

HOLMI

XVIII. évfolyam 1. szám

2006. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Lator László*: Őszi világ (Egy Mednyánszky-képre) • 3
Mi ez az ünnep? • 4
- Kántor Péter*: Az iskola • 5
- Kemény István*: Szomorúan • 6
- Ritók Zsigmond*: Görög költemények papiruszon • 6
- Nádasdy Ádám*: Nagyhideghegy • 12
- Lackfi János*: Szövedék • 23
- Bálint Balázs*: Stockholm-szindróma • 25
- Suhai Pál*: Variációk • 30
- Geréby György*: Társ, hely, kor és tudás (Centuria
a kibervilág dimenzióiról) • 32
- György Péter*: Ceci tuera cela (Ez elpusztítja
amagt) • 52
- Vörös István*: Négysorosok • 65
- Medgyessy Ferencné* visszaemlékezései (*Bevezette
és közléteszi Kontha Sándor*) • 67
- Imreh András*: Quia absurdum (Otoniel Guevara
versei elé) • 78
- Otoniel Guevara*: Égi • 82
Macska • 82
Virtuális valóság • 83
Seprűk prédája
(*Imreh András fordításai*) • 83
- Hollósvölgyi Iván*: Nyolc boldogság • 84
A humánerőforrás-menedzser
siralma • 84

- Mihail Sebastian*: Napló, 1935–1944 (I) (*Részletek*)
(*Bevezette és fordította Vallasek Júlia*) • 85
Kiss Judit Ágnes: Elektrosokk • 101
Idézők • 102

FIGYELŐ

- Márton László–Ambrus Judit–*
Bazsányi Sándor: Három bírálat egy könyvről (Rakovszky
Zsuzsa: A hullócsillag éve) • 104
Bényei Tamás: „Csehov sehol sincs”: Katherine
Mansfield életműve magyarul (Katherine
Mansfield: Elbeszélések – Naplók,
levelek) • 121
- A *Holmi* postájából
Saly Noémi levele • 131
Sárközi Mátyás válasza • 132

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Lator László

ŐSZI VILÁG

Egy Mednyánszky-képre

Háromszögek, sötétek és fehérek.
Úgy tetszik, mindörökre elhagyatva
áll itt a súlyos sziklabélű félhegy
változhatatlanul végső alakja.

Vékony fácskák-bokrok rézkarca rajta.
Kérgéről rég lemállott minden élet.
A forró magma nincs ott már alatta.

De a fényes folyóban teste mása
úgy sötétlik, hogy ingatag sötétjén
bizonytalanul áttűnik a kék fény.

Mintha maradtak volna még esélyek
egy eljövendő színeváltozásra.

Mert fentről fény jön s lentről újra vissza,
s a teremtés előtti tiszta
elembe mártott még élettelen
tárgyak körvonalait fellazítja.

Még mindennek két lelke van,
ez abba, az emebbe áttűnőben.

A testetlenbe oldódnak a testek,
mert nem szilárdult meg még semmi sem,
itt még akármi, jó vagy rossz, megeshet.

A mozdulatlan, sűrű levegőben
egyszerre van világosság, sötétség,
egylényegű testes s anyagtalan,
a bizonyosság és a kétség.

Nem különült el kezdet és vég.

MI EZ AZ ÜNNEP?

Mi ez az ünnep? Mit keresek én itt
ezen a szürke, nincs-szegélye téren?
Ugyan miért kellett épp ezt a helyet –
se ház, se domb-völgy, se egy szál növény itt,
ki-mi, akinek ebben kedve telhet?

Hosszú asztalok, s itt-ott mintha sátrak –
nagy, össze nem szokott vendégsereg.
Úgy sejtem, hogy se hallanak, se látnak,
ismerősök és ismeretlenek,
feszengenek a rájuk rótt szerepben,
ezektől is, azoktól is viszolygok.

Nyugtalanít, hogy ezen az egészen
kívül vagyok, hogy nem értem a dolgot,
s nem akaródzik félrenézni mégsem.

Ott ül az asztal közepén, világít
sápadtsága a szűk sötét ruhában.
Gyöngédségében van valami szándék.
Néz rám, s értem: el innen, ismeretlen
helyre kell néma parancsára mennem.

S jól tudom, még ha vissza is találnék,
régén nem lesz itt senki-semmi.

Valaki ocsmány átverésre készül.

Talán lehetne még ellene tenni –
vagy jobb lesz kimaradni az egészből?

Kántor Péter

AZ ISKOLA

Hol van Víg Bébi és Grünfeld Olgica,
anyám elemista osztálytársai,
hol van apám barátja, Vámosi Sisi,
és a nővére hol van, a Sisa?

Hol van apám? És hol van a Goli
meg a RICO Kötszerművek? Az a kis kecses,
vasrácsos erkély hol van, hova tűnt
a Váci útról? És a villamos, az ötvenötös?

A fászláda, a fali csap, a csónak,
a szódás, a jeges, mind hova lettek?
A nagymama fején a hajkarikák,
a Népligetben a focimeccsek!

Az iskola, a sok becsengetés!
Közülük melyik volt az igazi?
Tornára rajz, történelemre számtan.
Hol vagytok, Rutyó, Csicsó, Nagy Öcsi? Öcsi!

Halljátok-e ti is, berreg a csengő!
Milyen óra is jön most? Mi a lecke?
Rohanok a kórházba az anyámhoz,
fel a második emeletre.

Rohanok keresztül a városon,
feltúrt, bedugult utakon, ködön át.
Hogy vagy? Mit álmodtál, anya?
„Láttam a mamát, a papát.

Egy kis széken ültem a zongora mellett,
és ott ült a papa is velem.
Holnap elkezdődik az iskola, mondta.
És ültünk és fogta a kezem.”

Kemény István

SZOMORÚAN

Ki kéne bolondulni innen,
Mint az öngyilkos, ha visszafele él,
Leszedni az i-ről a pontot,
De visszarakni, ha a helye fehér.

A legjobb, ha úgy marad minden,
Ahogy találtam, nem is volt rossz az ügy,
Megvetni a megbomlott ágyat,
Földön aludni, és meggyógyul a múlt.

Ajándék volt. Hallom, hogy koppan,
Mielőtt leesne, jóval hamarább,
Angyal száll át, helyreáll a rend,
Kibomlik a papír, kiesik a tárgy.

És akkor megkezdeni szépen,
Mint az öngyilkos, ha visszafele él,
Elfelejteni az egészet
Kis cetliket írni: tej, kenyér
tej, kenyér

Ritoók Zsigmond

GÖRÖG KÖLTEMÉNYEK PAPIRUSZON

A papirusz tulajdonképpen egy fajta sás neve, de így hívják a szárából készített íróanyagot is. Ennek nevét örökölte azután a manapság használt íróanyag, a papír(os). Az egyiptomiak már az i. e. III. évezred elején használták írásra a papiruszszárból készült papiruszlapokat, melyeket azután hosszú sávokká ragasztottak össze. A papirusz mint íróanyag az i. sz. IX. századig használatos volt, kivételesen néhol még tovább is. Ásatások nyomán temérdek egyiptomi, arameus, görög és más nyelvű, papiruszra írt szöveg került elő, többnyire töredékesen, főleg Egyiptomban, ahol a száraz levegőben és homokban a papirusz nem pusztult el. Máshol inkább csak kivételképpen, megszenesedve, mint Herculaneumban.

A papiruszok egyik fontos lelőhelye volt az a Kairótól kb. kétszáz kilométerre délre fekvő város, melyet görögül Oxürhünkhosznak hívtak (ma Behnesa). Az 1896 és

1907 között végzett angol ásatások során rengeteg görög nyelvű papirusz került itt elő. Ezeket a szövegeket 1898-ban kezdték el publikálni, s bár hatvannál több kötet jelent meg, mindmáig nem értek a publikálás végére.

I

Oxürhünkhoszban került elő egy az i. e. III. századból való töredékes papirusz, melyen 26 sor volt olvasható. Hogy verssorok, azt a végig azonos, soronként ismétlődő versforma mutatta; hogy e verssorok Szapphótól valók, bizonyította, hogy a szöveg másfél sorát egy az i. sz. II–III. század fordulóján élt író, Athénaiosz, mint Szapphótól valót idézi. A baj csak az volt, hogy a papirusz szakadt volt, s a soroknak így csak a vége, jó esetben a második fele maradt meg, összefüggő értelmet tehát legfeljebb nagyjából lehetett kihüvelyezni. (A töredéket ebben az állapotában fordította le Németh György: SZAPPHÓ FENNMARADT VERSEI ÉS TÖREDÉKEI. Bp., 1990. 61. o.)

2004-ben azután a Kölnben őrzött papiruszok között újabb töredékek kerültek elő, melyek nemcsak a sorok egy részének hiányzó elejét tartalmazták, hanem egyéb meglepetéssel is szolgáltak. Azt eddig is gyanították, hogy az oxürhünkhoszi töredék nem végig egy költemény, de vitatott volt, hogy hol válnak el a költemények. Míg azonban a kölni papirusz 9–20. sora megegyezik az oxürhünkhoszi töredék 11–22. sorával, a kölni töredékben előtte is, utána is más szöveg olvasható. Ezzel nemcsak a vita dőlt el, hanem az is kétségtelenné vált, hogy a két papirusz megegyező 12 sora egy teljes költemény. Tudva, hogy az archaikus görög lírából – Pindarosz és Bakkhülidész bizonyos költeményeitől eltekintve – alig ismerünk teljes költeményt, Szapphótól eddig összesen egyet, ennek nem csekély a jelentősége.

Az oxürhünkhoszi papirusz költeményei végig azonos versformában vannak írva, s tekintve, hogy az i. e. III. századi alexandriai filológusok a versformák szerint rendezték könyvekbe a lírikusok költeményeit, valószínű, hogy ez a papirusz az alexandriai kiadást követi, s így mindhárom költemény (ti. a teljes, meg ami előtte, ill. utána van) Szapphóé. Ezt azért kell megjegyezni, mert az említett Athénaiosz-idézet már az oxürhünkhoszi harmadik költeményhez tartozik, s így esetleg kétségbe vonható volna, hogy a második (a teljes) szintén Szapphótól való-e. Az azonban, hogy az alexandriai kiadásban ugyanabban a könyvben volt olvasható, eloszlatja a kétségeket.

Más a helyzet a hatszáz évvel korábbi, az i. e. III. századi kölni papirusz esetében. Itt ti. az a költemény, mely a teljes költemény után következik, más versformában van írva (az alexandriai csoportosítási elv tehát még nem érvényesült), mégpedig olyanban, amelyet sem Szapphó, sem Alkaios nem használt. Ez a papirusz tehát, úgy látszik, egy különféle költők költeményeit tartalmazó antológia része lehetett. Így azonban a kölni első költemény szapphói volta is megkérdőjelezhető volna, ha nem mondana ennek ellent számos vonás, mely vitathatatlanul szapphói szövegekkel rokon. A versforma is azonos a teljes költeményével.

A költemények csonka sorait, amennyire az módszeresen lehetséges volt, M. L. West általában meggyőző módon egészítette ki, s a fordítás az általa megállapított szöveg alapján készült.

1. A kölni nászdaltöredék

A teljes költeményt megelőző szöveg egy nászdaltöredéknek nyilvánvalóan a vége. A szöveg magyarul így szól:

„...nosza, hát vigadjunk,
 ...övezze a föld alatt is
 nagy hír; ahogy illik, kit a Múzsák kegye tüntetett ki,
 s csodáljanak engem, valamint most, míg a földön élek.
 Csengőszavu kis fecske nevem, péktiszemen ha játszom,
 s hárfát ha fogok, vagy dalolok lanttal a nászi népnek.”

Érdekes ebben a töredékben mindenekelőtt a terminológia. A fordítás csak közelítőleg adja vissza a 3. sorban az eredetit: „*aki bírja a múzsai tiszteletajándékot*”. A tiszteletajándék (görögül *gerasz*) az a különleges zsákmányrész volt, amelyet az egyébként egyenlő részekre osztott zsákmányból valamely, a harci vállalkozásban részt vett nagy hős számára személy szerint kiválasztottak. A „*múzsai tiszteletajándék*” tehát azt az ajándékot jelenti, melyet Szapphó, mint a harcos hősök a zsákmányrészt, a Múzsák adományaképpen bír. Ma egyszerűbben és prózaiban istenadta tehetségnek mondanók. Ezzel összhangban van a „*nagy hír*” kifejezés, amely ugyan egészében West kiegészítése, aki egy másik Szapphó-töredékre hivatkozik (ahol a „*fénylő nap*”-ról, a „*hírnév*”-ről és az Alvilágról van szó), de ezt megerősíti a *gerasz*-szal való összefüggés, mert mint ez, a „*nagy hír*” is a nagy hősöknek jár csak ki. A töredék tehát mint a költői öntudat egy korai megnyilvánulása érdekes: Szapphó költői képessége és másnak osztályrészül nem jutó tehetsége alapján a mitológia nagy hőseivel egyenrangú tiszteletet igényel magának, „*ahogy illik*” a túlvilágon is – ahogy Akhilleusz is mint kísérettől körülvett uralkodó jelenik meg Odüsszeusz előtt az Alvilágban (Od. 11, 484–486.).

2. A teljes költemény

A kölni papiruszon e töredéket követi a teljes költemény, az oxürhünkhoszin ezt megelőzően inkább csak betűcsoportok kivehetőek, de az bizonyos, hogy ezek nem a kölni szöveggel azonos költeményből valók. A teljes költemény szövege így szól:

„Nektek csak a Múzsák gyönyörűszép adománya ad most gondot, ti leányok, s a dalos lantnak a pendülése.

Nekem puha bőröm, az a hajdan puha bársony, eltűnt, elért az öregség, s a sötét haj fejemen fehér lett.

Nehéz a szívem, már csak alig visz rogyadozva a térdem, egykor pedig őznél sebesebben sietett a táncba.

Sóhajtozom is gyakran ezért, jaj, de mit is tehetnék? hisz nincsen, aki kortalan él, és nem öregszik, ember.

Elvitte Tithónoszt a világ végére, – így beszélik – a rózsakarú Hajnal, az úrnő, szerelemben érte,

ki oly deli volt és fiatal. Mégis az ősz öregség őt is csak utólérte, habár asszonya halhatatlan.”

A költemény az egykor és most ellentétére épül, s felépítését az archaikus lírában egyébként sem ritka ingamozgás határozza meg. A leányok most a Múzsák, az „*ibolyaszín ruhabugyos*” Múzsák (ez a jelző a fordításból sajnos kimaradt) szép ajándékaival

foglalkoznak, s foglalkozzanak is (a görög igealak kijelentő módnak is, felszólító módnak is érthető). Egykor Szapphó is foglalkozott a Múzsák ajándékaival (a tánc is az!), s egykor szép is volt, de most szépsége eltűnt, elérte az öregség. Ember esetében ez nem is lehet másképp. Ezt az általános tapasztalást sűríti történeté a Tithónosz-mítosz. Egykor Tithónosz is szép volt és fiatal, a rózsakarú Hajnal (ez a jelző a hajnal homéroszi „rózsaujjú” jelzőjét idézi) bele is szeretett, s hogy örökre az övé lehessen, halhatatlanságot kért számára Zeustól, amit Zeusz meg is adott. Elfelejtett azonban örök fiatalságot is kérni, s így Tithónoszt, az egykor oly szép ifjút is utolérte, mint üldöző a menekülőt, a világ végén is utolérte az öregség, s szépsége odalett. Bár kapcsolatba került a nem múló szépséggel, mint Szapphó s mint a lányok, fiatalságával az ő szépsége is elmúlt, mint Szapphóé és, mint az sejthető, egykor majd a lányoké.

A költeménynek azonban talán lehetséges egy másik értelmezése is. A homéroszi Aphrodité-himnusz, mely aligha későbbi Szapphónál, szintén elmondja Tithónosz történetét, hogyan szeretett bele a Hajnal (Éósz), hogyan szerzett neki halhatatlanságot, s élt vele a világ szélén boldogan.

*„Ám, hogy az első ősz szálak csillantak elő szép
fürtjei közt a fején és bujtak elő nemes állán”,*

a Hajnal már nem engedte magához, de gondozta. Hanem amikor már egészen erőtlenné lett, bezárta a szobájába.

*„Ott ömlik csak a hangja szünetlen, az életerő, mely
egykor oly izmos tagjaiban ragyogott, elenyészett.”*

(Devecseri Gábor szép fordítását egy helyen meg kellett változtatnom, mert a szöveget másképp értem.)

Későbbi források úgy mondják, Tithónosz szeretett volna már meghalni, de nem lehetett, hiszen Zeusz halhatatlanná tette. Így azután tücsökké tőpörödött. A tücsöklét azonban csak a mi számunkra egyértelműen nyomorúságos lét. A görögök a tücsökben, mely Hésziodosz szerint (MUNKÁK ÉS NAPOK, 583.) nyáron „csengő éneket áraszt”, az istenekhez hasonló szellemi lényt láttak, s a görög művelődés története folyamán a legkülönbözőbb, de mindig tiszteletre méltó összefüggésben emlegették. (Néhány éve Pataki Elvira gyűjtötte össze és elemezte egy szép dolgozatban az egész anyagot.)

Az, hogy a tücsök árasztja az éneket, s a teljesen elagott Tithónosznak is csak a hangja ömlik, arra mutat, hogy a himnusz ismerte Tithónosz tücsökké válásának történetét, s így azt Szapphónak is ismernie kellett. Tithónosz szépsége fiatalságával elveszett, de mert a nem múló szépséggel érintkezett, benne is van valami nem múló, beszélnek róla (hírnév), és hangja, éneke árad. Szapphó szépsége is elmúlt, táncolni nem tud, járni is alig, de énekelni, költeni tud még, mint ahogy a lányok is egykor megöregszenek, de ha a Múzsák gyönyörű szép adományaival törődnek, rájuk is emlékezni fognak. Hiszen fordítva is igaz ez, van Szapphónak arról is verse, aki nem foglalkozik a Múzsák adományával:

*„Holtan majd feküszöl, senki se fog visszatekinteni
emlékedre, ki sem vágyakozik rád, ki a múzsai
rózsákat sose bírtad, de amott lent Aidész lakán
holt árnyak raja közt kósza kis árny, erre meg arra szállsz.”*

(Devecseri Gábor ford.)

Ha a költeménynek ez az – elismerem – ingatag értelmezése vagy továbbgondolása igaz, úgy a kissé mélabús „teljes” költemény nem vagy nemcsak az ellentétesség okán került az öntudatos és bizakodó befejezésű előző után, hanem mint annak folytatása is: Szapphót is elérte az öregség, szépsége a múlté, de mint a múzsai tiszteletajándék birtokosából valami, hírneve, áradó éneke belőle is megmarad.

3. Az oxürhünkhoszi költeménytöredék

Hogy a kölni papiruszon következő költemény miről szól, nem tudjuk, mert csak néhány szó maradt meg belőle. Az oxürhünkhoszi töredékek tartalmát West meggyőzően rekonstruálta, de a szavakat ezúttal nem, ezért a szöveget csak onnan fordítom, ahonnan a rekonstrukció szövegszerűen is meggyőző, illetőleg a szöveg – Athénaiosz idézetében – megvan. West szerint a költemény egy másik szapphói költeményhez hasonlóan azzal kezdődött, hogy ez ezt, a másik meg azt értékeli

*„...kedveseinknek mit az isten adjon,
de én csak az édes puhaságot szeretem szívemből,
s a fényt, a sugárzó, üde napfényt csak Erósz jelenti.”*

II

Még a XX. század elején kerültek Lille-be azok a papiruszdarabok, melyeken nagyrészt töredékesen egy hosszabb görög verses szöveg volt olvasható. A szöveg jelentős részéből csak szótöredékek, szavak vagy legjobb esetben kifejezések maradtak meg, de szerencsére olvasható egy harmincnégy sornyi összefüggő részlet is. Mikor a papirusz szövegét 1977-ben közzétették, nagy feltűnést keltett. A kiadók ti. felismerték, hogy bár külső bizonyíték erre nincs, a költemény – mert a szöveg verses – nyelvi és verselési okok alapján az i. e. VI. század elején élt, tehát Szapphó-kortárs szicíliai költőtől, Sztészikhorosztól való kell hogy legyen. Ez megint azért jelentős, mert ettől az ókorban igen nagyra értékelt alkotótól, aki terjedelmes költeményeket írt, és ókori forrás állítása szerint nagy hatással volt az V. századi görög tragédiaírókra, addig csak rövid töredékek voltak ismeretesek, az sem sok.

A lille-i papiruszon olvasható szöveg az ún. thébai mondakörből, tehát az Oidipusz-szal kapcsolatos mondakörből veszi tárgyát. A hagyománynak több változata van, s hogy Sztészikhorosz melyiket követte, vagy milyen egyéni változatot alakított (ókori források szerint nagy újító volt), nem tudjuk. Az összefüggő szövegrészből kivehetőleg mindenesetre a helyzet itt a következő: Oidipusz már halott, felesége azonban – akinek nevét a töredékből nem ismerjük – él. Két fia a hatalmon marakodik, s a jó Teiresziász azt jóslhatja, hogy ha a viszály nem szűnik, a fiúknak meg kell halniuk, vagy a város idegen kézre kerül. A kétségbeesett anyának mentő gondolata támad: az örökség megosztása sorshúzás útján. Ezt Teiresziász is helyesli. Itt ér véget a töredék. Hogy az elbeszélés hogyan folytatódott, az Aiszküloosz HETEN THÉBAI ELLEN vagy az Euripidész PHOINIKIAI NŐK című darabjában elmondottakig, tehát mindenesetre addig, hogy a két testvér egymás kezétől esik el (ezen Sztészikhorosz is aligha változtatott), megint nem tudjuk.

A sztészikhoroszi költeményeket sokáig egyértelműen kardaloknak tartották, s vannak, akik ma is annak tartják. Ma viszont többen amellet érvelnek, hogy a költeményeket szolóénekes adta elő. Talán a karvezető szólója s a kar éneke?

A töredék az Oidipusz fiak anyjának Teiresziászhoz intézett szavai közepén kezdődik.

*„...kínjaimat ne növeld több gyötrellemmel,
és ezután elibém
ne táj ilyen komor kilátást!*

*Mert a haláltalanok
döntése szerint nem örök sem rút viszály az
emberek között a földön,
sem szeretet, hisz a napnak alá vetik csak az ember
gondolkodását.
Phoibosz, a messzeható nagy úr, sose váltsa valóra
jósszód mindenestől!*

*Hogyha a végzetem az, hogy előttem győzze le egymást
két fiam, és nekem ezt szótték a Moirák,
sujtson a gyűlöletes halál le réám, de ma, mindjárt,
még mielőtt szemem ezt
kell lássa, a könnyes, a kínos, a szörnyü látványt:
holtan a magzataim
vagy városunkat itt bevéve.*

*Gyermekeim, de ha hallgattok ma szelid szavaimra,
megmutatom hamar én a jó megoldást.
Egyiketek marad itt és bírja a kadmoszi várost,
másikatok megyen el,
s elviszi majd az apátok kincseit mind,
úgy, ahogyan neki azt
a Moira adja sorsvetésben.*

*Így lehet, azt hiszem én,
majd megmenekülni talán a szörnyü sorstól,
s így megáll a jós beszéde,
hogyha a kadmoszi friss hajtást s a várost
Zeusz megsegíti,
és későbbre halasztja a bajt, mit a végzet e fényes
nemzetségre rámért.*

*Szólt ez a nagyszerü nő, s nyájás szava ott a teremben
két fia közt a viszályt lecsendesíti,
és vele Teiresziász. Hallgattak őrá...”*

Nádasdy Ádám

NAGYHIDEGHEGY

Bukta halkán, magának azt mondta, hogy egyenesbe jött az élete. A főiskolán az első félévet túrhetően zárta, nem valami elit szak a magyar–oroszl, de igenis oroszsal bárhol el lehet helyezkedni. Az albérlet, ahol Csongorral laktak, jó nagy szoba volt és főleg olcsó. A másik szobában egy taxisofőr lakott, nagypofájú negyvenes fickó, aki folyton váltogatta a partnereit, reggel sose tudta az ember, kivel találkozik a konyhában, targoncással vagy könyvelővel, katonatiszttel vagy fodrásszal, mindegyik beszélgetni akart, hogy így ellensúlyozza ottléte tünékenységét, és legalább kávézás közben elmondja véleményét a világról. A taxisofőr jó ideig azt hitte, hogy őt tényleg Buktának hívják, egyszer el akarta küldeni a postást, amikor az Tóth András névre pénzt hozott, ugyanis Bukta csinált egy fordítást oroszról a filozófia tanszéknek, a szovjet filozófiatanár-képzés újabb eredményei, tudományos kommunizmus, a párt vezető szerepe, ilyenek, miközben bomlott föl a Szovjetunió, de ha fizetnek érte, bármit. A postás erősödött, hogy lent ki van írva: Tóth András, végül a taxisofőr átvette a pénzt. Te vagy a Tóth András?, kérdezte délután szabadkozva. A tanárok is tudták, hogy Bukta, nem bánta. „Ugye, tudja, hányast érdemelne”, mondta fonetikavizsgán a tanárnő, „de magát nem lehet megbuktatni, nehogy az legyen, hogy névre osztályozok, hehe!” Bukta készségesen nevetett, és megkapta a kettest. Alacsonyán szálllok, gondolta kifelé menet, mint a súlyos madár.

A kirándulást Edit már hetekkel előbb elkezdte szervezni, mindenki hozhat partnert vagy vendéget, lesz egy jó kis zimankóbuli, mire Bukta azt mondta, hogy ő elhozná egy barátját, persze, mondta Edit, minél többen vagyunk, annál jobb, és fiú mindig kell. (Nagy igazság, gondolta Bukta, de hangosan nem merte mondani.) Edit volt a csoportvezetőjük a főiskolán, mindent ő szervezett. Bukta aztán mintegy mellékesen megemlítette Csongornak, hogy lesz kirándulás, és vinné őt is, tudta, hogy Csongor első hallásra hülyeségnek fogja tartani az egészet. Így is lett: menj egyedül, mondta, engem ne klopfolj bele a mozgalmi életedbe. Élükön Ságvári járt, ezt a taxisofőr mondta, mikor elmesélték neki, hogy három napra fölmennek Nagyhideghegyre, húszan egy kulcsos házba. Mire átfűtitek, jöhettek haza, röpködni fognak a mínuszok. Bukta végül azzal győzte meg Csongort, hogy lesz tánc, hoznak a többiek magnót, elemeset, mert villany persze nincs. Csongor narkotikusan szeretett táncolni, fiúkkal, lányokkal, mindegy, magyarázta Buktának, az igazi táncosnak a testek harmonizálása számít, nem az, hogy ki milyen nemű. Buktának nagyon is számított, hogy ki milyen nemű, de ráhagyta, ő egyáltalán nem tudott táncolni, csak lóbálta a végtagjait, mindenkibe belenyúlt.

A taxi megállt a Nyugati előtt, kellemes KISZ-gyűlést, mondta a sofőr, és rájuk kacsintott. Bukta szentséget, ő világosan megkérte, hogy ne a főbejáratnál álljon meg, nem kell mindenkinek látni, hogy taxiznak. A taxisofőr vállat vont, ekkora forgalomban, cica, örülök, ha meg tudok állni, de ha óhajtod, benyomom a taxiórát, és a pénzért hatszor megkerülöm a Nyugatit. Na? Köszönitek a fuvart?

– Kö-szön-jük szé-pen! – énekelte Csongor, és húzta magával Buktát. A taxisofőr dudált egyet, Csongor rácsapott a kocsifarára. Bukta úgy tett, mintha nem tartozna hozzájuk, előreszaladt, és megállt a pályaudvar kapujában. Ajjaj, mondta, mikor Csongor

beérte a csomagokkal, ezek csak négyen vannak. Ott. Az a kontyos csaj, azok. Tűnjünk haza. Csongor bajusza megmozdult: rossz vicc, minek keltek ötkor, minek csomagolt egész este, többször ki-be, a két hátizsákba? Ezek csak négyen vannak, ismételte Bukta szájmozgás nélkül, mert már meglátták őket, és integettek, hogy jöjjenek. Csongor zavarában visszaintegetett, Bukta percekig meg se mozdult. Értsd meg, úgy volt, hogy legalább tizennyolcan leszünk, legalább, sziszegte, miközben odamentek.

Editen kívül még Anci volt ott, meg két ismeretlen fiú. A pasijaik, nyilván. Bukta kezét fogott velük, elhoztam egy barátomat, ráfér egy kis levegő, úgylis olyan városi patkány, igaz? Csongor ránézett, aztán bemutatkozott, Csongor vagyok, négyszer egymás után hajszálpontosan ugyanúgy. Bukta összeszorította a szemét, mintha belement volna valami, utálta, hogy csak keresztnéven mutatkozik be, lehet, hogy *ott* úgy szokás, de *itt* nem *ott* van, mondta neki többször. A múltkor dohogott neki, hogy miért hívják Csongornak, micsoda név, Csongor föl se nézett a könyvéből, ha sokat sértegetsz, Talamérra fogok magyarosítani, mire Bukta legyintett, hogy Talamér név nincs, mire Csongor kivette a könyvtárból a *Magyar utónévkönyvet*, és megmutatta neki a Talamért, erre elhallgatott, bár továbbra is úgy gondolta, hogy a Csongor lehetetlen. A Bukta az más, mert az ragadványnevét, magyarázta Csongornak.

Zavartan álltak mind a hatan. A két lány indokolatlan örömet mutatott Csongor látán, hullámokban elmosolyodtak, majd elkomolyodtak, majd megint vissza, mintha az álmodást akarnák arcizomtornával enyhíteni. Edit kontyot viselt és óriás keretes szemüveget, egyik lábát kicsit előbbre téve, szilárdan állt, mintha már sok éve turistászkodna a férjével. Férjes asszony típusú nő, állapította meg Bukta, férjhez is megy mindjárt ehhez a Kareszhoz. Edit már legalább hatszor mondta, hogy jó alkalom lesz a kirándulás, a csoport megismerheti a völgyényét. Lehet, hogy ezért szervezte az egészet? Karesz nagy fülű, magas, görbe tartású alak volt, öregemberes körülményességgel cigarettázott, a cigaretta végét rágyújtás előtt a kézfejéhez ütögette. Bukta szerette volna megbökní Csongort, hogy erre a „göthös” vagy a „kehes” illik-e jobban, szoktak így rágódni szavakon. Anci sminket is tett föl, na ja, az erdőbe is sminkelve jár. A fiúja, Dezső izmos gyerek volt, amennyire a sok ruha alatt látni lehetett, zöld jambósapka volt rajta, ami alól ki-kibuggyant hosszú vörös haja, közben a sapkán egy gömbölyű bojt gurult jobbra-balra. Muszáj volt nézni. A vörösek ritkán csinosak, de akkor nagyon. Dezsőke pszichológia szakos, mondta Anci elragadtatva, de látszott, hogy inkább az izomzat lelkesíti, mint a szakirány.

– Ti taxival jártok? – kérdezte egyszer csak Edit, közben bólintott, mint aki tudja a választ.

– Jaj, dehogy – Bukta kapkodva beszélt –, vagyis igen, de csak mert a bérlőtársunk taxisofőr, aztán elhozott. Ne reméljete, nem vagyunk olyan gazdagok. Úgy értem, nem vagyok. Meg Csongor se. – Kicsit nevetett, de abbahagyta. – Többiek? – Felváltva nézett a két lányra.

Edit vágott egy grimaszt: vélhetőleg pestis tört ki az éjjel, és most karanténban vannak. Vagy simán betojtak a hidegtől. Csongor tiltotta a „betojtak” szó használatát, Bukta némán vállat vont, tehet ő arról, hogy így beszél a csoporttársnője? Edit sorolta, hogy ki mindenki jön még, ő igazán megszervezte. A kontya kezdett szétcsúszni, pedig még csak fél hét volt. Álltak egy ideig, aztán beszálltak a vonatba. Dezső láthatólag erős volt, fél kézzel dobálta föl a csomagokat. A kupében egymást lökdösték a holmival, Dezső és Karesz a szánkójukat egy ideig a fejük fölé tartották, végül kitétték a kocs肘terébe. Hideg volt, fogpaszta- és szájszag keveredett a fülkében. A két lány egyszerre beszélt, hogy mekkora hó van, és hoztak-e elég mindent három napra, mert ott

aztán se bolt, se semmi, és ha az ember kimegy kakilni, egy husáanggal kell a farkasokat távol tartani. Bukta ezen hatalmasat hahotázott, Csongor csak nézte.

Szóval, így leszünk, mondta Karez, úgy érezte, hogy ezt neki kell kimondania mint legidősebbnek. Persze Csongor évekkal volt idősebb nála, de ezt Karez nem vette észre. Igaza van, gyerekek maradunk, gondolta Bukta, hogy lesz ebből élet? Karez sorban ránézett a fiúkra. Pia lett hozva, embertársaim? Csongor csuklóból széttárta a kezét: passz. Ő nem iszik, mondta Bukta, de tényleg, egy cseppet se. Karez némi hatásünet után elővett egy üveg vodkát. Hát akkor, Isten hidege! Mindenki húzott belőle, a két lány is rendesen. Csongor megrázta a fejét, továbbadta.

– Kulcs? – kérdezte Dezső, és körbenézett, miáltal a sapkabojtja teljes kört írt le. Jesszus, mondta a két lány, a kulcs. Karez megveregette a mellényzsebét, nyugi. Magas homloka volt, annyi ráncsal, mint egy pályaudvar vágányai. Mondtam, hogy mindent elintéztek. Azt ugye tudjátok, hogy csak két szoba van? Fiúszoba-lányszoba, annyi. Nem lesz itt helytelenkedés!

Edit odabújt Karezhoz, Anci és Dezső megfogta egymás kezét, Bukta és Csongor nézte a padlót. Együnk, mondta valaki. A lányok ennivalót szedtek elő, Ancinak még a körözöttes szendvicsei is úgy néztek ki, mint egy mestercukrász minyonjai. Neked is csináltam, Dezsőke, mondta csilingelve. Ezek szerint nem együtt aludtak, gondolta Bukta. Csongor kipakolt, nagy, férfias kenyereket hozott kettejüknek, ezüstpapírban, hosszúkásra vágott ecetesuborka-szeletekkel, külön sót meg egy piros nyelű svájci zsebkest, amiben ollótól kezdve minden volt. Bukta fölszisszent: Csocsó, miért ezt hoztad? Beesik a hóba.

– Ez az egyetlen, ami éles – mondta Csongor kimerően. – Egyél.

– Ti együtt laktok? – kérdezte Edit.

– Mm. Közös albérlet – mondta Bukta, közben átrendezte a kenyerén az uborkákat. – Vagyishogy szoba. Egy barátunkon keresztül. Mindegy.

– Csak mert azt mondtad, hogy anyádéknál laksz. – Edit precízen artikulált, mint egy rádióbemondó.

– Persze, de most lett ez a lakás. Jobb így, srácokkal. Szerintem. – Beszéd közben hadonászott, majd nem kiverte Csongor kezéből a kenyeret. – A főbérlet oda se jön, csak a pénzt szedi be.

– Az jó – mondta Dezső. – Akkor csajt is lehet fölvenni.

– Hajjjaj! – vigyorgott Bukta, és nagyot harapott a kenyereből.

– Én még nem láttam nálad nőt – mondta váratlanul Csongor.

– Úgy értem, a taxisofőrnél – vágta rá Bukta.

– Annál se. – Csongor hajthatatlan volt.

– Hát, nem könnyű nőt találni – morogta Bukta. Nem mert Csongorra nézni. Mi van itt? Szerencsére Dezső elkezdett mesélni az előző albérletéről, hogy milyen bolond volt az a vénasszony, Karez meg, aki telefüstölte a kupét a füstszűrő nélküli cigarettájával, kijelentette, hogy ő csak albánt szív: meglátjátok, gyerekek, Európa jövője Albánia.

Elpakolták az ennivalót. Odakint még sötét volt, a vonat minduntalan megállt. Bukta kiment a folyosóra. A homlokát az ablaknak szorította, aztán elvette, kis zsírfolt maradt az üvegen, picivel arrébb megint odaszorította, sormintát csinált az ablakon keresztül. Végül már odafagyott a homloka. Karez találta ki, hogy ilyen korán menjenek, pénteken, mikor nincs is órájuk, és lehetett volna lustizni. A lustizást Csongortól tanulta, azelőtt mindig kiugrott az ágyból, vizolygott a füledt reggelektől, de Csongor stílust vitt a dologba. Sonka, pirítós, újság. Grapefruitlé, szex. Utána Csongor to-

vább olvasta az újságjait, izgatta a rendszerváltás, a taxisofőrrel nagy vitákat folytattak a konyhában. Bukta nem osztotta az izgalmukat, eddig se volt itt rossz az élet, ez nem Nyugat-Európa, mit akartok, de Csongornak elvei voltak, választójog, parlament, valami ombudsmanról is beszélt, hogy a svédeknél. De ez Magyarországon, mondta Bukta, mire Csongor meg a taxisofőr azt mondták, jól van, majd szólunk, ha kész a kaja.

Hátrapillantott a fülkébe. Csúnya ez a Karesz, elálló füle van, a dohányzástól sárga a foga. Villamosmérnöki kar, a humora is olyan. Edit se volt szép, öltözködni meg végképp nem tudott. Esetlenke, mondta neki egyszer Bukta, barátságból, de talán nem kellett volna. Szeretett volna jóban lenni vele, adott a véleményére, a szigorára, és mégis, négyhavi ismeretség után meg kellett állapítania, hogy a többi csoporttársával könnyebben megy a beszélgetés. Mármint a lányokkal, mert volt még két fiú a csoportban, de velük csak a Bundesligáról lehetett volna beszélgetni. Ők voltak „a fiúk”, ez a szó a csoportban őket jelentette, Bukta nem értetté bele. Ő tiszteletbeli lány, mondták neki egyszer, ami azért erős volt. Megnézte magát az ablakban. Nem volt benne semmi nőies: magas, darabos alak, nagy lapátkezek. Hatalmas pofonokat tudott adni, a gimnáziumban rettegetek tőle, abba is hagyta, túl nagy lett a tenyere. Az arc, az buktaszerű, nincs mese. Oldalról tűrhetőbb. Jobbra-balra fordította a nyakát, a szeme sarkából nézett az ablakba. Dezső tényleg hozott egy nagy magnót, azt próbálgatták bent a kupéban, de ebből csak akkor lesz buli, ha a farkasok is bejönnek. Mekkora fog röhögni a taxisofőr. Csongor persze egyedül is képes táncolni, félórakon keresztül. Egyáltalán nincs realitásérzéke. Nem kellett volna taxival jönni. Végigment a folyosón, de ahogy belépett a vécébe, valaki benyomult mögötte. Elképedve látta, hogy Csongor az.

– Hülye vagy?! Utánam jössz a férjvécébe? Azonnal menj ki!

– Csak azt akarom mondani, hogy ne szólíts Csocsónak a többiek előtt, mert a következő állomáson leszálok, és hazamegyek. – Kiment.

Bukta megsemmisülve állt, hétszentség, hogy ilyet nem mondott. Vagy már észre se veszi. Csongor eleinte küzdött a Csocsó megszólítás ellen, de Bukta elbeszélgetett vele. Meg kell értened, Csongorom, hogy ilyen hülye nevet nem használhatok a minden napok gyakorlatában. Képzeld el, hogy a villamosból utánad kell kiabálnom: „Csongor!!” Ugye? Választhatsz: vagy Jenőnek szólítalak, vagy Csocsónak, de valamit tennünk kell. Csongor nem akart Jenő lenni, úgyhogy beletörődött a Csocsóba, néha már ő kérdezte: akarsz csocsózni?, elrántotta magát, menekült, ügyes volt, mint a macska, Bukta szögletesen kergette a lakásban, mindent földöntött, végül elkapta, Csongor visított, de ő lenyomta, most megtekerem a fogantyúdat, Jenő.

Percekig állt a vécében, nyomta a pedált, nézte lenni a lukon, ahogy szalad a hó, aztán visszament a kupéhoz. Csongor kint állt a folyosón, mintha nem őt várná. Nézték ki az ablakon, körülbelül egy perc múlva mindketten azt mondták: „Bocs”, és bementek. Feltűnő csend volt. Jól van, gondolta Bukta, kedves Edit, kedves Anci, csak érdeklődjétek irántam, miért nem a barátnőmmel jöttem? Ugyebár még kicsit suta a gyerekek, biztos nincs barátnője, talán szűz is még. Hát barátnőm, az nincs. Szemben ültek, muszáj volt a lábszárát a Csongoré közé nyújtania, nagyon ügyelt, hogy ne érjen hozzá. A többiek nézték, ilyenkor szokta az ember magára önteni a kávé, vagy akkorát tüszenteni, hogy a másikra megy. Anci levette Dezsőről a bojtos sapkát, kiszabadult a haja, mesebelien vörös volt. Amikor mindenki elbóbiskolt, Bukta a két térde közé szorította Csongor lábszárát, közben a bajuszát figyelte. Csongornak vékony fekete bajusza volt, Bukta imádta a szőrt, egy női magazinban olvasta, hogy a franciák szerint a

csók bajusz nélkül annyit ér, mint a lágytojás só nélkül. Ezt többször is előadta Csongornak. A bajusz mindig tükrözte Csongor lelkiállapotát: lehetett figyelni, hogy fölgörbül-e vagy egyenesen lefut, mekkora a szög, melyet az orra alatt bezár, és mozog-e avagy nyugodt. Bukta szorított, a bajusz átrendeződött.

Kismarosra értek, lassan világosodott. Itt kell átszállni a keskeny nyomközű vasútra, mondta Karesz teljesen komolyan, keskeny nyomközű vasút. Az állomás alatt, lent állt a kisvonat, Bukta csak meggörnyedve tudott benne fölállni. Karesz magasabb lett volna, de ő eleve görnyedt volt. A kocsi közepén vaskályha égett, az embernek az egyik oldala megsült, a másik megfagyott. Karesz kínálgatta a vodkát, most már csak a fiúk ittak, kivéve Csongort, aki a sarokban ült, és a termoszából kávé ivott. Volt hozzá pohara, cukra, tejpora, kanala, szalvétája, a végén már nevettek rajta, ő meg ártatlanul nézett körbe, mi van. Bukta igyekezett mosolyogni.

– Azon röhögünk, hogy milyen alakias vagy azzal a kávéval – mondta Karesz. – Ideális háziasszony lennél, figyeltem az uborkáidat is, apám, ellipszis alakú szeletek!

– A szakszerűség. Cak-cak! – Csongor két összecsimpentett ujjával derékszöget rajzolt a levegőbe. – Kérsz kávé?

– Amíg van vodka? Hö-hö – mondta Karesz. Bukta nem tudta eldönteni, hogy ennyire hülye, vagy ez most irónia. Ne igyál annyit, Kareszka, mondta Edit, el fogsz tévedni az erdőben, és mind megfagyunk. Hallod, kutyi? Tréfásan beleboksolt. Én már most megfagyok, mondta Anci, és odagömbölyödött Dezsőhöz, aki az újságját olvasta, és időnként azt mondta: mindjárt indul.

Bukta nem érezte magát felelősnek mindezért. Szerette a két lányt, Editet is másképp, Ancit is másképp, de szerette. A két krapek valóban nem telitalálat: Karesz szellemeskedései fájdalmasak, Dezső meg inkább kinyilatkoztat, mint beszélget, szavát se hallani félórákig. A sapkabojtját mégse lehet három napig nézegetni. Bár majd a szobában meglátjuk. Ez a fiúszoba-lányszoba elég idétlenül jön ki, hogy négy plusz kettő. Csongor közben tárgyilagosan nézelődött, derűsen, de Bukta érezte, hogy gyűlnek a hibapontok, és otthon nagy cikizés lesz. Úgy kellett kikönyörögnie, hogy Csongor szabadságot kérjen az étteremből, ahol felszolgált. Nem bírod ki három napig nélkülem?, kérdezte Csongor szokásos lepöckölős hangján. Én semmit se bírok ki nélküled, felelte Bukta. Nehezen viselte az életet, gyakran sírt. Csongor el tudta volna tölteni nélküle a hétvégét, ezer ismerőse volt, folyton csöngött a telefon. A „barát” szót sose használta másra, mint a partnereire, egyébként mindenkit az „ismerősének” nevezett. Tizenhat éves kora óta élt Pesten, hol egyedül, hol partnerrel, tudott háztartást vezetni, mosóport vett meg porzsákat, észrevette, ha fogy a só. Tényleg jó háziasszony, gondolta Bukta, Karesz most az egyszer beletrafált. Olyan koravén ez a Karesz. Bukta folyékonyan hazudott a szüleinek, hogy miért költözik el, hogy a másik két fiú is a tanárképzőre jár, közös tanulás, számtalan előny. Csongor a vendéglátóra járt, érettségi után nyolc évig volt pincér, úgy ment főiskolára, a túlkorosok csökönyös derűjével és szemérmetlen stréberségével. Félhangosan, magolva tanult mindent, matekot is meg statisztikát, rémes volt hallgatni. A taxisofőr csak legyintett rá, nem tanulni kell itt, hanem dolgozni.

Emberszerű nyöszörgéssel megindult a kisvonat. A nap kisütött, halvány csontszínű volt minden. Bukta azon vette észre magát, hogy politikáról beszélget Dezsővel, a cseh határ közelsége, a világútlevél, a Gorenje-láz. Dezső szerint ezt a kisvonatot is rég ki kellett volna adni gebinbe. Te kapitalizmust akarsz, Dezső?, kérdezte Edit. Miért, mi van még?, kérdezett vissza Dezső. Erre Karesz azt mondta, hogy igenis van harma-

dik út. A csudákat, mondta Dezső, olyan ez, mint hogy valaki vagy férfi, vagy nő. És a buzik?, mondta röhögve Karesz. Csongor a kávé termosztát pörgette a kezében, mint-ha sose hallott volna politikáról. Bukta nevetett, aztán megkérdezte Dezsőtől, hogy szerinted mi lesz a KISZ jövője, mire Dezső fintorgott egyet, KISZ? Ne fárasz. Miért, nálunk a főiskolán mindenki KISZ-tag, mondta Bukta, na ja, a főiskolán, mondta Dezső, és picit oldalra billentette a fejét, szerintem már ott se húzzák sokáig. Ezt az orosz szakot is nem tudom, minek csináljátok, inkább valami megélhetés után néznének. Nem is tudtok oroszul. Csongor közbeszólt: Dezső, miért mondasz ilyet, mikor nem is ismered. Igenis jól tud oroszul, látom, ahogy... írja a dolgozatokat. Cirill betűkkel! Én magyarul is beleöszülök, mire egy mondatot leírok. A lányok hümmögtek, egyébként tényleg jobban tudhatnánk, szép nyelv ám, higgyétek el.

Királyréten volt a végállomás, addigra más utas nem maradt. Karesz a szánkókra pakolta a málhát, így mondta: málha, nyilván katona is volt. Szakértőn tornyozta föl és zsinegelte össze a csomagokat, hozott magával spárgát egy fadarabra fölcavarva. Bukta megjegyezte, hogy nem villamosmérnöknek kellene mennie, hanem geológusnak, azok járnak ilyen embertelen tájakon, ő például egy geológus barátjának kölcsönadta a kis Philips magnóját a mongóliai útjához, rálépett egy teve, azóta csak beszédet lehet rajta hallgatni. „Embertelen táj? Ez a lanka?“, mondta Karesz, és Buktáról Csongorra nézett. „Most akkor kettőtök közül ki a városi patkány?“

Párokra szakadva indultak fölfelé, az út meredek lett és gödrös. Talán nem is ez volt az út. Elöl ment Karesz és Edit, iránytűt is hoztak, amit Bukta nevetségesnek talált, aztán Dezsőék az egyik szánkóval, hátul Buktáék a másikkal: „Azt hozza a fiú-fiú pár!“, így mondta Karesz, Bukta érezte, hogy elpirul. Anci szinte elsüllyedt a hóban, Dezső időnként fölvetta a hátára, közben a szánkót is húzta, tetején a magnóval, bivalyerős volt, ráadásul magyarázott az elit- és tömegkultúra közötti szakadékról, amiből Anci nyilván egy szót sem értett. Inkább az Edit volna ehhez a fiúhoz való, gondolta Bukta, csak Anci annyival szebb, persze hogy ez kell a vörösnek. Bukta többször leszögezte magában: ha neki nő kellene, Edit lenne az.

– Szerinted mi a párválasztásban a fontosabb, a külső vagy a személyiség? – kérdezte Csongortól, mikor kissé leszakadtak. Csongor megállt és végigmérte. – A külső. Én például a szépségédért szeretlek. Mi itt ugye egy csoportos nászútra megyünk díszkíséretnek?

– Most már ne! A Nyugatiban kellett volna.

– Nekik meg lenne egy-szobájuk. A pokolba kívánnak minket.

– Annyira nem. Ezek a lányok a barátnőim. Sőt barátaim.

– Mint én.

– Mit mondtam volna? Hogy a vőlegényem vagy?

– Az Edit úgy néz rám, mint egy egzotikus rágcsálóra. Az állatkertben, tudod, amik úgy majszolnak. Jó, hogy nem dobál pereccel. Szerintem lejött neki, hogy mi van.

– Persze, mindenki minket figyel. Azt te csak szeretnéd, Csocsóka.

– Engem ez egyáltalán nem érdekel. Te szorongsz, csak tudnám, minek hívtál. Előre leszögezem, hogy én nem fogok senkitől bocsánatot kérni. Érted, senkitől! – Egyre hangosabban beszélt, ilyenkor kijött rajta a vidékies íz. Anci hátranézett.

– Ne kiabálj – suttogta Bukta. – Le akarsz buktatni?

Csongor vállat vont. Bukta, lebukta.

– Mi van?! Én csak azt akartam, hogy lásd a csoporttársaimat, meg legyél végre levegőn, mert igenis te vagy a városi patkány, te éjszaka császára.

– Éj Királynője, mi? – Csongor nem szokott ilyen elutasító lenni. Bukta nem mert hozzáérni. Egy irtásos résznél Buktának gödörbe szaladt a lába, hatalmasat esett, szem-szája telement hóval. Csongor püfölte körbe-körbe a kesztyűjével, aztán lábujjhegyre állt, és a kisujjával szedte ki a havat a füléből. „Valami desszertet az uraknak?”, mondta gúnyosan. Bukta türelmetlenül toporgott. Egyszer, még az elején, beült két haverjával az étterembe, ahol Csongor dolgozott. Úgy tettek, mintha nem ismernék egymást, Csongor szakszerűen felszolgált. Parancsolnak hozzá savanyúságot? Valami desszertet az uraknak? Bukta figyelte, ahogy siklik az asztalok között, csak a csípőjét mozgatta, azzal kormányozott, a keze a tányérokkal mozdulatlan maradt. Profi ez a pincér, mondták a haverok, ágyba hozatnám vele a reggelit. Hozatom is, vigyorgott Bukta, ő az új barátom.

A házban kimondhatatlanul hideg volt, azonnal be kellett fűteni. Csongor jelentkezett fűtőnek, Karesz bólintott. Karesz osztott ki mindent. A két lány kapta a kisebb szobát, a négy fiú a nagyobbat. A hálóterem, így mondta Karesz. Mindenki fát aprított és fűrészelt, mozogni kellett, hogy át ne fázzanak, később Karesz vezetésével páros lábbal ugráltak az udvaron, hogy letapossák a havat. Mindig volt feladat. Bukta néha összenézett Dezsővel, mikor már sok volt a dedó. Csongor elszántan fűtött, hasalt a kályhák előtt, fűjt, kormos lett a homloka. Bukta segíteni akart, de Csongor lepöckölte, városi patkány, kösz. „Hideg lesz az éjszaka”, mondta Dezső, és a távolba nézett, „mert ha a napot ilyen kristályosan látjuk, értitek, kifejezetten kristályosan, akkor nagyon hideg lesz az éjszaka. Tél van.” Anci megborzongott, látszott, hogy átérzi a „tél van” kijelentés teljes súlyát. Esővíz volt bőven egy kútgyűrű alakú víztárolóban, persze jéggé fagyva, Karesz azt mondta, hogy abból vághat ki magának baltával, aki fürdeni akar, hehe, egyébként a legegyszerűbb, ha havat hoznak be, volt egy nagy zöld mázas cserépkorsó, az jó lesz erre a célra, de szíveskedjék mindenki visszatenni a sparhelt mellé, ne kelljen folyton keresni. Egyáltalán, szíveskedjék mindenki rendet tartani. Ezen már összenéztek a lányok is. Állj le, kutyi, mondta Edit.

A szobák nagyon lassan melegedtek, ezért a konyhában ettek, állva, a lányok begyújtottak a sparheltbe, hóból csináltak teát, Anci csinálta, Edit inkább akadályozta, beszélt, és mindent levert, és nem tudta, miért van a kezében ez vagy az. Anci kicsi volt és harmonikus, és zsigerből szimpatizált Csongorral, ez abból is látszott, ahogy a kezébe adta a teásbögrét. Csongor befejezte a felfűtést, lezárta a kályhákat. Készülnödni kellett, mert sötétedésig kirándulás volt beütemezve. Dezső előlépett, kicsit nyomogatta a sapkabojtját, hogy baj-e, ha Anci és ő itthon maradnak, mert, szóval, fáradtak. Majd vigyáznak a tűzre.

– Rendben van – mondta Karesz –, úgyis napi egy kirándulás lesz, akkor ma Dezsőék maradnak itthon, holnap mi az Edittel, aztán meg ti, fiúk. Már úgy értem, ha van kedvetek, szóval, bocs, persze jöhettek ti is, na, nem tudom, most ne álljunk itt ilyen hülyén. Hol a szánkóm?

– Te, kösz – mondta Bukta –, de nem fogunk itt ülni a házban. Annyira nem vagyunk városi patkányok, igaz, Csocsó?

– Van rendes nevem.

– Nekem is van: Bukta.

Csongor bement Dezsőnek megmutatni, hogy mit kell csinálni a kályhával, aztán elindultak. Találtak egy szánkózásra alkalmas lejtőt, ott csúszkáltak, Karesz és Edit az egyik szánkón, Bukta és Csongor a másikon. Egyszer csak Karesz fölszaladt egy kis dombra, „Hógolyó!”, ordította, és dobálni kezdte Editet, közben ránézett Buktára, gyereünk, mi lesz? Bukta zavarba jött, hogy mit csináljon, aztán elkezdte Csongort bom-

bázni. Túl erőseket dobott, de nem bírt leállni. Edit és Csongor megpróbált visszadobálni, de esélytelenek voltak, inkább csak visítottak, végül bemenekültek egy bozót mögé. „Tűzszünet!”, mondta Karesz, elkapta Editet, és összevissza csókolta, forgott vele, és lengette, Edit lába nagy kört rajzolt a hóba. Bukta megállt Csongor előtt zihálva, aztán a mutatóját végighúzta a bajuszán. Csak hogy leszedje róla a havat.

Sötétedés után értek vissza, a házban már elviselhetőbb volt a hőmérséklet, Anci és Dezső egy-egy fotelban ült, pulóverben, sapkában. Föztek egy újabb teát, sok rummal. Mi lenne, ha táncolnánk, mondta Dezső, azért hoztuk ezt a kurva magnót. Széttolták a vaságyakat, lejjebb csavarták a petróleumlámpát. Jó lassú számok mentek, a két pár összebújva táncolt. Bukta leült az egyik fotelba, Csongor a másikba. Két szám között Karesz odaszólt, hogy ne üljenek már úgy, mint két jégdarab, kihűl tőlük a szoba.

– Táncoljatok – mondta Anci, közben nem szűnt meg ringatni a csípőjét. – Csongor, te szeretsz táncolni?

– Én nem tudok – mondta Bukta.

Csongor fölállt. – De én igen.

– Táncolj egyedül.

– Veled akarok. – Fölhúzta a székből. – Gyere, Misa mackó, táncolj velem. – Még sose mondta neki ágyon kívül, hogy Misa mackó. Bukta közelebb hajolt. Ne csináld, Cso-csó, nem akarom.

Csongor átölelte és szájon csókolta. Bukta egy pillanatig hagyta, aztán ellökte magától, és egy irdatlan pofont adott neki. Nem is csattant, hanem suhogott. Csongor megtántorodott, tenyerét az arcára szorította.

– Meg vagytok bolondulva? – kiabált Karesz. – Mit csináltak?!

Csongor visszahuppant a fotelba, alig kapott levegőt, Bukta tehetetlenül állt mellette. Edit közelebb jött és úgy nézett egyikről a másikra, mint aki két fél pár cipőt néz össze. Mozgott a kontya, útban egy újabb szétcsúszás felé. Anci is odajött, picit megdörzsölte Csongor hátát, az jólesik ilyenkor.

– Bocsánat – mondta rekedten Bukta. – Nem érdekes az egész. Mi nagyon jóban vagyunk.

– Azt látjuk – mondta Dezső.

– Akkor mit kell rögtön idegyűlni, ha az ember hülyéskedik?

Csongor megfogta Bukta lelógó, nagy mancsát. – Én nem hülyéskedtem, én táncolni akartam veled. – Odafordította a tenyerét, és belecsókolt.

Bukta elrántotta a kezét. – Hát komolyan, aberrált vagy?!

– Beszarok – mondta Karesz. – Csongor és...

– Te is kaphatsz egyet – mondta Bukta.

– Miért lenne aberrált? – mondta Dezső. – A homoszexualitást utoljára Freud tekintette aberrációnak. A tárgykapcsolat-elmélet...

Edit egy kézmozdulattal leállította. – Bukta, ti most tényleg?

A magnót senki se kapcsolta ki, Paul Anka énekelt, ősrégi számok voltak. Bukta valamit hümmögött.

Edit körbenézett. – Szóval igen.

– Tudtad? – Bukta olyasféle nyugalmat érzett, mint akit baleset után a mentőágyra tesznek. – Nem úgy nézek ki, mint egy szűzfiú?

– Háát... – mondta Anci.

– Látszik?

– Azt egy nő megérzi, ha egy férfi nagyon foglalt – Edit elemében volt, szabatos és kimért. – Inkább azt gondoltam, hogy férjes nővel van viszonyod, azért titkolod annyi-

ra. Aztán, ahogy reggel a taxiból kiszálltatok. Meg egyáltalán, ahogy nem szóltok egymáshoz. Így csak egy emberpár hallgat.

– A szendvicsek – mondta Anci.

– Nem kéne a lányszobában aludniuk? – mondta Karez. – Nekem ne nézegessék a seggemet. Mi? Dezsó! Téged nem érdekel?

Dezsó megvonta a vállát. A haját egy gumikarikával igyekezett összefogni lófarokba, azt igazgatta két kézzel, közben a gumit a szájában tartotta. Karez, légy erős, mondta Csongor, nem fogjuk a seggedet nézegetni, te minden csajnak megnézed a seggét? Naná, mondta Karez, mire Csongor sóhajtott, tessék, nimfomániás. Karez nyitotta a száját, de Bukta közbevágott: Edit, én el akartam neked mondani.

– Hamarabb kellett volna, ne haragudj. Akkor el tudtuk volna dönteni.

– Mit? – kérdezte Karez csodálkozva.

– Hogy jöhetnek-e.

– Azt hittem, buli lesz – mondta Bukta békítőleg. Nem vette észre, hogy visszaadta a kezét Csongornak, aki a pofon helyére szorította. – És hogy nem zavarunk.

– Hát ez az – mondta Dezsó. Közben elkészült a lófarokkal. – Senkit se zavarnátok, ha nem pofozkodnátok itt. Hol betegre titkolóddzák magukat, hol meg a Várnászt adják elő.

– Ezek mind labilis emberek – mondta Karez. Benzines öngyújtója volt, gyújtáskor rövid, hirtelen könyökmozdulattal eltolta magától a levegőben, hogy huzata legyen.

Anci ráült Csongor foteljának a karfájára, megint megdörzsölte a lapockáját. – Figyelj, jó, hogy jöttél, meg minden, de monddjál magadról valamit. – Csongor fölneézett Buktára. A bajusza hegyesszöget zárt be, ez enyhe undort fejezett ki.

– Csongor vendéglátóipari főiskolás, emellett felszolgáló – mondta Bukta.

– Pincér vagyok, mit szépíted. Dolgozom. Az nem szégyen, dolgozni. Pénz is jár érte. A közös albértlet, kedves Edit, az úgy közös, hogy én fizetem.

Bukta céklavörös lett. – Ne prédikálj, te hülye, hát én nem dolgozom?

Csongor ösztönösen behúzta a nyakát. – Jó, igaz, a dolgozatok, de mégiscsak ott-hon csinálod.

– Nem mindegy? Kulizok eleget.

– Munkahelyed akkor sincs. És nem is legális az egész.

– Jézus Mária, nem legális!... Az ösztöndíjamból még egy rohadt bokszeralsóra se telik.

– De te havonta veszel egyet. És micsoda márkákat!

Mindenki odanézett, Bukta úgy érezte, leesik a töke. – Muszáj ezt, Csocsó?

– Életünk nyitott könyv a csoporttársnőid előtt.

– Ilyet még nem láttam – mondta Karez a fejét ingatva. – Tényleg buzik.

Edit hirtelen közbeszólt, a szokottnál gyorsabban. – Ti miről beszéltek? Miféle dolgozatok?

– Hát a bölcsészkarra, orosz szakosoknak. Most mit nézel? Tudok oroszul, érted?

– Nem szégyelled magad? Ez csalás! Ez... ez... Éppen a taggyűlésen...

– Állj le, kutyi – mondta Karez. – Nem kell. Mi ez ahhoz képest. Na mindegy.

– Karez!! Még elkezdted védeni őket? Idejönnek szólas nélkül. Egy csaló meg a kis...

– Nem védem őket. Én vérig vagyok sértve, hogy nem nézegetik a seggemet.

– Karez, ne viccelődj. Ez elvi kérdés. Bértollnok!

– De milyen jól tud oroszul – mondta Dezsó, és Csongorra kacintott.

– Edit, te milyen taggyűlésről beszélsz? – kérdezte Anci.

– Milyen, hát olyan – mondta Edit.

– Te beléptél a pártba? – Ancinak őszintén elkerekedett a szeme, mint egy madárnak, amelyik nem érti, hogy fényképezik.

– Be.

Csend lett, Buktának dobolt a halántéka. Odaült Csongor mellé a másik karfára, de nem nyúlt hozzá. Szédült. Az ötórás kelés, a vodka, a levegő, a hógolyózás. Hogy visított Csongor meg Edit. Csongornak néha fölcsap szopránba a hangja. És a bajusz, valahogy az is szoprán. Igen. Bármilyen furcsa, van feminin bajusz. Arra rezzent föl, hogy Dezső magyaráz. – Alhatnának a konyhában, oda kivihetik az ágyukat.

Anci kinyújtotta a nyakát, hogy kilásson a konyhába. – Csak egy ágy fér be.

– Majd egy ágyban alszanak. Gondolom, volt rá precedens.

– Precedens – mondta Csongor gúnyosan.

Anci vett egy mély lélegzetet. – Mi lenne, Karesz, ha megfőznéd a kaját? El fogtok ájulni, Dezsőke meg fiúk, hogy milyen paprikás krumplit tud csinálni. Én már ettem, igaz, Edit?

Edit nem szólt, zsebre tette a kezét, és kinyújtott lábbal leült, vagy inkább hátradobta magát a fotelba. A nadrágja alját pánt rögzítette a lábfejéhez, látszott, ahogy pattanásig feszül. Karesz vállvonogatva kiment a konyhába. Dezső lezárta a magnót, csend lett. Bukta érezte, hogy most nagyon kéne egy ital. Elindult a konyhába vodkáért, de Ancit elévágott: majd én. Hallatszott, hogy kint Karesszal vitatkozik valamin. Visszajött a vodkával. Mindenki ivott. Csongort ki akarták hagyni, de szóltanul kivette Edit kezéből az üveget, és meghúzta.

– Te iszol? – kérdezte Edit.

– Zimankóbuli van – mondta Csongor megvetően.

– Most akkor iszik a barátod vagy nem iszik? – Edit ezt Buktának címezte, bár nem nézett rá.

Bukta nyöszörgött. – Én nem tudom, én azt hittem...

– Nem ismered őt annyira?

Bukta kétrét hajtotta magát, állat a térdére támasztotta. Edit, értsd meg, én csak a pénzért, kezdte. Jó, értjük, bólintott Dezső. Mindenki maga elé nézett. Edit szalakat húzgált ki a pulóveréből. Dezsőék előszedtek egy betűkirakós játékot, játszhatnak, hm?, de a csend ott maradt. Karesz a konyhában zörgött az edényekkel. Újra körbement a vodka, Csongor másodszor is meghúzta, aztán a kályhát turkálta. Képes inni, csak hogy lejárasson, gondolta Bukta. Kezdett szobahőmérséklet lenni, kicsit nekivették, Dezső tényleg szép volt. Bukta nem akart összenézni Csongorral, félt, hogy az nem is keresi a pillantását.

Fogytán volt a tűzifa, Csongor kiszaladt az udvarba fáért, egy szál ingben, ivott ez a hülye, most persze nem érzi a hideget, mi ütött bele, hogy iszik? Karesz hirtelen benyitott a konyhából, az ajtóban megállt, és szigorúan körbehordozta a tekintetét.

– Hol az a köcsög?! – mondta.

Buktának az arcába szökött a vér. Felpattant, és megindult Karesz felé. Nem tűröm, hörögte, érted, és lendületből úgy megpofozta, hogy Karesz feje az ajtónak koppant. Úgy is maradt a konyhaajtónak dőlve, kicsit megroggyanva. – Fogjátok le – mondta a karját maga elé emelve –, különben ti következtek. A korsót keresem, te vadállat, nem a menyasszonyodat!

Látod, mondta Edit. Ancit vékony hangon vihogni kezdett, aztán a többiek is, idegesen. Bukta elsírta magát, állt a szoba közepén, el se takarta az arcát. Csongor visszajött a tűzifával, értetlenül nézett körbe, csak állt, és ölelte a hasábokat, nézte, ahogy Bukta arcán folyik a könny. Valaki megtalálta a magnó mögött a zöld mázas korsót, és

a magasba emelte. Karezs bólított, aztán Dezső, aztán Anci, aztán Edit. Kórusban bölögáltak. Bukta félrelökte Csongort, és kirohant, a tűzifa szétgurult.

Futott a hóban, ostobaság, ismételte, ostobaság. Ütni egy ostobaság miatt. Bértollnok. Ütni. Ostobaság. Elesett, fölkelt, futott. A hó egyre mélyebb lett, nem bírta. Rádőlt egy ferde fatörzsre, átkulcsolta, és ott böngött hangosan. Azonnal ráfagyott az ing. Csongor beérte, próbálta lefejtetni a fatörzsről, de Bukta kapaszkodott. Csongor rácsimpszkodott a hátára, hogy legalább melegítse, őrajta se volt kabát, előre-hátra csúszkált Bukta hátán, nehogy megfagyjanak, olyanok voltak, mint a párzó kutyák. Közben monoton hangon beszélt hozzá, tudta, hogy az megnyugtató, máskor is volt ilyen. Mi sa mackó. Nem bánt senki. Nagy, erős fiú vagy. Ízes bukta. Mákos bukta. Tökös-mákos bukta.

– Basztok itt, vagy mit csináltok? Takarodni befele! – Karezs és Dezső állt mögöttük zseblámpákkal, kabátokkal. Karezs hadart. – Ez nem játék, tüdőgyulladást kaptok, ezek tényleg beteges hajlamúak!

– Elavult nézet – mondta Dezső.

Engedelmesen belebújtak a kabátjukba, amit úgy tartottak nekik, mint régi filmen a lakáj. Bukta fel-felcsuklott, nem lehetett tudni, sír vagy már csak a hideg rázza. Senki se nézett rá, kegyelemből.

– Másodszor az van, folytatta Karezs, hogy mi négyen beiktatunk egy éjszakai túrát, mert szép a hó ilyenkor éjjel. Ti vigyáztok a házra. Mondjuk éjfélig. A krumplit majd megesszük holnap.

– Nem szükséges – mondta Csongor. – Mi együtt vagyunk, érted. Másfél éve.

– Lassan megbeszélhetnétek egy-két dolgot – mondta Dezső.

– Hogy ki miből veszi a gatyáit – mondta Karezs.

Csongor hátrabökött a fejével. – Vele? Nem lehet. Nincsenek szavai.

– Csak tenyere, mi? – Karezs most először nézett Csongor arcába.

Bukta mögöttük kullogott, hagyta, hogy Csongor kézen fogva húzza. Létezni is nehezére esett, nemhogy visszamenni a házba. Mikor egyenesbe jöhetett volna az élete. Megint mindent szétrontott. Bivaly bölény barom rinocérosz.

Edit az ajtóban állt. – Karezs, megmondtad neki, hogy ezt nem lehet? Egyszerűen nem lehet? – Karezsra nézett, azzal a szigorral, amit Bukta úgy szeretett volna szeretni benne. – Legalább bocsánatot kért?

– Persze – mondta Karezs. – A krumplit időnként kevergessétek, és ha kell, egy kis vizet adjatok hozzá, esetleg még sót. Ha megfőtt, húzzátok félre. Tudtok főzni? Csongor?

Csongor bólított. A többiek elindultak az erdőbe, ők ketten ott tébláboltak a szobában. Mindenük hideg és vizes volt. Bukta kikémlelt az ablakon, hogy nem jöttek-e vissza leskelődni, de elszégyellte magát. Csongor az ágy szélén ült, szárítkozott. Odaült melléje. Hosszan, üresen ültek. Csongor a bakancsfűzőjét újra és újra áthúzta a két ujjá közt, mindig egy vízcsepp jött ki a végén. Egyszer csak nevetgélni kezdett.

– Mi az? – kérdezte Bukta.

– Idefelé a vonaton, mikor bementél a klotyóba, azt mondtad, hogy menjek ki, ne jöjjenek utánad a férfitőcsébe. Állatkám, a vonaton nincs férfitőcsé.

Bukta magyarázkodni akart, aztán legyintett. – A világ egy nagy férfitőcsé.

Csongor eldőlt az ágyon. – Aludjunk. Ittam. Adjál takarót. Bértollnok.

Arra ébredtek, hogy Karezs és Dezső ott áll az ágy mellett. Jó estéket! Vége a szabad foglalkozásnak!

- Dobáljatok minket pereccel – mondta Csongor, és elkezdte Bukta lapockáját rágni.
 – Inkább a krumplit, azt kérdeznéd – mondta Karesz.
 Csongor fölkönyökölt. – Úristen. A krumpli.
 – Péppé főtt. És lekozomált. Ti fogjátok megenni, büntetésből, mert buzik vagytok.
 Dezső megrugdalta az ágy lábát. – Mi lesz, fölkeltek végre?
 – Maradunk – mondta Csongor, és visszaereszkedett. – Ez a fiúszoba, nem?

Lackfi János

SZÖVEDÉK

Odakinn tücskök csavarozzák a földet,
 idebenn nagyanyók úsznak
 saját tekintetük korall-eres, valószínűtlen kékjén,
 csontjaik körül úszik hússal teli bőröndjük: a bőrük,
 benne egy évszázadra való ellátmány, képek,
 képzetek akkora időszakasról,
 amekkorát az emberélet leárnyékolni képes
 Kisdedek füle rezeget, áttetsző halcsont-hártya,
 köldökük gombja ül ki hasuk falára,
 játszanak gombfocit vele, szemük gombja pedig
 a szemhéj alatt közlekedik,
 körbeforogva térképezi a bőrredőre festett álmat
 Fejhangon kiskutya vinnyog,
 egyedül van, nagy adag szőrbe csomagolva,
 cibálja részegek kurjantásait,
 túl hegyesek fogai, még nem tanulta meg
 elereszteni, tépi-cibálja a mocskos szövetet,
 éjszaka falra akasztott, zsíros köpenye-szegélyét

Odakinn fűszálak tüskéivel telitűzdelve a föld
 apró születésnap gyertyák, zöldjüket elfújták,
 füstjük lengedez
 Valaki szájával gombolja ki
 szerelme mellén a blúzt, melyet az már rég levetett,
 ágyékával foltozza be a mindig újra felfeslő
 testet, ők ketten már egy regatta, evezőt húzogatva
 csuromvizesen surrannak hasasodó paplanokon,
 felettük sikolyok tarka zászlói libegnek

Odakinn a fákat a szél teliragasztja lifegő ragtapasszal
 Karika pörög, s ki pörgeti, a lányka,
 belerajzolva a kör anyaméhnyi hasába,

keze-lába aranymetszéses arányát a pörgés
vásott csillaggá, napküllős sündisznóvá,
átlókból rajzolt máriaüveg citromszeletté
habarja

Odakinn az ég nagy tál kaviár
Vasutas szalutál, csurom olajban
vonulnak el a vagonok, odabenn utasok
szájában pukkan a pezsgő gyöngye, kaviár
gyöngye, idekinn pukkan a bakter pofazacskója,
levegő fújja fel, aztán puha erszényként
lelöttyed, álmai dűlőjén a szőlő nagyobb szemű kaviár,
levegő halai rakták le petének,
ki gömbjeikbe túlságosan beleréved,
annak agyát hipp-hopp kizsuppolják
Mint hideg hajnalon a pengve tiltakozó
zongorát, melynek zongorahátát vetette
valaki a fagyos platón, cigaretta
füstjét kapkodta ki szájából a menetszél
Felfúvódva csapdosott a
fagyban a ponyva, testen a kabát,
mint horkolók pofazacskója,
hallgatott a kaviárfényű, fekete tükörlakk,
s a doboztestben a kikeletlen ikrákként
gurigázó hangok

Odakinn fák torkollnak a földbe, térképtengerbe ágas-bogas folyók
Sínsciszolóval araszol valaki, rázza földig érő ősz sörényét,
kislányai előtte táncikálnak, szoknyájuk habosított túll-tej,
Az egyik sín kézen fogja a másikat, gyere félre,
gyere csak valami eldugottabb helyre, hol
mindent megbeszélünk, keringnek párhuzamosan,
de mindenütt ráncos föllet bőrözött szótej vartyog,
lakkcipők, lakkozott táskák tűzijáték-esője
Mígnem egy busa napraforgó-fejű váltó
megkönyörül rajtuk, s egy vasbika ziháló oldalánál,
szakállas macskakövek közt álomba sírhatják
magukat, állukon serken a rozsdá-borosta

Odakinn rozsdás, görbe gilinyókkal szögelték tele a földet
még egy szívlapátra való szénport dob a tűzre valaki,
bizsergő repülő-kifutópálya libben az égnek,
a hajóskapitány tenger fölé tartva hamuzza ki
pipáját, villódni kezdenek égi vizet
tapsikoló kezeken a gyűrűk

Odakinn sorra leparkolnak emlékeim,
orrukról lecsippentem az utat világító két arany V betűt,
elteszem, borostyántüzű pasztillának, szopogatni,
messzebb mázas cukorkák, meztelen csigák araszolnak,
fénylő autó-csiganyálkával maszatolva a várost,
ha belelépsz bármelyikükbe, talpadról
le nem síkálod makacs enyvét, meztelen és házas
csigákat szedegetek, gyűlnek ezerszám,
cikornyás szivárványragacsukkal lassan kirakosgatom
az ég boltozatát

Bálint Balázs

STOCKHOLM-SZINDRÓMA

– blog –

1

A lépcsőfordulóban beszorított a sarokba. Szeret és meg akar baszni. Nem így mondta, választékosan fejezte ki magát, de ez volt a lényeg. Bolond szegény. Néha találkozunk a lépcsőházban, elejétől fogva láttam, hogy beteg. Vannak jobb időszakai, de ez most nem az. Állítólag ha rosszul van, nem veszi be a gyógyszert. A mai gyógyszerek nagyon jók, de ha nem veszi be, akkor hiába. Magára akart parancsolni, azt mondta, mert érezte, hogy ő nem jön be nekem, de nem sikerült. Nekem ez nem volt kérdés, hogy ő bejön-e. Nem szeretem a bolondokat. A normális, helyes pasikat szeretem, mit ad isten. Egy kés volt nála, de nem fogta rám, csak úgy, mellékesen, épp a kezében volt. Egyébként nem látszott veszélyes fegyvernek, nem hittem, hogy nagy kárt tud bennem tenni azzal a késsel. Kiabálni kéne, de nincs kedvem. Nem azért nincs, mert nem félek, félek, de úgy látszik, nem eléggé. Nem gondolom, hogy ura vagyok a helyzetnek, még sincs kedvem segítséget hívni. Valamit mondani kéne. Bocs, de engem nem késsel szoktak meghódítani. Ezt akartam mondani, de nem mondtam, mert nem tetszett. Engem ugyanis sehogy sem szoktak meghódítani. A hódítás nem éppen jó szó arra, ahogy férfikkal ismerkedem. No de tényleg mondani kell valamit, nem akarok hülye képpel ácsorogni itt. Engem nem dob fel ez a kés, tudod, nem késsel szoktak vetkőztetni, ezt mondtam. Nem kellett volna, provokáció volt, de kicsúszott a számon. Nem akartam megbántani, nem is voltam abban a helyzetben, de különben sem. Elvigorodott, én mégis megpróbálom, mondta, és szétvágta a pólóm rövid ujját. Baromi éles kés volt, láttam, mennyire lebecsültem a pusztítást, amit bennem tehetett volna. Szerettem ezt a pólót. Meg se mozdultam, és nem mondtam semmit, most már nagyon meg voltam ijedve. Elejtette a kést, nekidőlt a falnak, és kitört belőle a zokogás. Ott sírt, én álltam egy ideig, el kellett volna mennem, de nem mentem, azután a két karomat átkulcsoltam a nyakán, mintha lassúznánk, és magam felé húztam. A fejét a vállamba fúrta, a könnyei a nyakamba csorogtak. Nincs semmi baj, nincs semmi baj,

mondtam neki halkán. Érdekes illata volt. Ha akkor azt mondja, menjek velem, lehet, hogy megvalósíthatta volna eredeti szándékát. De nem volt, úgy látszik, elképzelése, hogyan bontakozzon ki ebből a helyzetből, nyilván arról sem volt, hogyan került bele. Kibújt a karomból, és szó nélkül elment.

Át kéne öltözni, nem mehetek így az irodába. Visszamentem, föl két emeletet, a lakásom előtt álltam egy kicsit, de nem volt kedvem bemenni. Lementem, a ház mögött parkol a kocsim, de inkább busszal megyek. Majdnem lekéstem egy fontos, nagyon fontos megbeszélést. Hónapok óta dolgozunk, hogy megszerezzünk egy projektet, s ma kiderül, hogy sikerült-e. Jan, a főnököm úgy tett, mintha nem venné észre a szakadt pólómat. Nem, ez nem is egészen így volt. A vendégek előttem érkeztek, én futottam be utolsónak, és Jan, kívárván, amíg mindenki észreveszi, mit csinál, hosszan, szórakozottan bámulta a szakadást, majd mondott valami vicces frázist, érzékeltetve, hogy ez nem számít. Most is alkalmam volt megfigyelni, milyen kifinomultan és pontosan kommunikál. Jan szlovén származású francia. Mindent tud a szakmáról és az üzletről. Ha viszem valamire az életben, akkor amiatt, amit tőle tanultam. Mintegy fél óráig nem történt semmi érdekes, csevegtünk erről-arról, alig figyeltem. Egyszer csak csend lett, és mintha lehűlt volna a levegő. Nem mondtam semmit, Jan is hallgatott. Egyikük azt mondta, hogy nem született meg a döntés. Tekintsük úgy, hogy folytatódik az előkészületek ideje. Ebben az új helyzetben is ugyanazt a támogatást várják tőlünk, amiben eddig részük volt. Jan felé fordultam. Melyikünk hajtsa ki őket? – ezt kérdeztem, szavak nélkül. Te – válaszolt a szemével Jan. Egy kicsit vártam, hátha rosszul értem, de Jan alig láthatóan bólintott, jól érted, csináld. Valahogy így kezdtem: Nehéz hónapok állnak mögöttünk, s eljött az idő, hogy levonjuk a tanulságot, átvegyük a leckét, amit eddig tanultunk. Személy szerint nekem sokat jelentett, hogy szinte belülről láttam egy nagyvállalat életét. A mi kis cégünknel azonban számokat kell hozni, mégpedig nagy számokat, s az a szám, ami előttünk fekszik, az ugyebár a nulla. Az üzletben persze éppen az a szép, hogy nem minden a számokról szól, néha fontosabb a – hogy is mondjam csak? – a szív. Most azonban olyan határhoz értünk, ahol döntenünk kell, merre induljunk tovább. A felelős döntés pedig csak az lehet, hogy a *pre-sales* erőfeszítéseinket azonnal leállítjuk. Döbbenet néztek, nem is engem, hanem Jant. Jan nem mondott semmit, hanem két kézzel rám mutatott, valahogy úgy, ahogy a karmester felállítja a színlíát a tapsoló közönség előtt.

– Mi történt? – kérdezte később Jan. – Megtámadtak – feleltem. Egy kicsit várt, hátha megmagyarázom, de nem tettem. Tudok segíteni valamiben? Nem, kösz, jól vagyok. Eléggé zokon vette, hogy ilyen kurtán válaszolgotok, szinte bebaszta az ajtót, mikor kiment.

Az este összevesztünk Szabolccsal. Nem értette, miért nem kocsival jöttem, azt sem értette, miért busszal akarok hazamenni (azért, mert nem kocsival jöttem). Ragaszkodott hozzá, hogy hazavisz, pedig én busszal szerettem volna menni, de nem hagyta. Így nem tudtam átöltözni, mielőtt találkoztunk, tehát megkérdezte, mi történt. Megtámadtak, egy örült meg akart ölni – ezt akartam mondani, de nem mondtam. Ha elmesélem az egészet, azt mondta volna, hogy ami ott lejátszódott bennem, az az úgynevezett Stockholm-szindróma: az áldozat érzelmi kötődése a terroristához, a terror-elhárítók jól ismerik ezt. Szabi okos fiú. Szeretem az okos fiúkat. Még azt is mondta volna, hogy szétveri a pofáját annak a gazembernek. Egy férfi így beszél, ha megtámadják a barátnőjét, gondolom, ez nagyon is érthető, de nem akartam hallgatni ezt. Szóval nem mondtam el a pasimnak, hogy megtámadtak, egy örült meg akart ölni, hanem hazudtam valami hihetetlen hülyeséget egy balesetről, nem is értem, miért

nyalta be. Talán nem is nyalta be, csak nem akarta firtatni a dolgot. Meghívtam egy teára. Ez játék, első éjszaka hívtam meg teázni, folytassuk ezt a beszélgetést, feljössz egy teára? Azóta mindig így hívom fel. Fent át akartam öltözni, de végül, magam sem tudom, miért, nem tettem. Elég nyersen azt kérdezte, valami baj van? Nem tudom, talán nincs baj, csak valami hiányzik. Volnék kedves megosztani vele, mégis mi. Nem tudom ezt pontosan megfogalmazni, csak afféle kósza gondolat. Ingerült voltam és fáradt. Jó. Ha sikerül a fogalmazás, ne felejtsem el értesíteni, mondta, és elment. Szabolcs nem olyan férfi, aki hagyja, hogy szórakozzanak vele. Ha holnap felhívom és sajnálatomat fejezem ki, amiért ilyen hülye picca voltam, azt fogja mondani, hogy ez kommunikációs rövidzárlat volt. Ha belegondolok, el kell ismernem, végül is kétségtelen, csakugyan az volt. Egyébként utálja, ha csúnyán beszélek.

2

Másnap furcsa dolog történt velem. Az étteremben álltam sorban, az étlapot bámultam, fitness-saláta, rakott krumpli, ilyesmi szoktak lenni. Gyűlölöm az egészséges ételeket. A *nouvelle cuisine* összes szakácsát salátalébe fojtanám. Az a baj, hogy az egészségtelen ételeket még jobban gyűlölöm. Egyszerűen nem tudtam elolvasni az étlapot, a szemem előtt összefolytak a betűk. Olyan volt, mintha füvet szívtam volna, ha füvezek, nem tudok olvasni, de most napok óta nem drogoztam. Gépiesen átugrottam minden sort, talán a következő, de az sem. Többször nekifogtam, hiába, letettem a tálcát, és kimentem.

Kaptam egy mélt a volt barátnőmtől. Megszakítottam vele a kapcsolatot nemrég, úgy éreztem, nem bírom tovább, nem tudom követni, annyira zűrös a csaj. A levél egyetlen mondat: Mindaz, ami fénylik, elrekeszti a látást, és megakadályozza, hogy lássuk azt, ami mögötte van. Valami idézet lesz biztosan, nem tudom, honnan, nem árulja el. Túl magas vagy inkább túl mély ez nekem.

3

A buszmegállóban álltam, és megláttam magamat a megálló plexiborításán. Nem az a ruha volt rajtam, amit reggel felvettem. Egy évvel ezelőtti alakomat láttam, azt hiszem, akkor hordtam azt a topot. Milyen jó csaj voltam! – ez jutott eszembe. Miért, most nem vagyok jó csaj? – próbáltam összeszedni magam. Nem. Kővér vagyok, elhíztam. Ha értelmesen beszélek magamhoz, ki tudom magyarázni, nem igaz, nem lehetek kővér, alig eszem, most például majdnem két napja egyáltalán semmit. De akkor miért látom magam dagadtnak. Vagy ha nem látom magam kővérnek, azt hiszem, hogy nem is magamat látom, hanem valaki más.

Jóska, a *car fleet manager* gyanakodva méreget. Meglátott a megállóban, ahogy le szálltam a buszról. Történt valami a kocsival? Üvöltöni szerettem volna, a kibaszott, retkes kurva életbe, nincs jogom busszal járni? Szerencsére gyorsan lehiggadtam. Persze hogy nincs. Asszem öt guriga egy ilyen autó. Nem azért vették, hogy a forró nyári buszon elvegyüljek a nép közt. Hozzátartozik a cég arculatához, hogy én egy vadiúj ...-al járok. Egyébként szeretem azt a kocsit.

4

– Mit csináljunk? – Bármit, csak ezt ne! – majdnem kimondtam, de nem akartam megbántani ezt a helyes fiút. Nagyon okos, és nagyon jól játssza a szerelme. Mellettem ült a buszon. Nem hittem volna, hogy engem így fel lehet szedni, utálom a csajozó-pa-

sízó helyzeteket és a rossz dumát, de neki sikerült. Jó volt vele sétálni és beszélgetni. Szeretkezni viszont nem volt jó vele. Az egész szexdolog neki volt fontos, nem nekem, én szerettem, ahogy rám néz, s gondoltam, ha nem fekszem le vele, akkor nem fog így nézni. Nem hiszem, hogy ebben tévedtem volna. De így is elromlott az egész. Valamit mondani kéne. Kötözz ki, és korbácsolj meg, ezt mondtam, hátha történik valami. Becsületére legyen mondva, nem vesztette el a hidegvérét. Csináltál már ilyet? – kérdezte, nem, soha, feleltem, ez igaz is volt.

Elgondolkodott, majd azt kérdezte, hogy akkor tehát ez az egész nem volt neked jó. Erre én elsírtam magam. Keservesen sírtam, mint egy gyerek, ő pedig gyengéden és türelmesen vigasztalt, azután elment. Nem fog felhívni többet, a férfiak nem szeretik a tocsogós csajokat.

5

Az életemet szívesen kockára teszem, de a karrieremet nem. Valami orosz klasszikusban olvastam. Ma kocsival jöttem. Szabadságot fogok kivenni. Meg vagyok zakkanva. Ki fognak rúgni, nem ezért fizetnek. Nem lenne sok értelme úgy tenni, mintha nem történt volna semmi. Nem hülyék, és éles szemmel figyelnek. Persze így is ki fognak rúgni. Nem azért fizetnek, hogy szabadságot vegyek ki, ha meg vagyok zakkanva. Ez, gondolom, nagyban is érthető, én legalábbis értem.

6

– Adj valamit enni! – egy expasimnál voltam. Évekkel ezelőtt jártunk, szerettem őt, ő viszont, bár biztosan bírta engem, hálátlanul enyészttette az ajándék szerelmet. Nagy *gourmand*, zseniálisan főz, és elég sokat tud a gasztronómiáról. Az utóbbi időben mintha megöregedett volna, halvány depresszió kerítette hatalmába. Meg akar baszni, mert valszeg megbánta, hogy szakított velem – előbb kellett volna gondolkodni, most már késő. Finom érzékkel átlátta, hogy ez nem megfelelő alkalom, nem ezért mentem fel hozzá. Jó ember – mindig tudtam, ha bajba kerülök, számíthatok rá. A pasik között, mármint a használható pasik között egyébként ritka az ilyen. Nincs otthon semmi, de elvisz a Kriziába. A Krizia Budapest egyik legjobb étterme. Nem volt kedvem menni, de ellenkezni sem volt kedvem. Éreztem, nem fog ez működni. A kocsiban, mielőtt elindultunk, kertelés nélkül megkérdezte, mióta nem eszem. Ezt most nem mondom meg, nem baj? Ne menjünk a Kriziába, úgysem fogok enni. Gondolkodott, szerintem azon, hogy nem mentőt kéne-e hívni. Végül egy kávézóba mentünk. Olyan állapotba kerültem, hogy muszáj volt belőnöm magam. Nem kellett volna, mert a kokaintól kicsit agresszív és éles leszek, igazán nem akartam elküldeni a francba. Szerencsére nem is hagyta magát. Belőtted magad, kérdezte, muszáj volt, nem vagyok jól, mondtam. Te régen nem voltál drogfüggő, bármikor tudtál nem drogozni. Most is így van, csak épp ma nem. Annáról, pszichológus barátnőmről kérdezett, hogy ő látott-e, és mit szól ehhez. Valahol a Távol-Keleten dolcsevitázik a német pasijával, aki éppen ott él. Hívd fel most. Ott korán reggel van, különben sincs nálam a mobilom. A kocsiban hagytam, biztos rég lemerült. Egy közös ismerősünktől megszerezte Anna számát, és fel kellett hívnom az ő mobiljáról. Képzeld, egy barátom szerint pszichológushoz kell mennem. Neked?? Igen. Lehet, hogy van is némi igaza. Hosszan beszélünk, alig tudtam ledumálni arról, hogy hazajöjjön. Ajánlott egy pszichológust, akit szintén ott helyben fel kellett hívnom. Másnap délelőttre adott időpontot.

7

Nem olyan volt, mint amire számítottam. Magas, szemüveges, jóképű pasi, egész lényében van valami kisiújs báj. Nem próbált úgy tenni, mint aki mindent tud. A késes történetet megrendülten hallgatta, láttam, de nem is nagyon titkolta, hogy a kedves szomszédal érez együtt. Az mindenesetre megnyugtató, hogy őt tartja a súlyosabb esetnek. A korbácson jót mulatott. Később nagyon elkomolyodott. Azt mondta, hogy azonnal kórházba utal, határozott véleménye, hogy ez feltétlenül szükséges. Ne fáradjon, doktor úr. Eszem ágában sincs kórházba menni. Láttam, hogy nem érdemes erről vitatkozni. Kicsit elkeseredve kezdett magyarázni, csak találgatni tud, egyáltalán nem biztos, hogy igaza van, de az az érzése, hogy valamilyen okból, az ok talán nem is fontos, úgy döntöttem, kilépek eddigi életemből, valami ismeretlen módon új életet kezdek. Csakhogy a szigorú keretekkel és szabályokkal annyira azonosultam, hogy magam büntetem meg saját magamat a dezertálásért. Ez a helyzet súlyosra is fordulhat, sőt lényegében ez már meg is történt. Ha igaza volna, és ezt be is látom, mondta, önmagában ez nem segít, nem ennyire egyszerű. Általában nem híve a gyógyszeres kezelésnek, de most mégis... Nem, kösz, szó se lehet róla. A kokainnál különben sincs jobb antidepresszáns. Ez nagy tévedés. Biztos nem azért jöttem, hogy drogellenes prédikációt hallgassak, de a kokain szinte teljesen eltünteti az éhségérzetet, s az én esetemben ez tragikus következményekkel járhat. Ígérjem meg, hogy másnap reggel újra elmegyek. Pénzt nem fogadott el, mondván, nem tudott nekem segíteni.

8

– Egy felnőtt, egészséges ember hány napig bírja evés nélkül? – Brunnerrel, belgyógyász ismerősömmel beszéltem telefonon. Brunner nem praktizál, kutató, azt hiszem, ő a legjobb orvos a világon. Mióta nem eszel? Baszd meg, átlát rajtam, mint az üvegen. Körülbelül tíz napja, mondtam, láttam, a tagadásnak nincs értelme. Már nem tart soká. Egy hét, legfeljebb, ha sok folyadékot iszol – azzal lekúrta a telefont.

9

Csapvizet nem tudok inni, és elfogyott az ásványvizem. Sok folyadékot kell innom. Le kell mennem vízért. Ez egyáltalán nem ígérkezett könnyű feladatnak. Először is, nincs itthon pénzem. El kell mennem az atm-hez. Nem tudom, hol a bankkártyám. Nem vagyok biztos, hogy emlékszem a pinkódra. Abban sem, hogy van rajta pénz. Az utóbbi időben sokat költöttem drogra. Bár az is igaz, hogy sok pénzem volt. Végül valahogy sikerült a dolog, de nem egészen úgy, ahogy terveztem. A pinkód működött. A katasztrófa a boltban történt: nem volt szénsavmentes Theodora. Semmi reményem nem volt arra, hogy eljussak egy másik üzletbe. Másik vizet kellett vennem, csakhogy a többit nem szeretem. El kellett döntenem, hány üveggel vegyek. Négyet vettem, ami kevés lesz, de többet valszeg nem bírnék el. Sokáig tartott, amíg hazaértem. Otthon az a gondolatom támadt, hogy elolvasom a méljeimet. Gyorsan rájöttem, hogy ez lehetetlen, alig látok, napok óta nem tudok olvasni.

(A blog itt megszakad.)

A szövegben szó szerint vagy átfogalmazva idézem a következő szerzőket: Petri György, Lermontov (ford. Aprily Lajos), Meister Eckhart (ford. Szebedy Tas).

Suhai Pál

VARIÁCIÓK**Szólóhangra**

Útjára indítom
a pénzt,
hogy megszerezem önmagam.
*Száraz évszak, száraz ez még,
nedves évszak, nedves ez még.*

Hogy megszerezze önmagát,
útjára indítom
a pénzt.
*Nem jönnek föl, mélyben fúrnak,
el se bújnak, itt fönt csúsznak.*

A pénzt,
hogy megszerezem én,
utamra indítom magam.
*Lent a mélyben robotolnak,
fönt a fényben tekeregnek.*

Útjára indítom magam,
a pénzt
hogy megszerezem én.
*Lenti éjben,
égi fényben.*

Hogy megszerezze önmagát,
utamra ő indít,
a pénz.
*A giliszták,
a giliszták.*

A pénz,
hogy megszerezem én,
utamra indít engemet.
*Telhetetlen,
láthatatlan.*

Útjára indítom,
és ő szerez meg, engemet
a pénz.
*Férgék, eszmék,
férgék, eszmék.*

Kánonban

Útjára indítom,
 hogy megszerezze önmagát:
 a pénzt.
 Útjára indítom magam,
 hogy megszerezze önmagát
 a pénz.
 Útjára indítom,

a pénzt
 útjára indítom,
 hogy megszerezzem én
 a pénzt.
 Utamra ő indít,
 hogy megszerezsem én,
 és ő szerez meg engemet,

hogy megszerezsem önmagam:
 a pénzt.
 Utamra indítom magam,
 hogy megszerezsem én.
 A pénz:
 utamra indít engemet
 a pénz.

*Száraz évszak, száraz ez még,
 nem jönnek föl, mélyben fúrnak,
 lent a mélyben robotolnak,
 lenti éjben
 a giliszták,
 telhetetlen
 férgek, eszmék.*

*Nedves évszak, nedves ez még,
 el se bújnak, itt fönt csúsznak,
 fönt a fényben tekeregnek,
 égi fényben
 a giliszták,
 láthatatlan
 férgek, eszmék.*

Geréby György

TÁRS, HELY, KOR ÉS TUDÁS

Centuria a kibervilág dimenzióiról

*„...minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk...”
(József Attila)*

1. A kibervilág új kontinensének feltárása tapasztalati úton történik, éppen úgy, mint egykor az új kontinensek természetrajzi birtokbavétele. Feltárásának rövid történetében még nem tartunk ott, hogy földrajzának és élővilágának katalógusát elkészíthetnénk, azazhogy a hús-vér világgal való kölcsönhatásának következményeit leírhatnánk. Az ismeretlen helyen óvatosan és lassan kell járni. Aki általánosít, az mindig csak ismert értékekből vetíthet előre ismert viselkedésű folyamatok alapján. A jós az, aki megérezni képes: lelken átsuhan valami a jövőből. Mindkettejük előrejelzéseiről a jövőbeli tapasztalatok döntenek. Egyedül a prófétának van már ma igazsága.

2. Parkinson törvényének egy általánosított formája érvényes a világ belakhatására. A dolgok kitöltik a rendelkezésükre álló teret, mint azt minden spájz-, garázs- és padlástulajdonos tanúsíthatja. Hasonlóképpen: ami benépesedhet, az benépesedik. Csak az a hely lakhatatlan, ami nem népesedik be, azaz ahol nincs senki jelen. Ha tehát a kibervilág egyáltalán benépesedhet, akkor benépesül.

3. Az igazi kérdés inkább az, hogy kik és hogyan lakják be a kibervilágot. Ha egy hely benépesedik, ott személyek bukkannak fel. Ettől kezdve már nem az a kérdés, hogy az új helyet a dolgok és a személyek belakhatják-e, hanem az, hogy milyenek ezek a népek, és milyen életet élhetnek ott. Milyenek lesznek a szokásaik és a törvényeik? Milyen isteneket tisztelnek? Hogy bánnak a nőekkel, az elesettekkel, az öregekkel és a gyerekekkel? Milyenek a temetkezési szokásaik? Milyen ételeket fogyasztanak?

4. A kibervilág lakóiról a fenti kérdéseket annak tudatában kell feltennünk, hogy amit kibervilágnak nevezünk, az az emberi életre nem úgy alkalmas, mint egy új város vagy földrész. Új térségekre át lehet költözni, de ott, az új környezetben is meg kell tanulni lakni, szeretni, élni és halni. Keservesen csalódná az, aki a kibertér virtuális teraszán akarná a helyi vörösborot ízlelgetve élvezni a nyáresti fényeket. A kibervilág terasza egy képernyő képe, amelyet egy program vezérel, és a webkamera is csak azt láttathatja, aminek láttatására alkalmassá tették. A kibervilág az emberi világ egy része, tevékenységeinek egyik lehetőségtere. Változik is, alakul is, de nem él. A kibervilág csak digitális jelsorozat, és nem világ.

5. Igaz, hogy e jelsorozatok révén az emberek közötti kapcsolatok új dimenzióval bővülnek. Az új közeg azonban éppen annyira otthonos vagy ellenséges, mint a korábról már ismert közegek. A monumentális szobrászat és építészet, az írás vagy a hordozható könyv, a vasút és az automobil egykor szintén új közegeket nyitott meg. Az emberi tevékenység minden új dimenziója átrendezi a világ mindama részeit, ahol eleddig az ember tényező volt. Az mégsem változik, hogy a világháló terét emberi tevékenység tölti be, nem pedig emberek.

6. A kibertér a szó hagyományos értelmében tehát nem lakható hely. Nem lakhatnak benne halandó emberek, mert az elektronok nem hordoznak sem vizet, sem napfényt, sem levegőt. De nem lakhatnak benne istenek sem. Nem örökkévaló ugyanis ez a kibertér. Az áramszolgáltatáson múlik. Megfelelően agresszív programozás bármikor meg is béníthatja (ezzel foglalkozik az elektronikus hadviselés). Ugyanakkor nem is holt lelkek világa, mert ahhoz túlságosan eleven személyek mozgatják.

7. Kik népesítik be akkor ezt az új térséget? A kiberteret elektronikus profilok lakják. A csevegőszobák nevei és logói mögé nincs módunk bepillantani. A profilok egyetlen dimenziót engednek látni, de többet láttatni nem is tudnának. Ebből pedig nem tudható meg sem az, hogy ez volna az illető egyetlen profilja, sem az, hogy ez a profil mennyire hűséges arculata gazdájának. Azt tudjuk csak, hogy ez a bizonyos profil hogyan viselkedik a képernyő vonatkozásában. Ki tudja, honnét származik a webkamera képeként megjelenő bitsorozat? Azt sem tudjuk, hogy mely arcok alkotják még ugyanannak a személynek az arcait. A kibertérben sem lett könnyebb a maszkok mögé látni. De vajon nehezebb lett-e? Vagy csak minden maradt a régiben? Figyelmeztető jel, hogy az elektronikus profil még annyira sem körüljárható, mint a személy, mert a megjelenő profil még a maszknál is távolabbra került a testtől. Az elektronikus profil a személyek arcainak maszkjai, és ettől nem lett könnyebb a dolgunk. Minden absztrakcióval újabb függetlenedési dimenzió lehetősége ékelődik be. Az elektronikus profil egy képmás képmása. Csak abban bízhatunk, hogy a szívek és a vesék vizsgálójának dolga nem vált nehezebbé. (ZSOLT, 7:9.)

8. Egy bármennyire jól formált személyiségből is csak a leképezett arcot ismerhetjük meg a képernyőn. Nem csak a két dimenzió korlátjairól van szó, hiszen a szöveghez immár hangot és (akár három dimenziót imitáló) képet is közvetíthetünk. A maszk a transzformáció természetéből adódik. Az válik láthatóvá, amit valaki valahol valami képp láthatóvá tesz. A személyiségek maszskabálját a nyilvánosság szerkezete mindig is lehetővé tette, sőt alkalmasint meg is kívánta. A társasági viselkedésnek azonban voltak előírásai: mikor mit illett és mit nem illett tenni. Viselkedni kellett, alkalomhoz illő ruhát kellett öltetni. A kibertér által kínált örök maszkabál azonban minden korábbinál sterilebb és megkonstruáltabb álarcot vezet be. A személyiség valósága a logók, kódnevek ki tudja, ki által feltett képe. Ennél többre semmilyen ellenőrzés nem képes. A digitális nyomozás önmagában csak egy adott szerverig vagy terminálig juthat el.

9. Milyen életet élnek a maszkok? A virtuális életre is igaz Platón problémája az írásról: mindig is önmagát mutatja. A virtuális világ nem él, hanem állandóan mindenkor önmagát kínálja. A virtuális lények, a digitális emberek, szörnyek, pálcikafigurák nem táplálkoznak, nem ürítenek, nem szerelmeskednek. Látszólag nem volt ez másként a miniatúrák mozdulatlan és egyedi világában sem. De a miniatúrák szereplői sosem keltették azt az illúziót, hogy ők élnének. Ezért nem várnánk el sosem, hogy nem-életük kultuszfilmet ihlessen.

10. A kibertér, mint az emberi tevékenység lehetőségeit bővítő minden újabb eszköz, csak a döntések új lehetőségvilágát nyitja meg. Az az alapvető helyzet nem változik. A kibertér eszköz, és mint minden eszköz külső a személyhez képest. Nem ment fel a használatban kifejeződő döntések alól, ami viszont nem lehet virtuális.

11. A kibertér eszköz, még akkor is, ha új és gazdag eszköz, de nem világ. A kibertér belakhatásának éppen az a lényege, hogy nem engedi az itt és most élő embereket magukat betelepülni térségeibe. Ebben a digitális kép az írás és a kép régebbi, megszokottabb világaitól nem is különbözik. A kibertér abban új, hogy egyszer már betáplált,

jól formált elemeinek feltételesen omniprezens elosztóközpontja, raktára és nagykereskedelmi áruháza, amely hálójának minden szemén és gráfjának minden végpontján egyformán hozzáférhető. „Csak” a tökéletes lefedettség és az univerzális elérhetőség a különbség. De e feltételt a technika működése biztosítja. Ha valahol nincs a háló kiépítve, ott sajna a szolgáltatás nincs értelmezve.

12. Ha megnyílik egy új dimenzió, egy eddig nem létező irány, mely független a többitől, azaz – matematikai metaforával – mintegy ortogonális a korábbi irányokra, akkor ezzel az új dimenzióval bővülve új szerkezetű dolgok jelennek meg a világban. Ami eddig egyedi festmény volt, immár adat is lett. Új viszonyok jönnek létre a szobrok és digitalizált változatuk, a szövegek és azok elektronikus mása között. A labirintus komplexitása egy nagyságrenddel megint nőtt.

13. A dimenzió saját világa mellett a régivel adódó új kombinációk is létrejönnek. A vegytiszta „kibertér” mellett átmeneti formák számtalan változata keletkezik, s persze megmaradnak a korábbi dolgok is. A konzervatív bővítés során a kisebb halmaz megőrződik. Tapasztalhatjuk, hogy a könyv megmarad, és vele együtt a megoldatlan problémák is megmaradnak. A barátságoknak, a szépségnek új megjelenési alakját várhatjuk, de éppen új alakzatának újdonsága miatt megjelenése mégsem tekinthető mechanikusnak: a bővített új világban is meg kell dolgozni érte.

14. A kibervilág tehát nem valami független „új világ”, hanem a létező világnak egy új dimenzióval, egy új szerkezetű és új térvizonyokat képviselő dimenzióval bővített esete. A dimenziónyereség azonban járhat együtt dimenzióvesztéssel is. Ha igazak azok a legendák, hogy a virtuális világ elhatalmasodásával immár vannak olyan képernyő-paraziták, szobájukba zárkózott kiber-monások, akik a városhatáron túli erdőket és patakokat is csak digitális videón vagy webkamerán látták, akkor a nyereséggel szemben a veszteségoldalon is komoly tétel jelenik meg. Pótolja-e a szintaktikai alakítgatás felelőssége a hús-vér világok realitásának kiismerhetetlenül gazdag felelősségű élményét?

15. A technooptimisták olyanok, mint az egyszeri varázslóinasok. Az újdonságnak örülnek, a következményekkel és a veszélyekkel nem törődnek. Az új játékszerek halatlan lehetőségeire önkorlátozás nélküli naivitással vetik rá magukat, és kalandvágyukban nem zavarja őket, hogy az újdonság céljáról, lehetőségeiről, veszélyeiről senki sem bocsátott rendelkezésünkre hiteles használati utasítást. Ilyen nincs, hiszen nem is lehet – mondják. Minden új eszköz maga a jövő, s mint eddig is, végső soron a haladás eszközévé fog válni az eszközzel együtt növekvő ember kezében. Sőt – tehetnének hozzá –, ha lenne is ilyen dokumentáció, és tudatában lehetnének az alkalmazás veszélyeinek, akkor sem tudnánk, hol lehetne reklamálni.

16. Általában igaz, hogy minden környezet hat a lakóira és megfordítva. A milió és benépesítőjének különös lehetősége, hogy egymás képére alakuljanak. Fontos-e már ekkor a befolyás iránya? Az, hogy ki viseli inkább magán kinek a lenyomatát? Vajon a virtuális valóságba merülő ember tölt-e életet a képernyők elektronikus alakjaiba, vagy csak a képernyő-parazita fog egyre kevesebbet élni?

17. A kibertér bitei nem minősítenek, nem tiltakoznak és nem helyeselnek (éppúgy, mint a betű és a pénz). A bitek egykedvűen továbbítanak bármit, ami alkalmas formátumban töltődik fel az elektronikus adattovábbítási hálózatokra. A gyermekpornográfiától a Mars megközelíthetetlen felszínéről készült fényképekig, az atombomba szerelési utasításától a beszélgetőszobák pillanatértékű megjegyzésein át a legelvetemültebb szekta öngyilkossági felhívásáig, az archaikus zenétől a hip-hopig bármely

kép és hang és szöveg adategységekre tagolt szenvtelenséggel áramlik routertől routerig, majd a továbbított utasítások szerint kódolja bármely képernyő fénypontmátrixát, függetlenül attól, hogy a kirajzolódó kép a legszentebb vagy a legocsmányabb, a zenehang jól hangzó-e vagy kakofón, a szöveg felemelő-e vagy maga a gyalázat. A bitnek nincs szaga. Nem lépett tovább egy jottányival sem a betűnél. A világháló nem hozta magával azt az áldást, hogy kisebbedett volna általa a MEIN KAMPF és Sade márkái olvasóköre.

18. Azt mondják, hogy „*a kibertér és az összes kapcsolódó jelenség értelme az, hogy megteremtse azt a közeget, ahol a tapasztalat egyetemessé válhat, és ahol nincs többé szükség az információtartalom redukciójára*”. Más kiberguruk szerint „*McLuhan rámutatott, hogy az elektromosság technológiája segítségével külsővé, azaz láthatóvá és hozzáférhetővé tettük központi idegrendszerünket, azaz tudatunkat*”. (Az alapgondolatot eredetileg a technooptimista Teilhard de Chardin SJ fogalmazta meg, de ez a tudás már elveszőfélben van.) Cage még tovább ment, amikor azt mondta, hogy immár azt kell gondolnunk, hogy „*csak egyetlen tudat van, és ebben az egyben mindannyian együtt osztozunk*”. Cage azt emelte ki, hogy túl kell jutnunk a magán- és személyes tudatállapoton, és meg kell értenünk, hogy mennyire alapvetően változtak meg a dolgok. A tudat társadalmiasult. „*Nem változtathatjuk meg gondolatainkat anélkül, hogy a világot is meg ne változtatnánk*” – mondta. A tudatnak az ember által alkotott kiterjesztése a környezetünké vált, amelyet Cage mint „*kollektív tudatot*” jellemzett, amelyhez mindannyian hozzáférhetünk a „*globális közműrendszer*” megteremtése révén.

19. Fennkölt számárságoknak a prófétai hevület nem mentsége, hanem súlyosbító körülménye. Nevezzük ezeket az eszméket prófécia helyett inkább a kiberszirének énekének, mivel megejtő hangzataikkal a guruk éppen olyan hamis illúziókat keltenek, mint ama mitológiai lények, és a megtévesztett, zátonyra futtatott hajósoknak a partjaikon fehérülő csontjai fölött pontosan ugyanúgy néznek el a távolba. A „kibertér” szirénjeinek éneke a távolról titokzatos, ám közletről értelmetlen metaforák vonzerejének továbbéléséről tanúskodik. Jó jel, hogy korunk mégsem varázstalanodott el, de rossz, hogy épp ebben a formában fejezi ki a mágia iránti vonzalmát. Régi apokaliptikus igény az, hogy valami döntő, valami végleges, valami mindent megoldó, megváltoztató és megváltó újdonság születésének lehessünk végre tanúi. Miért is ne lehetnénk éppen mi a mindent eldöntő formula huszárosan egyszerű lényegének, a Kiber-vigasztaló váradalmának Technosimeonjai? Ennek a mélyen emberi vágynak vetít délibábot a szirének éneke.

20. A „kibernetika” mint „folyamatirányítás” fogalma alapvetően az emberi információ és kommunikáció létrehozási és továbbítási folyamatainak mechanikus (elektronikus) kontrollját jelenti. Nem kevesebb, de nem is több. Ilyen módon azonban nem egyesíthető a „világ” fogalmában implikált totalitásgondolattal. A jól definiált szükség a működés velejárója, de ekként e hatásos önkorlátozás és a világ fogalmában foglalt átláthatatlan egység feszültsége nem oldható fel egykönnyen. Alapjában hamis illúzió, ha a gondolkodás kényelmének kedvéért a gépileg feldolgozott jeleknek és a jel-továbbító hálózatokon szétfutó információk világának önálló, egynemű közegét a világgal azonosítanánk. A „kibervilág” nemhogy nem világ, de még a reális térnek sem „tér”, hanem csak annak metaforája, hiszen egy még csak nem is eukleidészi, hanem ki tudja, pontosan milyen szerkezetű (hány dimenziójú) kiismerhetetlen valóságnak egy leegyszerűsített esetéből a bináris jelsorozatok Prokrusztesz-ágyában előállított utánzata. Legfeljebb annyit mondhatunk, hogy a kibertér az elektronikus adattárolás

nyelvén egységesített, az elektronikus tárolási és továbbítási hálózaton homogén formában elérhető bináris adathalmaz strukturált rendszerét jelenti.

21. A kibertérben, mint logisztikai központ pultjain és futószalagjain az emberek által megőrizni vagy közrebocsátani szándékozott kapcsolatok, érintkezések, információk, közlemények, üzenetek, képben és hangban kifejeződő alkotások, tágan értelmezett közleményeknek belbecs szempontjából a csinostól az otrombáig ívelő csomagjai helyezhetők el. A kibertér a beküldött elemeket dokumentálja, gyűjti, rendszerezi és továbbítja gyorsabban és hatékonyabban, mint eddig bármely korábbi logisztikai eszköz. A kibertér *majdnem* mindannak új közege lehetne, amit valaha az emberek korábban kultúraként létrehoztak. A logikai lehetőségek azonban csalóka dolgok.

22. A kibertér labirintusa új tulajdonságú közeget alkot, de nem azért, mert új anyagból készült volna. Nem az anyag teszi újjá, nem az elektronok, a szilíciumlapkák, az üvegszál vezetékek, a katódcsövek vagy a folyadékkristályok. Ami a kibertér újdonsága, az a digitalizálásban megjelenő radikális egyneműsítés. Zene, kép, beszéd, szöveg, illetve mindaz, ami ilyen alakra hozható, egyetlen nyelvre, a bináris adattárolás nyelvére fordítatik le. Egyneműsítés azonban nem történhet veszteség nélkül. A digitalizálási veszteséget már a hangrögzítésből ismerjük, és ki is kalkulálható, de a kiberszírének nagyszerű vízióiban jelentősége az „apró betűs” lapalji figyelmeztetésekre kerül. A pixelek és bájtok száma növelhető. A hanghullám egyre finomabban közelíthető. Figyelmeztető jel azonban, hogy a kevesek és vajt fülűek továbbra sem engednek az analóg reprodukciók (a lemezek) elsődlegességéből.

23. A digitális egyneműsítés nem vonatkozik továbbá mindenre, mert nem is vonatkozhat. Egyelőre például nem válik e közeg részévé három alapvető érzékszerv területe, a tapintásé, az ízlelésé és a szaglásé. Talán éppen ezáltal a látás és a hallás kitüntetett szerepe tovább erősödik. A nyári tölgyerdők hajnali leheletét, Róma égésének pernyeszagát, Kleopátra bőrének simaságát sohasem tudhatjuk digitálisan visszaadni. Ebben az internet csak látszatot, hamis pótlékokat hozhat. A rekonstrukciós kísérletek a lényeket nem változtatják meg.

24. Az agyagtábla, a vésett sztélé, a papirusztekercs, a pergamenkódex, a nyomtatott könyv, a mikrofilme vagy a mozgókép és ekként a kibertér elektronikus formátuma sem változtat a médiumvoltnak azon a brutális tényén, hogy sem a tapasztalat nem válhat soha teljessé, sem az a világ nem emberi, mert nem ésszerű, ahol az információt nem tömörítjük. A kibertér első tételét kimondhatnánk abban a formában is, hogy a tapasztalat teljessége és az információ hatékonysága (azaz tömörítettsége) fordítottan arányos. Nem lehetséges, hogy a tapasztalat is teljes legyen, és az információ se legyen redukált. A teljes tapasztalat nem ad információt.

25. Híres a két fénykép: az egyik a csillagos eget ábrázolja nagy felbontással, csillagok ezreinek és tízezeinek költői rendtelenségében. Úgy, ahogy a tapasztalat észleli. A kép címe valami ilyesmi: adatok. A másik képen a luminozítás szerint szelektíve kiemelve már csak a csillagkép látszik. Címe: információ. Általánosan ismert tétel ugyanis, hogy a világ még nem adat, de még az adat sem információ, az információ pedig még nem tudás, és a tudás meg még végképp nem bölcsesség. A kibertér gazdagsága által felvetett legfőbb kérdés tehát az eligazodás. Hogyan lehet a gigantikus egynemű adattömegből információt, tudást és a lényeges kérdésekre választ találni benne? A labirintushoz mi lesz Ariadné fonala?

26. Mint a történelem során felbukkant bármely új közeg, így a kibertér is nem médiumjellegében új, hanem ama lehetőség által, hogy a réginek az újra történő átírásával a múlt, a kulturális örökség újraalkotására ad lehetőséget.

27. A kibertér létrejöttének legfőbb következménye, hogy az új eszközzel alkalmat, sőt ürügyet kínálva megint egyszer kikényszeríti az emberiség által létrehozott tudás és információ újrafeldolgozását. A kiberteret transzformált, azaz az átírt közlemények töltik meg. A homogenitás fenti követelménye szerint minden szövegnek, zenének és képnek valamely elfogadott elektronikus formátumban kell megjelennie. Ezt jelzik a .doc, .pif, .gif, .pdf, .zip, .dll stb. kiterjesztések konvenciói. Ennek a nagyszerű egységesülésnek azonban árnyoldala is van. A formátumok, mint Prokrusztesz híres ágya, minden újonnan érkezőt az egységesítés nevében szabványosra vágnak. McLuhan a kibertér kialakulását a könyvnyomtatás megjelenéséhez hasonlította. De értjük-e valójában, mit is jelentett a könyvnyomtatás? A könyvnyomtatás elkerülhetetlen következményét nem szokás átgondolni. Ez ugyanis a megelőző kulturális örökség „átírása” volt. A nyomdászok kiválogatták, hogy mit nyomtatnak ki és hogy a kéziratok mérhetetlen gazdagságából mivel is kereshetnék közönségük (vásárlóik) kedvét. És bizony nem mindent nyomtattak újra abból, aminek kézírata rendelkezésre állt, hanem csak azt, aminek piaca volt. (A kéziratok kiadása még ma is folyamatos...) Egyes kéziratokat, sőt könyvtárakat inkább elégetett az újkor, semmint hogy a nyomtatásban sokak számára elérhetővé tette volna, mint a portugál misszionáriusok Indiában a Tamás-keresztények kézíratos könyvtárait. A hasonlóság fennáll, de meglehetősen kissé másutt, mint azt gondoltuk.

28. Az igazi kérdés: mivel fog járni ez az átírás? Mit veszítünk, és mit nyerünk? Az átírás időbe telik. Az idő észrevétlenül, de folyamatosan porlasztja a múltat a jövőnek a jelenbe olvasztása során. A könyvtárak digitalizálása úton van (www.gallica.fr), de vértelen adathalmazok fognak csak születni, ha az élők vérének árán nem szólaltatjuk meg őket. Lesznek-e Odüsszeuszok, akik megfogadják Kirké tanácsát?

29. Beszédesebb, ha azt mondjuk, hogy kicsit olyan korban élünk, mint amikor Bizáncban a IX. század során a korábbi, nagybetűkkel írott kéziratokat az új írástechnika igényei szerint átírták kisbetűs folyóírássá. Vagy a közelmúltból ahhoz is hasonlíthatnánk a helyzetet, mint amikor a kommunista párt úgymond „tagsági könyveket újíttott meg”. Minden ilyen eset kitűnő alkalom a szövegek és párttagok selejtezésére is. Az elektronikus átírás a kultúra új Kronosza: nemcsak nemz, de fel is fal.

30. A digitalizálási veszteséghez nem is kell rosszindulat. Az átalakítás önmagában is egyaránt hoz létre és pusztít el: ugyanis azáltal pusztít, hogy létrehoz. A kibertér gyönyörű növénye a hagyományos módszerek korában reménytelennek ítélt teljes görög szótár. Ez valaha reménytelennek látszott, mert anyaga feldolgozhatatlanul hatalmas volt, szinte kimeríthetetlen adattömegként tornyosult a kézi módszerek előtt. A digitális feldolgozás lehetővé tette Az ÓGÖRÖG NYELV KINCSESTÁRÁ-t, a THESAURUS LINGVAE GRAECAE-t. A TLG-projekt a lehető legegyszerűbb módszerrel, mintegy húsz éve alatt az ógörög és bizánci nyelv kétezer évének immár szinte minden kiadott (!) szövegét szabványos adatformátumra hozta, és elvileg minden kellőképpen gazdag és felszerelt intézmény vagy kutató számára hozzáférhetővé tette. De a szülés áráként felfalta a szövegek alternatív olvasatait, a kézirati hagyományt. Bármilyen nagy szótár efféle kísértést nem enged meg. A szótár önmagát sosem úgy határozza meg, mint minden szöveg forrását, hanem mint a szövegekben található szavak típusainak gyűjteményét. Az egyszerű és olcsó elérhetőség lehetőségeinek formátuma egyetlen szöveggel azonosítja a művet, azaz egyetlen szöveget enged meg: a legutóbbi szövegkiadás főszövegét. Azaz kanonizálja e történetileg és elveiben is különböző folyamat esetleges állomásait, a több évszázados editálási folyamatnak minden jogos vagy jogtalan döntését. Ha

a kiadó zseniális volt, azt is, de ha a szövegkiadó valahol tévedett, azt is. Az alternatív olvasatok beemelésére még Amerikában sem lenne elég pénz, így erről eleve lemondtak. A csalóka látszat nyomán pedig egyre többen hiszik majd azt újra, hogy egy-egy szövegnek a gazdagsága kimerül abban a változatban, amit a kibertér szabványosított környezetében olvashatni találnak.

31. Az emberiség által valaha is leírt minden görög szöveg legnagyobb része tehát immár elérhető a kibertérben. Hátradőlhetünk, hiszen a könnyű és szabványos elérhetőség hihetetlen segítséget nyújt párhuzamos szövegek, szavak, fordulatok kereséséhez, lábjegyzetek hivatkozásainak gyors azonosításához. De tudunk-e ettől jobban görögül? Értjük-e jobban azt, hogy miről szólt valaha egy himnusz, s fog-e ettől inkább szólni még ma is számunkra? Avagy inkább csak idegensége nő attól, hogy a kézirat kilép a történelmi környezetből az elektronok ideális világába? Vajon a történelem „szaga” nem kerül-e ezáltal túlságosan és megközelíthetetlenül távolra?

32. A szövegtől idegen az ideális létezés: a szöveg az ő olvasójának széljegyzeteiben, szövegváltozataiban, esetleg példányainak útjában, azaz sorsának közegében él maga is: ha nem, úgy kiválik világunk nagyon is mulandó dolgai közül. Ma még elég sok a tapintható könyv körülöttünk, ezért a történelmen kívülre kerülő dolgokkal terjedő sivatagosodást még el tudjuk viselni. Az új egynemű közegben kialakításának minden lépésével azonban változik a múlt is. Megjelenési formájának gazdagságát az egyneműsített közeg dimenziói fogják határolni. Az jó, ha nem kell elutazni az archívumba az oklevélért vagy a kéziratért, és jó, hogy mindenki számára láthatókká válnak Perszeopolisz vagy Antióchia, e térben és időben távoli városok romjai. Ezeknek a romoknak azonban bizonyosan nem lesz tapintása, éghajlata és szaga. Lugdunum, Gadara vagy Palmyra fórumai a bármilyen csodálatos képeken csak láthatók, de nem átélhetők.

33. A digitalizálás a digitalizált adatot egyszerre idealizálja (nem elvszerűen, mert az persze már a kritikai kiadás jelenségében is tetten érhető, hanem a kényelmesség okán) és inflálja (mert túl könnyen válik elérhetővé). A digitalizált változat a kép, hang vagy szöveg Barbie babája. A Barbie baba azonban maga a metafizikai perverzció: egyetlen idea, számtalan individuum sokaságában. A korlátlan szaporaságban megjelenő egyetlen ősminta egyszerre csábít két perspektívától való megszabadulásra is: az ideák szemléletének örömétől és az egyediség változatosságának élvezetétől.

Nem mintha ezek a csábítások már ne léteztek volna korábban is: másoltak szobrokat az antikvitásban, és a poszter minden szoba falára odatelepíthette Gioconda mosolyát. Az új az azonnali elérhetőség lehetőségével megjelenő száguldás, amelynek már nincs ideje elmélyülésre és a múlt okos használatára. Ahogy a videoklip és a rágó gumi közötti kapcsolat egyre nyilvánvalóbb, úgy veszi át a vitaminhiányos, ám adalékanyagban gazdag gyorstápszer szerepét a könnyen elérhető és egyre másodlagosabbá váló információ.

Ez a jelenség már a társadalmak életében is megjelenik. A női és férfítettek Barbie-ideái a hús-vér életüket ideaförtelmekhez mérő generációk fantazálásában rontják meg mindazt a tapasztalati szépet, ami egyediként, de esendőként veszi körül a nem tökéletes embert. Az idea nem a felemelkedés ritka pillanatainak ajándéka, hanem etalon voltában magát kellett és megszerzendő áru.

34. A térben és időben egyre inkább állandósuló, de a testi szemmel mégis látható alak (ezt eredményezi a szabványos információk terének homogenitása) lépésről lépésre csökkenti az emberi élet, a történelem, azaz a világ gazdagságát. A kibertérben az adatsomagok hierarchiáját prioritásuk, sürgősségük határozza meg. Egyenként min-

den bájt egyenrangú és egyetlen pályarendszer véges lehetőségei között mozog. Összehasonlítással: könyvek, sőt még a puskagolyók is egyedi és megismételhetetlen pályákat futnak be. Nincs és nem lehet egy fájlra rámutatni: családi könyvtárunkból való...

35. Az egyformaság nivellál. Casanova emlékiratainak minőségét íráskészsége biztosította. Bájtok manipulációjához nincs szükség írói vénára. A kibertérnek szenvtelen homogenításában bárki szert tehet világméretű jelenlétre. Ez csábít arra, hogy élményeinket látszólag redukálatlan közvetlenséggel, hanggal és képpel együtt megosszuk mindazokkal, akiknek van megfelelő hozzáférésük a hálózathoz. De mit is sikerül megosztani? Érzéseim külső manifesztációi csak szavaim és gesztusaim retorikájának, a kamera objektívjének, a mikrofon technikai, illetve a kezelő irányítói képességeinek, valamint a transzformáció egyéb eszközeinek közvetítésén keresztül érvényesülhetnek. Ez a megformált és az adottságok szerint kialakuló üzenet ébreszthet fel élményt a másikban (már persze ha érti *globish*, azaz világangol nyelvem fordulatait). Ha meg is értette, ez az ő számára már más érzést és más pillanatot jelenthet csak. Az ismeret vagy tapasztalat teljes formája, megszerzésének kínja, az út izzadsága, a ráfordított idő és szenvedély izgalmi, a megértés élménye csakis legsajátabb, megoszthatatlan tulajdonunk lehet. Bármely élmény redukálatlan formáját, teljes történetét magamon kívül továbbra sem oszthatom meg senki mással. Bármilyen jó szándékú és őszinte közéleti csakis tudásom személyessége nélkül, a transzformáció rendszerében szabványosítva jelenhet meg mások számára. A képernyő könnyebben kezelhető egy barátnál, de ezért cserébe egységesebbé is válik a kapcsolatunk.

36. A felvilágosodás ideológusainak nagy illúziója volt, vagy inkább tudatosan félrevezető jelszava, hogy a tudás bárki számára hozzáférhető. Való igaz, hogy nem lehet nem azt gondolnunk, hogy ne rendelkeznek minden ember az értelem egyetemes képességével. Ha nem rendelkezne minden ember az egyetlen és azonos típusú értelemmel, akkor vagy természet szerinti hierarchia lenne az emberek között, vagy nem beszélhetnénk egymással. Márpedig beszélni is tudunk, és (zsidó-keresztény közegben) a természet szerinti hierarchiát sem fogadhatjuk el. Ha nem volnánk egyformák, akkor például a szírének énekeire is valakik süketek lehetnének. De lehet-e ember az, akit a szírének éneke hidegen hagy?

37. Mi hát a megoldás? Kezdjük annak belátásával, hogy hosszú az út a levestől a szájig. A tudható dolog és a tudni képes személy, a megismerhető tényállás vagy dolog és a megismerésre képes értelem között a kapcsolat nem magától születik meg: azt létesíteni kell. Egymásra találásuk éppoly egyedi esemény, mint egy vadászat. Gyakran sikerül, sokszor nem. Az elmének minden egyes feladat megoldása során le kell tudnia győzni az elbutulást. A legbölcsebb Platón naphasonlatában mutatta meg, hogy a tudáshoz sem a tudni képes értelem nem elég önmagában, sem a tudható dolog. Kapcsolatuk nem szükségszerű, mert a kapcsolatot létesítő harmadik elem független tőlük. A leves és a száj találkozása egy független elem, a kanál, a kéz, illetve a mozgás feltételén áll vagy bukik. Tantalosz kínjai mutatják a másik esetet, azt, hogy milyen az, amikor az éhes száj és a magát kellett gyümölcs között soha nem valósul meg a kapcsolat. Pedig elvileg mi sem lenne egyszerűbb, mint megragadni a gyümölcsöktől roskadó ágat. Csak az a szélroham, az a szélroham közbe ne jöjjön!

38. És mit is jelentene a mindenki számára történő hozzáférhetőség a hallgató szempontjából? Egy kép, egy hang, egy élmény mással való megosztása gesztus. Megtisztelő, ha valaki beavat élete legszebb élményébe. Nagyon zavarba ejtő volna azonban, ha több tízezer „életem legszebb élményé”-vel kellene hirtelenében megismerkednem.

Ami legszebb, az ritka. Az inflálódás mellett még az is baj, hogy a legszebb élmények legszebbjére ráadásul definíció szerint szebb, mint a többi. A korlátlan megismételhetőség korában tehát éppen az szűnik meg, ami eredetileg az értékeséget adta: az egyediség, azaz a megosztás intimitása. Olyan ez, mint amikor a turistairoda az „érintetlen tengerpart” hívószavával hitegeti az utazókat. Ebből a hirdetésből egy dolog biztosan következik: az a tengerpart, amelyet a turistairoda hirdet, nem lehet érintetlen. Különben hol lenne szálloda, ahová az iroda az utat szervezi? Érintetlen tengerpartot csak felfedező találhat meg, aki legfeljebb maga állította sátorban alhat ott.

39. A mindenki számára lehetséges hozzáférés látszólag kimeríti az egykor averroistának nevezett eszmét: az egyetlen nagy tudatban való összeolvadást. A kereszténység azonban nem véletlenül vetette el az averroista álláspontot. A kereszténység (és persze a zsidóság) hite szerint a világ egyedinek teremtett. Egyszer volt Budán kutyavásár, és minden embernek egyetlen önálló és saját élete van. A TALMUD előírja a vád tanúi számára, hogy meggondolják: vádjuk igazságán vagy hamisságán nemcsak „egyetlen ember” élete, hanem egy egész világ léte múlik, tudniillik annak az embernek és világának egyszeri és megismételhetetlen viszonya. Ez a lényege az egész BIBLIA számára alapvető Isten-ember kapcsolatnak. Minden, ami az emberi individuum egyéni karakterét elvonná, ezáltal Isten előtti személyes felelősségét, egyéni világának személyes súlyát kérdőjelezná meg. A kereszténység természetes középpontja, a személyes megtestesülés, halál és feltámadás ugyan nem racionális, de alapvető tanítása a „társadalmiasult tudat” gondolatát nem fogadhatja be.

40. Túl sok dolgot mondunk egyszerre, amikor a tudás egyetemességéről beszélünk. Egyik esetben ugyanis egyetemességen a tudás érvényességét értjük: ennek természetesen mindig és mindenhol ugyanannak kell lennie. A tudás egyetemességének másik értelme a mindenki által való elérhetést, a fizikai hozzáférést jelenti. Ebben az aspektusban valóban nagyságrenddel hozzáférhetőbbé válik sok minden a világháló megjelenésével. Harmadik értelme pedig a mindenki általi megérthetése volna, azaz-hogy egyetemesen rendelkezik-e éppen bármely tudással mindenki. A feszültség abból fakad, hogy ez utóbbi nyilvánvalóan nem lehetséges. A tudás csak akkor lesz tudás, ha azt, amit bárki beláthat, valaki kellő időt és szellemi energiát szánva az alkalmasint roppant bonyolult dologra, sajátjaként meg is értette.

41. A harmadik értelemben semmilyen tudás, semmiféle ismeret nem egyetemes. Nem is lehet soha az. Vulgo: minden tudást valaki vagy valakik tudhatnak csak, és nincs sem olyan tudás, amit ne valaki tudna, sem olyan tudás, amit mindenki tudna.

42. Gorgiász nyomán mondhatjuk, hogy a tudható nem elérhető mindenki számára, de ha elérhető lenne, akkor sem lenne megérthető, és ha végül még meg is értenénk, akkor sem lenne mindenki számára elfogadható. A komplex számok alapját képező képzetes egységet sem tanítják mindenhol, de ha mindenütt tanítanák is, a bukásra állók nagy számából látható volna, hogy azért az elérhetőség még nem jelent megértést, és ettől még alkalmasint azok, akik meg is értik, mint az ifjú Törless, még nem szükségképpen fogadják el. (Törless egészséges metafizikai kétkedése amúgy a tudományos fejlődés motorja.)

43. És mit is jelentene ez az egyetemes tudás? Más tudása nem az én tudásom (hiába kívánnánk sokszor, hogy úgy lehetne). A tudás személyes birkózás először saját értelmünk adottságaival. Meg-megújul küzdelem először képességeinkkel, majd pedig a felejtés habjaival. Nem véletlenül mondja Cusanus, hogy a tudásra vadászni kell. A tudás nem jön magától hozzánk. A tudás rejtőzik, nyomát keresni kell, elszántan kell cserkészni vagy felajzott íjjal hosszú lesben várni, és még akkor is remélni kell a jól for-

duló szelet. Ha pedig megjelenik, még akkor is el kell ejteni. A rosszul felszerelt, hiányosan kiképzett értelem hiába vár a tudásra: legfeljebb véletlenül lehet szerencséje. „*Bölcs fejekben zengést kondít / mindenki mást megbolondít.*”

44. Az iskola a tudás lehetősége, ahol tanítás és tanulás egymásra találhat. Nem szükséges ennek az egymásra találásnak a sikere – hány, de hány rossz iskola vesz minket körül –, de az iskola a kultúra létének előfeltétele. Vajon ugyanígy igaz-e ez a kapcsolat a kibertérben tanulóra? Mit is tanulhat a kibernauta? Tanulni nehéz és fárasztó, mert a közhiedelemmel ellentétben nincs nehezebb a helyes gondolkodásnál. Bármilyen nehéz is fizikailag, a kaszálás elég egyszerű feladat. Csak neki kell állni a hajnali órán, amikor még vizes a fű, s persze ismerni kell a mozdulatot, figyelni is kell valamennyire, de azért ez a figyelem nem az, amivel az algebra alaptételét vagy a *Parmenidész* gondolatmenetét értjük meg. Ezért szokták azt mondani, hogy a „tudni valamit” és a tudni azt, hogy „hogyan” különböznek egymástól. Tudni a Pithagorasz-tételt, vagy tudni, hogyan kell hatékonyan reszelni, más és más dolgok. De még csak el sem kell fogadni a készítési és az elméleti tudás közötti különbséget ahhoz, hogy világosan láthassuk: ez az episztemológiai distinkció a kibertér esetében fokozottan veszélyes lehetőséget vet fel: a billentyűkön való száguldás tudása mintha egyre gyakrabban helyettesíteni látszana az így előidézhető tudáselemek megértésének igényét. A „tudni, hogy hogyan” kell szörfölni, egyik honlapról a másikra siklani, táblázatot készíteni vagy fényképet alakítani nem ugyanaz, mint érteni a táblázat tartalmát, Stefan George költészetét, vagy követni Robert Capa vakmerőségét. A gyorsaság és a könnyedség hordozza a legnagyobb veszélyt: a sietség ellenállhatatlan csábítását. Minek egy helyen várni az elmélyülés fárasztó és kétes eredményét, ha harminc más helyen próbálkozhatom közben, hátha ott könnyebb dolgom lesz.

45. Az elektronikus tárolás új dimenziója azonban bármennyi újat hoz is, nem tesz hozzá lényegileg újat az emberi tudás eddig ismert szerkezetéhez. Nincs olyasfajta kibernetikus új világ, amelynek elveit korábban ne ismertük volna. Sokat beszélnek az elektronikus írásbeliségről azok, akik nem emlékeznek már tudás és mesterség különbségére. A számítógép felhasználói szintű kezelése, de mélyebb átlátása sem különbözik lényegileg a targonca gépkezelői, karbantartói vagy tervezésszintű kezelésétől, vagy másképp a konyhai segédeszközök, mint a mikrohullámú sütő használati eljárásának ismeretétől, esetleg a gyakorló pilóta mesterségétől. Ezzel az erővel beszélhetnénk légi és vízi írásbeliségről is, érteve ezen a hajózás és a repülés korántsem egyszerű technikájának elsajátítását. Az elmélet természetesen felvet új problémákat, mint annak idején a repülés felvetette az aerodinamika matematikai kezelésének kérdéseit. Ki mondta azonban valaha is, hogy a tudományokban nem merülnek fel új problémák? Az optimalizáció, a szakértői rendszerek elmélete számos kérdésben új ismeretet hozott a korábbiakhoz képest. Ezek az eredmények azonban reflexió során, rendezett analitikus gondolkodással és nem szörföléssel fedeztettek fel. Alan Turing nem a fájlkezelők használata során találta fel a Turing-tesztet. Ami a kibervilágban vadonatúj, az nem a gondolkodás új minősége, hanem a gondolkodó emberre leselkedő régi kísértéseknek az új technikával felturbózott alakja. Ismeretelméleti szempontból nem történt rendkívüli esemény.

46. A kibertérnek egyik kísértése a vizualitás primátusa. Ezt erősíteni látszik az az unalomig szajkózott közbölcsesség, mely szerint a vizualitásnak önálló nyelve lenne. A „képi nyelv” kifejezése azonban félrevezető, mert messze nem ártatlan illúziókat sugall. A képek ugyanis nem inkább valóságosak, mint a nyelv, és még kevésbé egyértelműek, mint a szövegek (pedig a szövegek is csak önmagukat tudják adni, mint Platón

mondta). A kétdimenziós leképezés a háromdimenziós tér utánzata. Ezt az elkerülhetetlen információvesztést csak a háromdimenzionalitás helyreállítása pótolhatná vissza. A kép maximális interpretációja ugyanis maga a leképezett helyzet. De a helyzet semmit nem árul el abból, hogy mit is jelenítsen meg a kép, illetve hogy mit is kell nézni a képen. A kép is, éppen úgy, mint a szöveg, csak a gondolkodás közegében válik informatívá annak számára, aki tudja, mit kell keresnie rajta, mint Antonioni NAGYÍTÁS-ában. Aminek van egésze és van részlete, az e két aspektus tekintetében merőben más jelentést hordozhat. Illúzió a képet inkább valóságnak gondolni csupán azért, mert a valóság könnyebben érthető leképezése. Gulliver doktor 1726 óta mulatságossá tette ezt az illúziót a Lagadói Akadémiáról szóló beszámolójával. Gulliver elmeséli annak a két tudósnek a találkozáját, akik tüdejük kopását megakadályozandó a nyelv nélküli kommunikációban gyakorolják magukat. Immár nem is képekkel, de magukkal a dolgokkal kívánnak kommunikálni, hiszen mi hordozhatná egy szék jelentését jobban, mint a szék maga? Igaz, kicsit nehézkes mindig magunkkal cipelni az összes lehetséges beszédanyagot, de egyrészt erős szolgák segíthetnek rajtunk, másrészt beszélgetéseinket is célirányosabbá tehetjük kissé, ha optimalizáljuk a magunkkal cipelhető dolgok számát. Semmi baj: azok legalább tényleg önmagukat adják. S a technika lassan immár lehetővé teszi, hogy egyetlen iPodban minden elképzelhető dolog képét könnyedén magunkkal hordhassuk. A zsák méretében valóban előbbre léptünk a lagadói akademikusokhoz képest.

47. Az adatokból csak az adatok megszervezésével nyerhetünk információt. Láttuk, hogy már az adat sem „nyers”, azaz nem magától értetődő adottság. Az információ pedig még nem jelenti az információ aktív megértését, beillesztését más információkkal közös rendszerbe, azaz az információ még nem tudás. A tudás érveket feltételez, igazolhatóságot, bizonyosságot egy vélekedéssel kapcsolatban. És a tudás sem elég még ahhoz, hogy jól éljünk vele. Tudásunkkal még éppúgy tehetjük boldoggá is és nyomorulttá is magunkat, mint másokat.

48. Mondják, hogy a kibetér a képi nyelv dimenziója, amely természetesebb az ember számára, mint a szöveg. Ebben a könnyen kimondott mondatban egy régóta ismert kísértésre fogalmazódik meg az újsütetű behódolás. Ez a behódolás mint teoretikus döntés elválasztja és szétolja az elmúlt évezredekert és az e mondatot elméletileg immár magáénak valló modern világot. A tektonikus szakítás test és lélek hatalmi viszonyáról szól. A klasszikus európai kultúra alaptétele az volt, hogy a testet kell alávetni a léleknek. A vita a platonikusok, a sztoikusok, a peripatetikusok és a zsidók vagy a keresztények és ezek csoportjai, irányzatai, iskolái és *haireszisei* között nem arról szólt, hogy a léleknek (ezen belül is az értelemnek) kell-e vezetnie a „szárnyas fogatot”, hanem arról, hogy hogyan. Egy példa: a Törvény 613 rendelkezése nem azért született, hogy a természetből kiolvasható igazságokat merítse ki, hanem azért, hogy kifejezze isten és ember egyáltalán nem magától értetődő, egyáltalán nem „természetes” és magától értetődő szövetségét. A hasonló gondolkodási szerkezetet mutatja, hogy a görögül tudó zsidó nem érezhette tökéletesen idegennek azt, amikor Platón arról beszélt, hogy bár először a test szépségét ismerjük fel, aztán azt, ami a szép testekben közös, de itt sem állhatunk meg, hanem a közös szépségnek a törvények, majd az igazság legmagasabb rendű szépségéhez kell vezetnie, amelynek belátása az ember felemelkedésének célja. Vitatkozhatott a görög a zsidóval fontos részleteken, de a lényeges az, hogy nem a természettől elsődleges válik ezáltal céllá és normává, hanem épp ellenkezőleg. Ami a természettől adott, az csak az első lépés lehet (ha nem egyenesen a bukás következménye). A vizualitás mellett szóló „természetességi érv” viszont a természetes ál-

lapot elérését teszi meg célnak, azt üzenve, hogy a lélekkel szemben a test, a vágyak uralmát tartja kívánatosnak. A felemelkedés, a léleknek a szépséghez magához való fölemelkedése innen kezdve alapján értelmetlenné válik. Nem lehet a törvények örök szépségét és a percnyi örömöket egyszerre célnak tartani.

49. Az információs bálványimádás másik kísértése az információs izgatottság. A közeg által nyújtott tárolási kapacitás felajzott várakozásokat gerjeszt. Mindent, de mindent letárolhatunk, visszanyerhetünk és elérhetünk. Vannevar Bush doktor azonban az *Atlantic Monthly* 1945. júliusi számában közölt egy forradalmian mély belátást a probléma lényegéről. (<http://ccat.sas.upenn.edu/jod/texts/vannevar.bush.html>) Dr. Bush az *Office for Scientific Research and Development* igazgatója volt, amely a második világháború során az amerikai tudomány 6000 (hatezer) legjobb tudósának munkáját koordinálta a háborús potenciál növelése érdekében. Bush problémája a tudósok eredményeinek rendszerezése volt. Mi is találtatt fel egy-egy eredményben, milyen következményekkel jár ez, és mivel van összefüggésben, azaz végső soron mi használható fel belőle? Bush problémája idején nem volt még internet-galaxis, de amivel az eredmények elemzése és összesítése kapcsán szembenézett, az nem más, mint a mai probléma. Több mint ötven éve is világosan látszott az igazi kérdés: hogyan szervezzük információvá az adatokat?

50. Stanisław Lem igen plasztikusan fogalmazta át Bush doktor problémájának egy kimondatlan aspektusát. Novellája Ulam dilemmájáról szól. A matematikus Ulam egyszerű kérdése az volt, hogy mit tudunk ma matematikából. Tegyük fel, hogy van a világon százötven matematikai folyóirat. Mondjuk, hogy ezek mindegyike számonként átlag tíz cikket publikál. Egy cikk tartalmaz átlagosan legalább két bizonyítási egységet, azaz mondjuk egy tételt és egy lemmát. Egy-egy egység elolvasása, megértése, ellenőrzése (annak a platóni definíciónak megfelelően, hogy a tudás igaz igazolt vélekedés), átlagosan egy óra alatt történik meg. Ez azt jelenti, hogy az egy év alatt született összes matematikai tudás elsajátítása mintegy 4,1 évet venne igénybe (nettó). Megfordítva azt mondhatjuk, hogy egy év alatt, napi tizenkét óra olvasási idővel számolva a fenti folyóiratoknak csak mintegy 1,2 cikket volna szabad számonként közölniük.

51. Ulam dilemmájára az élet ad választ, méghozzá a fenti megfordítás szerint. Mivel a cikkek hosszúak, az élet viszont rövid, nem olvassuk el a százötven folyóirat összes cikkét, hanem a tízcikkés folyóiratok számát radikálisan csökkentve, mintegy tizennyolc folyóiratot olvasunk, a legjobbakat. E folyóiratok mint intézmények a szerkesztőbizottságok tagjainak tudományos hitele és ítélőképessége, valamint a szakmai konszenzusok alapján párolják le számunkra az elolvashatatlan tömeget olvasni érdemes és nem érdemes cikkekre. A lényeges elem az ítélőképesség, ami a konferenciák kávészüneteiben, munkaebédeken, a díjátadások fogadásain stb. intézményesül. Az ítélőképességről ekkor sem mondhatunk le – arról *sohasem* mondhatunk le –, mert néha a nagy tudós látását is akadályozza önnön nagysága. (Fontos, hogy az intézményeknek bonyolult legitimációs rendszerekben kell elhelyezkedniük. Akármilyen intézmény nem hiteles, hanem csak a hierarchia rendezési elveinek megfelelő intézményt fogadjuk el.)

52. A világháló eddig az elérhetőségi rendben hozott igazi változást. Az internet-szirének anarchista elképzelése megvalósítani látszik Ulam dilemmájának egy sajátos, perverz változatát: ha minden információ, ha a bárki által elkövetett minden cikk ott van az uniformizált elérhetőség raktárában, de nincs hozzá hierarchizáló algoritmus, nincs hozzá rendezési elv, akkor a tudás nem nőni, hanem radikálisan csökkenni fog. A világháló anarchikus burjánzása egyfajta *reductio ad absurdum*ként éppen az információs anarchia elvének kudarcát bizonyítja. Magyarul: a kibertér akkor és csak akkor

lesz valóban a világ fejlődésének igazi eszköze, ha ugyanaz ugyanazon az elven, csak még hatékonyabban működik, mint amin a szervezett tudáshierarchia eddig alapult. Az internet azon nem változtat, hogy a *Nature* és az *Esprit* (stb., illetve utódaik) lesznek a mérvadó információs források.

53. A világháló fejlődésének jelen állapota még azt mutatja, hogy az elérhetőség, pontosabban a megmutatkozás vágya erősebb, mint a strukturáltság, a tudáscélú információ tiszteletéből fakadó önkontroll. Ennek fő okai az olcsó technológia és a hierarchizálatlan közrebocsátás. A kibertér anarchista gurujai abból az ősi karteziánus gondolatból indulnak ki, hogy mivel minden ember képes gondolkodni, tehát mindenkinek egyenlő joga van gondolatokra, illetve eme gondolatoknak a rendelkezésére álló csatornákon keresztül a többi embertársával történő megosztására.

54. Eleddig jórészt önkéntesek szabad energiájukból öntöttek a hálózatra mindent, amit csak nem restelltek. Mivel a technológia egyszerű és olcsó, sőt egyre egyszerűbb és olcsóbb lesz, valamint a hozzáértés is terjed, ez egyre inkább így lesz. Állítólag a világháló forgalmának legnagyobb részét a beszélgetőcsoportok és a pornóképek adják.

55. A tudás logikailag és fizikailag ugyan elvileg könnyen elérhető lesz, de megkeresésének nehézsége, megértésének, feldolgozásának rendje cseppet sem fog változni. Ha valóban a tudás demokratizálása a kibertér nagy lehetősége, akkor még kevésbé mondhat le a könyörtelen hierarchizáltságról. Ez garantálhatja csak Ulam dilemmájának egyetlen lehetséges megoldását. Magyarul, demokratikussá a tudás az antidemokratikus minőségbiztosítás nélkül nem lesz, csak gyorsabban elérhetővé. A hozzáférés gyorsaságát azok fogják tudni igazából kihasználni, akik a hozzáférhetőség és hierarchia privilegizáltjai.

56. Az anarchikus egyneműség világában nincs jobb és rosszabb, hanem egyik és másik. Az azonosság és különbség relációi azonban nem képesek a tudáshoz szükséges rendezés relációit érvényesíteni. Egy-egy területen belül persze a közlés még lehet hierarchikus, de ha a területek közötti elvek nem érvényesülnek, azaz nem derül ki, hogy például a magyar történelmi tárgyú honlapok közül melyik az elvetemült ostobaság és melyik a megbízható, akkor a könnyebb ellenállás elve mentén a zsigeri hajlam, az erőszakosságnak és hangerőnek a vonzereje, valamint a mítoszhiányos világállapot természetes gravitációja egymást erősítve fog érvényesülni mindama nehezen kiharcolt tudással szemben, amit a tudomány intézményrendszere szenvedett ki magából.

57. Az emberiség egyik legnagyobb találmányát, a tudás hierarchizálását a tudóspalánta az ítélőképesség elsajátításával tanulja. Gesztusok, metakommunikatív elemek, példaképek hús-vér látványának élményei alapján alakítja ki magának az ember egy tudomány ideális és tapasztalati képének rá jellemző, szükséges, mégis egyedi vegyületét. Aki nem fog sarat, soha nem fog megtanulni terepmotorozni. A személyes kontaktus kikapcsolásának naiv optimizmusa, amikor például a virtuális egyetemről beszél a világ, szépen mutatja a megértés felületességét és a csodaszerek létezésébe vetett korokon és kultúrákon átnyúló makacs hitet. Az internetes érintkezés valójában csak ideig-óráig helyettesíti a valódi órákat. Egy megírt előadást – azaz lényegében egy cikket – nem lehet több munkanapnál rövidebb idő alatt elkészíteni.

58. Amikor az internetkultúrát a népi kultúra újjáalakulásához hasonlítják, akkor ezt a spontaneitást, az önkéntes szerveződéshez való hasonlatossága alapján teszik. Bár igazuk is van, a „nép” metaforáját érdemes átgondolni. Ki az internet „népe”, azaz a felhasználók milyen partícióját nevezzük átvitt értelemben népnek? A kibertér gyorsasága és a térbeli helyzet alól felszabadító hatása szabadjárá engedni a „minden zsák megtalálja a maga foltját” elvet. A matematikusok, klasszika-filológusok, nyelvtanárok

(szakosodott csoportjai) mellett önálló csoportokat alkothatnak (és alkotnak is) a teozófusok, a radikális politikai mozgalmak, háziligos pálinkafőzők és bombakészítők, amatőr hegymászók és GPS-túrázók, pedofilok és homofóbok, egyszerűen amit csak eltűr a valóság kontrollja. Mivel, mint Seneca mondja, nem volt még a világon akkora marhaság, amit valaki komolyan ne gondolt volna, hirtelen a legelvetemültebb ostobaság képviselője számára is ki fog derülni, hogy vannak társai a világon, akikkel a „globish” nyelvén magát megértetve megerősítést kaphat. Az iszlámellenesség a világhálón hozhatja össze a radikális hindukat és ortodox zsidókat, illetve megfordítva, a közös antiszemizmus csoportképző erejét láthatjuk a nyugati fundi baloldal, barna jobboldal és a palesztin radikálisok sajátos hálózati csoportképződésében.

59. A világháló sajátos új partíciók, új csoportok és eddig ismeretlen típusú identitások kialakulását, sőt politikai erővé alakulását teszi lehetővé. Az egyes csoportok sajátos hierarchiákat érvényesítenek, amelyeknek pluralitása, mivel felsőbb szempont nem érvényesülhet, szabad harcot jelent a figyelemért. Mivel pedig az elektron mindent elbír, a konfliktusok alkalmasint a csoportok távolsága miatt nem is fogalmazódnak meg, azaz nem jelennek meg, csak amikor már imperialista módon elkezdnek beavatkozni, értsd, más csoportok képernyőjére betolakodni. Ekkor nyilván megjelenik az önvédelmi immunreakció, ami e csoportokat visszaszorítja, feltéve, hogy az alternatív identitás elég erős ahhoz, hogy ellenálljon a kihívásnak.

60. Létrejönnek az emberi társadalmak vertikális és horizontális partíciói. Neofasizta a neofasiztát fogja megtalálni a megfelelő honlapok, beszélgető- és levelezőlisták rendszerében, kutyakedvelő a kutyakedvelőket stb. De fog-e mást is keresni, vagy csak a BENDER LOG népeként fog félig emésztett, majd félbehagyott dolgok között makogva rohangálni? Gazdagít vagy szegényít a kibertér?

61. A kibertér lehetővé teszi minden lehetséges alternatíva nem strukturált egymás mellett élését. Ami eközben megszűnik, az nem csekélység, hanem az egységes elvek szerint rendezett kozmosz fogalma maga. Amikor azonban a zajban megszűnik a zene értelme, akkor a zajfüggöny mögött bármi megtörténhet. A minőség kiemelkedése helyett a zaj válik totálissá.

62. A hierarchiák pluralitásának egyik következménye lesz, hogy feloldódik a hagyományos értelemben vett normatív helyesírás. A karakterrövidítéseknek kontrollt csak az érthetőségük állít, az érthetőség pedig felhasználó-, azaz partícióspecifikus. A FAQ, az imho, az emléxel, a jól tom, a 😊 és a 😊 világa a szokott grammatikával szemben új rendszert hoz létre, amely hatékony, mint figyelemfelhívónak a neonszínnek, de a pasztellárnyalatok kifejezésére nem alkalmasak. Következésképpen az alárendelő mellékmondatokkal kifejezhető finom gondolatok ebben a nyelvben elvesztettek tekinthetők.

63. A XVIII. század nagy természetbúvárainak álma megvalósulni látszik: megszületik a világ teljes leírása és katalógusa. Elvileg az emberi történelem során felhalmozott minden adat, ismeret, ezekre az ismeretekre vonatkozó minden kritika, a múzeumi tárlók, a könyvtárak, az archívumok és a gyűjtemények, a nyilvántartások, a háttárléptéstől az adószámlán át az egészségügyi nyilvántartásokig együvé kerülnek, egyetlen rendszerben. Egymás mellé és hipertext kapcsolatok egyetlen gigantikus hálójába rendezhető minden ismeret, hozzáférhetően egyetlen terminálon. Az információ maximumának létrehozása lehetségessé, eredménye pedig megközelíthetővé válik. A tudás templomai immár nem kívánnak szekularizált zárandoklatot.

64. Az új információs világ megvalósította az információ elérhetőségének szélső értékét: elvileg minden elérhető és azonnal. Ki lehet indulni abból, hogy amit ember lá-

tott és amit ember tudott, az előbb-utóbb elvileg elérhetővé, tehát tudhatóvá, használhatóvá válik. Innét a felhasználó választ világot. Visszafelé: mit jelent az, hogy az ember az adottságokból kiszakad? Milyen következményekkel jár az adottság megszűnése a választásra nézvést? Hogyan szelektálunk?

65. A tudás tartalma elvileg független a személytől. Egy kémiai folyamat nem az akaró akaratától függ, nem szándékaitól és vágyaitól. A tudás mégis mindig egy bizonyos személy tudása. Az objektivitás nem váltja ki azt a feltételt, hogy minden csöppnyi kis tudást mindenkinek magának kell kiszienvednie, azaz megértenie. A megértés magányos története során mindenkinek saját élménye a tantusz leesése. A kádból kiugorva mindenki csak egyedül kiálthat fel, hogy megtalálta, megtalálta!

66. Csodálatra, mi több, ámulatra méltó, amint a képernyők egyesítik a festészetet és a mobil szobrászatot. A görög mítoszokat immár élőben láthatjuk, a színtelen könyvet és betűt magunk mögött hagyva. Kis programozási munkával Minótauroszt elhelyezhetjük eredeti környezetében. Immár semmi akadályja sincs annak, hogy a Labirintus képzetét pixelről pixelre megjelenítsük, sőt akár Thészeuszként megvívjuk saját párvialadunkat a szoftverfejlesztők minden újabb változatban egyre trükkösebb bikaemberével. A technikai virtuozitás az egyre bővülő lehetőségekkel kialakítja a kibergrafika művészeti tereit, amelynek közege sokkal több dimenzióra képes, mint – mondjuk – Cellini szobrászata. Cellini Perszeusz egyetlen, halhatatlan mozdulatát volt csak képes megragadni, s bár a lehetséges pillanatok közül választása tagadhatatlanul jól sikerült, a hősök győzelmi pillanatának megidézése a Gorgó frissen levágott fejének magasba emelésével, ez azonban mégis csak egyetlen pillanat. Ezzel az egyetlen pillanatba sűrített aktussal szemben a számítógépes grafika alkotói egyre nagyobb részletettséggel és mélységben alkotják meg Hieronymus Bosch világának beutazható formáit. A képzelt lények könyve napról napra bővül. Az olifántokat csata közben, hipogriffet lehet immár heverés és táplálkozás közben látni, és ha az istenek nem harcolnak a sokfalú Trója alatt, akkor az csak azért van, mert a rendező úgy döntött, hogy a hősök csatáit e világi érdekek mozgatták.

67. Az egyneműsödés miatt a múlt alakja leegyszerűsödik. A múlt alakja a lehetőség által hozzárendelhető képekben rögzül. Krisztus keresztútjának képe immár Mel Gibson képeiben rögzül, annál inkább, minél realistább. A kép megalkotója által rögzített forma válik egy eredetileg szöveges információ tartalmává. A részleteket többé nem az Olvasónak kell kitöltenie, hanem annak a képi ipar által kialakított formájában kell elfogadnia. És ezen nem változtat, hogy William Wyler *BEN HUR*-ja, Pasolini filmje, a *MÁTÉ EVANGÉLIUMA* vagy Mel Gibson *PASSIÓ*-ja által kínált lehetőségek között választhatunk elvileg. Mind a három rögzített kép, amelyek mindegyike lényegileg csökkenti a szöveg szabadságát.

68. Nincs kétség, a kibertér tényleg létrehozza a történelem legnagyobb, valóban gigantikus méretű könyvtárát, melynek számos új vonása lesz az eddigi könyvtárhoz képest. Az egyik tulajdonsága triviális, ez pedig a mérete. Másik tulajdonságáról is beszéltünk már: ez a tárolás és az elérhetőség egyszerűsödése. Félelmetes újdonsága azonban az lesz, hogy nem lesz igazi katalógusa. Persze a keresőgépek hihetetlen tömegben darálják a biteket, és a keresőszavak összefüggései szerint hierarchizáltak egy szóra vagy témára akár sok tízezer találatot is ad. Ha a jelenlegi exponenciális fejlődést tekintjük, akkor hamarosan meglepetéssel fogjuk tapasztalni, hogy a hangvadászün bajuszának görbületi koefficienséről vagy a Ford T-modelljének hatvan év feletti női hobbitáiról is a legkevesebb néhány hónap alatt áttekinthető információtömeg ömlik a képernyőnkre. Borges látomása a bábeli könyvtárról megvalósult.

69. Miért nem jó az, ha egy könyvtár mindig nyitva van? Azért, mert nem maradna időnk gondolkodni. A bibliográfiák hosszúak, az élet pedig rövid. Ha engedünk az elolvashatatlan könyvek tengereinek, a soha meg nem ismerhető tudás megalázó tömegű hegláncainak formájában felbukkanó kísértésnek, soha nem fogjuk megtudni, mit is értettünk meg. Az információ tömege, még ha strukturáltan érjük is el, agyonnyom. A tudás tömege a választás szükségességéről szól. A tudás döntése pedig alázatról, önkorlátozásról és a lényeg megbecsüléséről.

70. Az új csábítás megadja az örömet, hogy friss helyzetében újra alkothat és gondolkodhat valamin, amit még felfedezhet. Elhasznált és unalmas játékaik immár gyelekségnek tűnnek az igazán friss lehetőség mellett, hogy valamit kitaláljon és humanizáljon, azaz valamivel szebbé és jobbá tegye tágabb világát. Hátha most sikerülni fog valami igazán szépet és jót alkotnia! A kibertér mintha könnyebben, simábban, mint egy természetesen adna váratlan lehetőséget a kiteljesedésre.

71. E váratlan lehetőség azonban a lehetőségek kiteljesülését a realitás árán veszi meg. A virtualitás ára a felelősség eltűnése. Hátborzongató lehetőség a *Doom*, a *HalfLife* vagy a *Quake* fiktív lényeiinek megjelenítése. Az öldöklő játékok szörnyei, a harci repülőgépek szimulátorprogramjainak „grafikai felületei” Joachim apát vagy Bosch legvadabb fantáziáját is megszegyenítik – és mi mégis megküzdhetünk velük. Megküzdhetünk, de következmények nélkül. A játék során felszabaduló örömhormonok a pozitív visszacsatolás spiráljába lökik a játékosokat. Milyen következményekkel fog járni ennek a következmények nélküli világnak a már érezhetően masszív kiépülése? Borges, a KÉPZELT LÉNYEK KÖNYVÉ-nek szerzője, nyilván csak egyre titokzatosabban mosolyog az egyre vadabb szörnyeken. A fenti szörnyek ugyanis mind mozaikok, és ez volt Borges eredeti belátása is. Az egyre vaduló játékok csak annak adják egyre kétségbevonhatatlanabb bizonyítékát, hogy milyen korlátozott az emberi fantázia. A világ gazdagsága helyett a virtualitásba zárkózni a teremtés feltoluló ereje előli végső menekülés.

72. A kibertér valóban szolgálja-e az emberi kiteljesedést, vagy csak cselekvéspótlékkal köti le felesleges energiáinkat? A helyesen döntőit nyilván igen, de ez természetesen nem jelent mindenkit. De milyen szempontból teljesednek ki az egyes emberek? Létre tudják hozni a saját világukat a mindennek könnyű és demokratikus elérhetősége révén?

73. A lehetőség nem magától, nem automatikusan javítja meg azt, ami elromlott, vagy kínál megváltó kiutat a tönkretett dolgok közül. Sőt, mintha az új kommunikációs technikák eggyel több lehetőséget adnának arra is, hogy az ember valamit ismét elrontson, és az eddigiekhez képest még több terhet és kárt okozzon. Ezzel azt is mondtuk, hogy a „kibervilág” természete nem magától angyali vagy sátáni. A lehetőségek és a következmények nem vegytiszták, hanem kevert természetűek. Alapvető ugyanis, hogy ennek az újdonságnak is a természete nem más, mint maga a szerkezete, ami önmagában semleges. Nagyon is érdekes kérdés az, hogy miben is áll ez a szerkezet, mitől az, ami, mitől új, mitől egységes, mik az alkotóelemei, és mik a korlátai, de bármi legyen is a válasz, ezt a szerkezetet az ember használja ki vagy használja fel jóra vagy rosszra. A tűz, a kerék, a nyíl vagy a vasút, sőt még az orvostudomány is éppúgy lehet hasznos, mint ártalmas. A szerkezetről, amely független a felhasználó személyétől, és a felhasználásról, amely függ tőle. A történelem, de mondhatjuk azt is: az istenség teremti meg a lehetőséget, amikor új eszközök jönnek létre. Az ember pedig választ. „A felelősség azé, aki választ: az isten nem felelős.” (Platón: ÁLLAM, 617e, vö. 379c–e.)

74. A pamphülaei Ér mítoszával Platón döntött. Az általa látott világban ugyanis nem a felelősséget kizáró sors kénye-kedve uralkodik. A választást kizáró sors nem ismer-

né a felelősségmegosztást, és nem ismerné az alkotás fogalmát sem. Ahol a szabadság csak annyira terjedhet, hogy az ember felismerheti vagy ellenállhat az elrendelt sorsnak, ott nem lehet újat alkotni és felelősséget vállalni a világért.

75. Ez a látásmód végiggondolt filozófiai álláspontból származik. A világ rendjének alapvető jellegét valószínűleg nem lehet tapasztalati úton meghatározni. Van tapasztalat erről is, arról is. Nem meglepő ez: a tapasztalatot a nyelv és a látás szervezi. Egymást alakítva és erősítve alkotják a világképeket. Meggondolandó az is, hogy nem lehet, hogy a világ bizonyos összefüggései ne legyenek szükségszerűek. De ha csak ilyenek volnának a világon, akkor a tapasztalható emberi alkotóképesség szükségszerűen fölöslegesnek számítana, és ekképp a teljes magyarázat feltevése mellett éppen ez a hiányérzetünk maradna megmagyarázhatatlan.

76. Nem látszik teljesen elhibázottnak, ha úgy gondoljuk, hogy világunkat az elkerülhetetlen összefüggések és az emberi felelősség együttesen alakítják. Bár Ér látomásában a cserépdarabokra karcolt életsorsokat az istenek előre elkészítették, és ők is szórták a cserepeket az emberek elé, az életsorsok gazdag választékából mindenki maga keresheti ki a sajátját.

77. Platón mítoszáat lehet úgy érteni, mintha minden egyes ember sorsát, társadalmi helyzetét saját felelősségének körébe utalná. Kevésbé lebutítva azonban úgy is értelmezhetjük, mint ami inkább azt mondja ki, hogy adott lehetőségek között is mindig lehet választani, azaz így vagy úgy dönteni. Ez összhangban volna a nagy Aljechin elvével, miszerint nincs olyan rossz helyzet még a sakkban sem, amelyben ne lenne legjobb lépés. A helyzet adta lehetőségek mátrixából a mindenkori eredményhez azonban csak egy választással determinálva juthatunk el.

78. Van-e a kibertérnek istene vagy sem? Van-e liturgiája? Természetesen megtaláljuk az információs világhálón Aranyszájú Szent János liturgiáját. Megtálálhatjuk egy megtörtént liturgia eseményének archivált felvételét is. Mindennek semmi akadálya. Néhány kattintással beléphetünk egy templomba, és asztalunkra hozhatjuk a liturgikus énekeket is. A nép azonban nem áll együtt a virtuális liturgiatemplomban. Böjt nem lehet virtuális.

79. Adatokat birtoklok, ha van telefonkönyvem, ha ott lapul a fiókomban a Mengelejev-táblázat, a polcon pedig ott van egy könyvben Gödel nem teljességi tételének levezetése, az antik irodalom lexikona és Platón összes munkája meg sok hasonló hasznos kötet papírra nyomtatott vagy elektronikus formátumban. Milyen nagy baj is lenne az, ha nem lenne adatunk! Az adatokat azonban elő is kell állítani, és ez nem gyerekjáték. A nagy huncutság abban áll, hogy az adatok kijelölését, mérését és tárolási formátumát előzetesen kell megszervezni. Abban, hogy mi számítson adatnak, tehát mit is mérjünk meg a számtalan mérhető dolog közül, aztán hogy miképp mérjük meg (azaz hogyan operacionalizáljuk) az adatot, mondjuk az élveszületések számát, végül milyen formában jelenik meg az eredmény, tehát az adatszolgáltatást, a feldolgozást, a közzétételt mind-mind intézmények irányítják. Intézmények, amelyeknek zsarnokunkká válniuk beépített hajlamuk van, mert nehéz őket új vágányra, új formátumra, új közzétételi módra hajlítani. Az intézmények nem hajlékonyak, mert az őket működtető emberek nem hajlékonyak.

80. Megszűnik-e a gyorsaságtól az idő problémája? A majdnem azonnali visszacsatolás mámora nem feledtetheti el, hogy a nap és az emberi élet véges. Egyszer huszonegy órájába egy másodperces kapcsolatból is legfeljebb 86 400 fér bele.

81. A maximális szétszórtság és a legnagyobb egység az információs skála két végpontja. Az egyneműsített ismeretek beláthatatlan lehetőséget teremtettek. Minden

élőlény fényképe, örökítőanyagának szerkezete, az összes kémiai vegyület, az aminosavak kombinációi, a gyártási folyamatok teljes leírásai és a nyelvek, történelmek, a művészetek, röviden az emberi múlt és jelen, a kultúra minden ága elvileg lefordíthatóvá és elvileg elérhetővé válik. A Jóga összes iskolája, ezek vitái és a viták által kiváltott reflexiók minden változata, a kínai vagy a japán kardvívás összes fortélyja, diagramja, ábrája, tanítása és útmutatása, a maják szent könyvei és azok minden nyelvészeti, filológiai kommentárja, a kasznárkodás iskolái, Henry Ford aforizmáitól a totális minőségi irányításig, valamint mindezek profán és akár Mózesre, akár Mohamedre alkalmazott frivol kiterjesztéseinek elérhetősége elől eltűnik a földrajzi gát, sőt a piac mérete miatt a pénzügyi is, mely ha lassabban is, de elenyészik.

82. Bábel új dimenziója azonban továbbra is ugyanúgy megváltásra szorul, mint a nyelvekben létrejövő nemzetek sokasága. Bármilyen csodás gyűjtemény is egy könyvtár, amit a legtökéletesebb könyvtár sem katalogizálhat, az az emberi döntés és a felelős választás.

83. Fordítsuk meg Hölderlin szavait! Ahol felmagasul a megmentő, ott veszélynek is kell tornyosodnia. A kibertér szédületes lehetőségei a monások félelmetes világát is létrehozhatják. Monások, akik immár emberi érintkezés nélkül szerezhetnek be tudást, avatkozhatnak be folyamatokba. S közben egyetlen dolgot nem tudunk: azt, hogy milyen gondolataik, milyen szándékaik vannak.

84. A szóbeli tanítás – az értő személy, a mester tekintete, a tudás „szaga” még a mindentudás legtudósabbjainak összes előadását elolvassa sem sajátítható el. A távoktatás és a virtuális iskola, sőt virtuális egyetem szép, rendkívül munkaigényes és fontos kiegészítő szerepet betöltő eszköz, de nem helyettesíti a titkos pillanatban közölt sejteket, a fejcsóválások vagy bölintások irányító gesztusait.

85. Aki egyszer már megtanult tanulni, annak minden olyasmi megtanulható tanár nélkül (akár távoktatással is), amihez nem szükséges az ítélőerőt továbbfejleszteni. Gépelni, a honlapszerkesztés alapjait, egy nyelv igeragozását vagy akár egy már kiérlelt matematikai tételt, ennek bizonyításait meg lehet önállóan tanulni. Aki már jól tud olvasni, kivonatolni, összefoglalni, aki maga is szert tett már tudásra, aki megérezte már az új tudás megszerzésének ízét, az könnyen boldogul. De ki tanítja meg az első lépéseket? És hogyan jön rá a felfedezés, megértés, alkalmazás finomságaira önmagában? A számítógép előtt ülő alak nem a szuperírásbeliség lovagja, hanem az információs sivatag Robinsonja. Az élet világa viszont emberekből, emberi viszonyokból is áll, és a döntést csak élő emberek döntéseinek példáján lehet elsajátítani.

86. Az információ látszatától kell eljutni a tudásig: és ez a feladat megmarad, kibertér ide vagy oda. Amit valaha a filozófusok látszólagos javaknak tekintettek, annak ma megfelel a látszólagos információ. Minden rockszárnak van honlapja, sőt immár minden embernek lehet blogja, ahol legintimebb pillanatait akár fényképek formájában is közzéteheti. Több emberélet is eltölthető felebarátaink többé-kevésbé megérlelt gondolatainak, érdekesebb vagy kevésbé érdekes eszméinek ízelgetésével. Az efemer, az érdektelen, a félig emésztett, az ömlesztett gondolatforgács illatos kupacokban tornyosul utunkban: tanúsítják, hogy jobb sorsra érdemes, szép erezetű fából lett az a fogpiszkáló, ami helyett mestergerendát vagy bútort is készíthettek volna kicsit nagyobb igényességgel.

87. A tömörítés ősi technika. A világ a maga háromdimenziós, hatalmas terével önmagában nem értelmes. Az értelmet meg kell látni benne. Ennek a meglátásnak a nyomán jön létre a kép, amely választásával strukturál. A kép segíti a részletek átfogó rendszerezését, de megválasztása magyarázatot kíván (miért azt a képet használjuk?), s ek-

ként csak a nyelv környezetében indokolható. Az indoklás pedig még mindig lehet jó, rossz, sőt termékeny. A nyelv tehát még nem garancia arra sem, hogy gondolat s a végén megértés származzék belőle.

88. A modern kommunikációs technika nem hozza magával feltétlenül a kommunikáció minőségének vagy az emberi életnek magának a minőségi javulását. A mobiltelefon például sajátos viszonyt alakít ki a pontossághoz, megbízhatóságához és a vele összefüggő kiszámíthatóságához. A királyok udvariasságát ma a bármikor elküldhető lemondó üzenet lényegtelené minősíti. Egykor a levél, de még a telefon világa is valamiféle előrelátást és fegyelmet feltételezett. Az ígéretet meg kellett tartani, mert a bruttó kommunikációs idő (amíg telefonra találunk, és ezen a telefonon elérjük az illetőt) túl nagy volt. A mobilok megnyitják a fegyelmezetlenség soha nem látott lehetőségeit: a megfontoltság elvesztette jelentőségét, hiszen a korlátlan elérhetőség korában bármikor bármit lehet módosítani.

89. Ha mindig minden elérhető, akkor nincs értelme tartalékolni. Vonatkozik ez a memóriára és az ismeretekre is. Ha a szótárak, ha a szövegek, ha a lexikonok, enciklopédiák és kézikönyvek mindig kéznél vannak, akkor megnő a kísértés, hogy megtakarítsuk az emlékezetbe vésés munkáját. Az emlékezés terhét azonban nem lehet büntetlenül letenni. A memória ugyanis a gondolat előfeltétele. A dolgok közötti kapcsolat a tudatban létesül. Ha nincs mit összekapcsolni, nem jön létre tudás.

90. Az sms-ek nyelve mutatja korunk kulturális átalakulását. A szöveg rövidítése nem új dolog. A római sírfeliratok formuláitól a spártaiak híresen rövid és szellemes mondataiig sokféle hasonló esettel találkozunk a történelemben. A feliratok feladata volt más. Birodalmak joghatósági körét deklarálták, illetve a lakonikus stílust követő népek önképüket alakították így ki másokkal, a feleslegesen szösztyárokkal szemben. A stílus tudatos és szabad választás eredménye volt, egyúttal hagyomány, példa és sajátos alkotói forma. Az sms is rövid kell legyen, rövidítései 1xűségük mellett 66ósak, de nem alkotnak műfajt, hanem csak a kényelmesség bálványimádását fejezik ki. Gyorsan enyésznek el: kevésre emléxünk belőlük, s még pol. kampányelemként is tisztavág-életűnek születtek.

91. A kibernetet valóban teljesen új technika hozta létre, de ez nem változtatja meg a *condition humaine* alapjait. Az ember a tudás fájáról elcsent felelősségét nem teheti le, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy az ember alkotásra született. Az alkotás megértett cél érdekében hozott döntés egy cselekvésről. Örök élete hiányában azonban a totális elérhetőség csak jobban hangsúlyozza végességét. A szépség, az értelem és az igazság szikráival, az isten nyomaival hiába van tele a világ (vagy nincs), sőt hiába ismertek e helyek legtöbbjének GPS-koordinátái is, azokat már az információs zöreje, a vetélkedő katalógusok magakellettő hangzavara és az időzavar pergő homokja fedi. E homokréteg ma még csak néhány könyök, de pár évtized múlva már elfedi az ILIÁSZ párviadalait, Platón TÖRVÉNYEI-t vagy a JÓZSEF ÉS TESTVÉREI-t. Ha csak a rövidített szöveg *rulez*, akkor hátrányba kerül, aki úgy olvasna, ahogy olvasni illenék, nem a képregények autósztrádáin száguldván, hanem a rejtett utalásokat gyalogosan felfedezve, rétegeit kibontva. S ha megteszik is még ezt a szétszóratásban olvasók, vajon kikkel beszélhetnék ezt meg, és politikai hozadékait kik valósítanák meg? Ki merné ezt úgy vállalni, hogy tudja, Platón még csak preambulum az evangéliumhoz, amint Nagy Szent Vazul ezt a kereszténység számára megfogalmazta? Kinek van ideje a szétszórt szikrákat fáklyává kötegelni össze, hogy aztán e fáklya fényénél embert keresni indulhasson a piac-ter nyüzsgésébe? Kinek van ideje kettőnél többet kattintani?

92. A kibertér piacán a legnagyobb nyüzsgés is vértelen árnyak tülekedése. A vértelen árnyakat megszólítani pedig, ki emlékszik már a misztériumra, csak az élők vérének árán lehet. De az élők vére definíció szerint nem virtuális vér.

93. A világról készült kép nem valódi tér, hanem annak képe, azaz tudatosan konstruált mása. A képmás a világ térbelileg adott teljességét eleve megszervezi. Ez kell ahhoz, hogy kiismerhessük magunkat a világban, illetve a megismerés alkalmas terepévé válhasson. A pályák kijárt vájatai foglyul ejtik a dolgok futását. Minden intézmény, mint rögzített pálya, ha tetszik, ha nem, éppoly hasznos, mint amilyen káros diktatúrát gyakorol. Az információ extenzionális beszerzésének hajszáját megkönnyítik, de azon az áron, hogy a már kijárt, egyszerű, előtálalt szerkezetben siethetnek céljaik után. Információt keresni és létrehozni azonban egyszerre nem lehet.

94. A kapcsolati hálót átalakítani rendkívüli nehézségekkel jár, éppen a szövevény ezernyi bonyolult összefonódása és egymásba ágyazottsága miatt. Ebben a környezetben a titok fogalma is átdimenzionálódik rejtett információvá. A mindenképp elérhetősege az előre meghatározott struktúrák stabilitásán alapul. A kibertér megtévesztő stabilitásában a világ gazdagsága és változatossága furcsamód megrövidül. Amit pedig a rögzített utak kikerülnek, többé nem fog látszani. Az lesz a titok helye.

95. Végül, jó-e ez nekünk? Boldoggá és szabaddá válik-e a kibertérségek belakója? A technopesszimizmus éppúgy logikai *non sequitur* volna, mint a technooptimizmus. A probléma sosem az eszközről szól, hanem az emberről. Eszköznek nincs szükségszerű következménye. Az eszköz mindig az eszköz használójának döntéseit tételezi fel. A használó egy cél érdekében használ, és azt a célt maga választja. Kalapáccsal és vésővel éppúgy lehet Pietàt faragni, mint szétverni. Sem az nem szükségszerű tehát, hogy a kalapács és a véső önmagában véve csodaszer, de az sem, hogy a sátán műve volna. A kibertér persze éppúgy rendelkezik önálló, egyedi és sajátlagos szerkezettel, azaz független dimenziójú alkalmazási világgal, mint a terebicikli, amelyet másképp kell irányítani, mint a versenyautót vagy a tankot. Ettől azonban még mindegyikkel el is lehet érni a célt, és lehet előtte karambolozni is, és ettől még egyik sem tartozik az eredendő rossz manicheus világába.

96. „*A felelős az, aki választ. Az isten nem felelős.*” Az emberi felelősség a szabadsággal alkot súlyos párt. E metafizikai előfeltevés közösségében találtak közös pontra Alexandria legnagyobb teológusai, a platonikus hellének, a zsidók és a keresztények. Az ember feladatát is hasonlóképpen látták. Nem a minél több és zavartalanabb gyönyör az élet feladata, mondták (kivéve az epikureusokat), hanem „*lehelőség szerint minél hasonlatosabbá válni az istenséghez*”. (Platón: THEAITÉTOSZ, 176b1.) Ezt az elvet Philón átrajzolta a zsidó teológia alakzatába (DE FUGA, 63.), ahol a hasonlóság igazságosságban és a szent módon cselekvésben valósul meg. Végül a Paulusszá vált Gamálielel-tanítvány majd tovább alakítja, hogy az ember legfőbb feladata „*isten munkatársává lenni a teremtésben*”. (1KOR, 3:9.)

97. Ennek a feladatnak eleget tenni azonban nem virtuális játékokkal, hanem az élet megválasztásával lehet, melynek az a paradoxona, hogy leginkább súlyos teherrel jár a halandók számára. Xenophón ifjú Héraklésze jóval Philón és Pál apostol előtt már erény és gyönyör között választ. (MEMORABILIA, 2.1.21. sköv.) Az erény csak tizenkét hatalmas, sőt félelmetes munka árán emelte Héraklészt az Olümposzra. Választásában a természetes hajlam ellenében döntött a munkák mellett. Ez a döntése magyarázza, hogy példáját Jusztinosz mártír is megidézheti. (II. APOL, 11.) Alexandria nagy teológusai, „zsidók és görögök” mély közösséget éltek meg abban, hogy „mindenki a maga jutalmát veszi a maga munkája szerint”. (1KOR, 3:8.)

98. Bármely eszközt tekintünk is, nincs királyi út virtuálisan teljesíteni az erény felteteleit. Sosem volt olyan, hogy újabb eszközök ne jöttek volna, majd egyre újabbak ne jönnének. Hérahklésznek mindegyikről ugyanúgy döntést kell hoznia, hogy munkának tekinti-e vagy a gyönyört szolgáló újabb játékszernek. Hérahklész döntéseinek nem éppen kicsiny felelőssége az, hogy mire áldozza véges idejét. Félni nem kell, sem aggodalmaskodni. Azoknak számára, „*akik az istent szeretik, minden javukra van*”. (Róm, 8:28.)

99.

„...*Míg megvilágosúl gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent.*”

(József Attila)

György Péter

CECI TUERA CELA

Ez elpusztítja amazt

Hommage à S. M. (1944–2005)

A modern – nyilvános – könyvtár normatív közintézménye ma még az óvatos becslések szerint is komolyan veendő átalakuláson esik át. A virtuális gyűjtemények, multi-mediális digitális archívumok és *szövegtárak* kialakulása nem pusztán a nyomtatás társadalomtörténetének új fejezetét diktálja, illetve írja át, hanem a könyvtárakra is komoly hatást gyakorol. Nem csupán a Gutenberg-elégiák¹ kérdéséről, tehát a nyomtatott és elektronikus szövegek olvasási stratégiáinak, hagyományainak² átalakulásáról van szó, hanem magának a közintézménynek a jövőjéről is. Miként tartható fenn annak normativitása, milyen változások történnek abban az amnéziás,³ szinte kizárólagos jelentudatra, prezentizmusra⁴ épülő városi kontextusban, amelyben a könyvtárak

¹ Sven Birkerts: THE GUTENBERG ELEGIES. THE FATE OF READING IN AN ELECTRONIC AGE. Fawcett Columbine, New York, 1994.

² James J. O'Donnell: AVATARS OF THE WORD. FROM Papyrus TO CYBERSPACE. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1998. J. Yellowlees Douglas: THE END OF BOOKS – OR BOOKS WITHOUT END? READING INTERACTIVE NARRATIVES. Michigan University Press, 2003.

³ Andreas Huyssen: PRESENT PASTS: MEDIA, POLITICS, AMNESIA. In: PRESENT PASTS. URBAN PALIMPSESTS AND THE POLITICS OF MEMORY. Stanford University Press, 2003, Stanford. 11–30.

⁴ François Hartog: RÉGIMES D'HISTORICITÉ. PRÉSENTISME ET EXPÉRIENCES DE TEMPS. LA LIBRAIRIE DU XXIE SIÈCLE. Éditions Seuil, 2003. A prezentizmus, tehát az a meggyőződés, hogy a jelenen kívül semmiféle érvényes tapasztalat nincs, komoly hatással van a gyűjtemények történetének alakulására is. Azaz szükségképp elvezet a korlátozhatatlan végtelen gyűjtemény, örökségfogalom létehez is. Lásd például David Simpson: IS LITERARY HISTORY THE HISTORY OF EVERYTHING? THE CASE FOR „ANTIQUARIAN” HISTORY. In: *SubStance*, 88 (1999). 5–16.

épültek és épülnek ma is? Túl azon, hogy a néma és elmélyült olvasás szinterei, miféle kulturális gyakorlatokat honosíthatnának meg a XXI. század könyvtárai, amelyek időközben virtuális, digitális archívumokká is válnak? Számptalan megközelítés és leírás lehetséges, úgy vélem azonban, hogy a könyvtárépítészlet néhány példáján keresztül talán rámutathatunk azokra az összefüggésekre is, amelyek a kulturális örökség sorsa és a digitális kontextusok globalizálódása között húzódnak meg. Négy példát választottam – Henri Labrouste Sainte-Geneviève könyvtárát,⁵ a Warburg könyvtárát,⁶ Dominique Perrault Mitterrand könyvtárát,⁷ illetve Rem Koolhaas Seattle Public Libraryjét⁸ –, hogy rámutassak a globális, virtuális gyűjtemények, az archívumi láz – *Earth's Largest Library*, *Google Print Project* – kialakulását követő helyzet jellemzőire.

*

A címben szereplő legendás mondat Victor Hugo A PÁRIZSI NOTRE-DAME című regényében olvasható. „*Ez elpusztítja amazt*”, „*a könyv el fogja pusztítani az épületet*”. Érdeemes felidézni a prófécia regénybeli kontextusát. A Notre-Dame főesperesét, Claude Frollo atyát cellájában tanács végett keresi fel egy gyógyulásra és igazulásra egyszerre vágyó különös öregember: a „*tours-i barát*”. Az alkímia felsőbbrendűségét – egy lehetséges olvasatban a szerves világösszefüggések kizárólagosságát – hirdető főesperes az építészetet mint „*az ábécé márványbetűit, a könyv gránillapjait*” tekinti, azaz ő nem pusztán a világra néz rá úgy, mint olvasandó könyvre, hanem az építészetre is. Az épített környezet, a társadalmi tér mint *kizárólagos szöveg* uralma tehát addig tart, amíg egy másik, a nyomtatott szöveg el nem tereli az olvasó figyelmét. „*Kitárva a cellája ablakát... a főesperes egy ideig hallgatagon szemlélte a gigászi építményt, majd a jobbját sóhajtván az asztalán heverő nyitva lévő nyomtatott könyv felé, balját pedig a Notre-Dame felé nyújtva fájdalommal pillantását a könyvről a templom felé emelve, így szólt: – Ó, jaj! Ez elpusztítja amazt.*”⁹ Victor Hugo ezen a ponton megszakítja a regény menetét, elnézést kér a *hölgyolvasóktól*, s egy önálló fejezetet szentel a fenti mondat értelmezésének. Ezt a terjedelmes építészeti- és kultúrelméleti traktátust – amelynek e tanulmány szempontjából is fontos újraolvasását Neil Levine végezte el – a radikális retorika uralja. Vagy-vagy. „*Ne is ámit-suk magunkat: az építészet meghalt, meghalt egyszer s mindenkorra, elpusztította a nyomtatott könyv, elpusztította, mert nem volt időálló, elpusztította, mert sokba került... A könyv olyan hamar elkészül, olyan kevésbe kerül, és olyan messzire eljut. Csoda-e, hogy az egész emberi gondolkodás ezen a lankán gördül tovább... Az emberiség nagy költeményét, nagy építményét, nagy al-*

⁵ DES PALAIS POUR LES LIVRES. LABROUSTE, SAINTE-GENEVIÈVE ET LES BIBLIOTHÈQUES. Sous la direction de Jean-Michel Leniaud. Avant-propos: Nathalie Jullian. Éditions Maison-Neuve Larose, Bibliothèque Sainte-Geneviève, 2002.

⁶ Fritz Saxl: THE HISTORY OF WARBURG'S LIBRARY, 1886–1944. In: E. H. Gombrich: ABY WARBURG, AN INTELLECTUAL BIOGRAPHY. With a memoir on the history of the library by F. Saxl. London, The Warburg Institute, University of London, 1970. 325–339., Kurt W. Forster: ABY WARBURG: HIS STUDY OF RITUAL AND ART OF TWO CONTINENTS. In: October 77, Summer, 1996. 5–24. Részletes bibliográfiát közöl: <http://www.rz.uni-hamburg.de/rz3a035/WIL5.html>.

⁷ Anthony Vidler: BOOKS IN SPACE: TRADITION AND TRANSPARENCY IN THE BIBLIOTHEQUE DE FRANCE. In: *Representations* 42. Spring, 1993. 115–134.

⁸ Joshua Ramus: SEATTLE PUBLIC. In: Rem Koolhaas ed.: CONTENT. TRIUMPH OF REALISATION. Taschen, Köln, 2004. 138–149., ill. Shannon Mattett: PLURALITY IN PLACE: ACTIVATING PUBLIC SPHERES AND PUBLIC SPACES IN SEATTLE. In: *Invisible Culture. An Electronic Journal for Visual Culture*, Issue 6. http://www.rochester.edu/in_visible_culture/Issue_6/issue6title.html.

⁹ Victor Hugo: A PÁRIZSI NOTRE-DAME. Fordította Antal László. Európa, 1992. 251.

kotását ezentúl nem építik, hanem nyomtatják.”¹⁰ Nem meglepő, hogy mindez ismerősen hat: a távolság legyőzése, a gyorsaság, az új politikai gazdaságtan kihívásai visszaköszönek a kortárs vitákból: legyőzi-e a számítógép a könyvet. A *Ceci tuera cela* azóta is a választási kényszerhelyzet, a vagy-vagy metaforája lett: Umberto Eco például egy olyan tanácskozáson idézte, amely a könyv jövőjéről szólt. A számítógép elpusztítja a könyvet, a globális virtuális metaarchívumok elpusztíthatják a könyvtárat.¹¹

Victor Hugo könyve – mint azt klasszikus tanulmányában Neil Levine¹² kimutatja – komoly és személyes kihívást jelentett Henri Labrouste-nak, aki a klasszicizmus utáni építésznemzedékhez tartozott, és a görög építészet felidézése, illetve a romantika bővületében alkotott. A Sainte-Geneviève könyvtár, Labrouste nagy alkotása ennyiben nem más, mint *válasz* Hugo radikális építészeti látletére, amennyiben a társadalmi és köztér feletti szimbolikus kontroll formái, technológiai elválaszthatatlanok a korszak szellemi irányultságától. Mivel lehetne hatásosabb kritikáját adni Hugo *szövegének*, mint egy *könyvtárépülettel*? „1830-ra már egyértelművé vált, hogy egyetlen szerkezet sem gyakorolt akkora hatást a kommunikációra, mint a nyomdagép, és hogy ez magyarázza meg, miért csökken folyamatosan az építészet befolyása. A nyomtatott könyv analógiája segítette hozzá az építészetet, hogy kitörjön a klasszicizmus korlátai közül, és funkcionális kifejezési formát dolgozzon ki magának; így tehát amióta Hugo közhírré tette, hogy az építészetnek mint fő társadalmi kifejezőeszköznek befellegzett, az lett a kérdés, miként különböztethető meg az építészet az építéstől” – írja tanulmányában Neil Levine. Vagyis a könyvtárépítészet hagyománya kiváló alkalom az önkritikus szemléletre. Labrouste épülete a latin negyed szívében található. Ott, ahol Soufflot drámai térképzésű Panthéonja, a holtak École Normale-ja,¹³ amely többek között majd Victor Hugót is befogadja. És ott van a legendás iskola, a IV. Henrik gimnázium is. A könyvtár az első pillanattól éppannyira a diákok és a kutatók mentsvára, mint amennyire nyilvános közkönyvtár. Az épület hatalmas zárt tömbje, illetve a térre néző frontja erőteljesen száll szembe Soufflot-nak a bazilika elvét követő térképzésével: a tagolt oszloprendekkel, a kupola dominanciájával. Soufflot épületének külső formája visszautasíthatatlanul uralja környezetét, látványa megkerülhetetlen, míg Labrouste műve sokkal inkább *olvasandó*, és csak lassan, lépésről lépésre, lapról lapra fedezhető fel. A kétféle stratégia megfelel az épületek keletkezési idejében hatásosnak tartott eljárásnak, illetve az aktuális társadalmi kontextusoknak. Soufflot az építészet könyvnyomtatás előtti korának hagyományát követi, illetve teremti újra.¹⁴ Az eredetileg ugyancsak Sainte-Geneviève-nek szentelt templom, amely aztán többszöri átalakítás után lett a francia nemzeti szellem és nagyság őrhelye, tehát a vi-

¹⁰ Hugo: i. m. 270.

¹¹ „McLuhan – amikor összehasonlított egy manhattani lemezboltot a Gutenberg-galaxissal – azt mondta: »Ceci tuera cela.« E konferencia egyik legfőbb problémája bizonyára az, hogy ez (a komputer) elpusztítja amazt (a könyvet). Eleget tudunk amarról (a könyvről), de bizonytalan, mit értsünk ezen (a komputeren).” Umberto Eco: AFTERWORD. In: THE FUTURE OF BOOK. Ed. by Geoffrey Nunberg. California University Press, Berkeley, Los Angeles, 1996. 295–298.

¹² Neil Levine: THE BOOK AND THE BUILDING: HUGO’S THEORY OF ARCHITECTURE AND LABROUSTE’S BIBLIOTHEQUE STE-GENEVIÈVE. In: Robin Middleton ed.: THE BEAUX-ARTS AND NINETEENTH-CENTURY FRENCH ARCHITECTURE. Thames and Hudson, 1982. 138–174.

¹³ Mona Ozouf: THE PANTHEON: THE ÉCOLE NORMALE OF THE DEAD. In: THE CONSTRUCTION OF THE FRENCH PAST. Volume III. SYMBOLS. Under the Direction of Pierre Nora. English-language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Dominique Poulot: PANTHEONS IN EIGHTEENTH-CENTURY FRANCE: TEMPLE, MUSEUM, PYRAMID. In: PANTHEONS: TRANSFORMATIONS OF A MONUMENTAL IDEA. Edited by Richard Wrigley and Matthew Craske. Ashgate, 2004. 123–147.

¹⁴ Soufflot terveinek utolsó változata 1777-ben készült el, az épület 1790-ben. Vö. Alexia Lebeurre: THE PANTHEON. TEMPLE OF THE NATION. Monum, Éditions du patrimoine, Paris, 2000.

lángszerte ismert Panthéon, ennyiben jóval több bizalommal van az építészet lehetőségei iránt. Labrouste viszont már a városi palimpszeszt, a szöveggént olvasandó építészet korának egyik különösen becses, önreflexív művét hozta létre. Az épület ablak nélküli, római csatornaépítményt idéző hatalmas homlokzatán 810 név olvasható ábécérendben, azaz az épületet mintegy hétezer betű díszíti, illetve jelöli meg. A vésett nevek a könyvtárlátogatók számára olvashatatlanok, túl magasan helyezkednek el. (Herzog és De Meuron 1998-ban átadott eberswaldei könyvtára több szempontból is a Sainte-Geneviève parafrázisa, mind a tömörszerűségét, mind a felületet borító pixelek, azaz értelmezhetetlen, ismételt képrészletek, ikonográfiailag azonosíthatatlan emlényomok tekintetében.)¹⁵ Éppen abban a magasságban található, ahol – az épület belső oldalán – a nagy olvasóterem könyvespolcai sorakoznak. Az épület külső oldalán – többek között – Shakespeare, Cervantes, Lope de Vega, Balzac neve, odabent pedig a műveik.¹⁶ Arról nem beszélve, hogy a nevekkkel, az érthetetlen, jelentésüket vesztett, de követhető jelekkel borított felület joggal keltheti fel a szemlélőben a könyv allúzióját. Soufflot műve szoborszerűen egységes látványt teremt, míg Labrouste épülete a folyamatos használat által, lassú, óvatos felfedezés révén tárja fel valóságát: akár csak a könyv, nem egyetlen, teremtő pillantással befogadható. Soufflot néma és megközelíthetetlen tömbjének a mélyén ugyancsak nevek olvashatók. Labrouste műve könyveket zár magába, a Panthéon hírnevet és holttesteket. Labrouste épületének centrumában az olvasóterem áll, amely mögött felsejlik Boullée¹⁷ mintegy hatvan évvel korábbi terve: a Királyi könyvtár olvasótermének, ennek a hatalmas vizionárius térnek a rajza. A forradalmi építészet jeles alkotójának, Boullée-nak a műve egészében Raffaello ATHÉNI ISKOLÁ-jának a mintáját követi, míg Labrouste ugyanennek a festménynek a másolatát helyezte el az épület falán. A könyvtárépület minden alkalommal értelem-szerűen és elkerülhetetlenül a történelem történeteire fel tereli az építész figyelmét. A Boullée terve és Labrouste épülete közötti években, azaz a forradalom, majd a császárság periódusa idején már elvesztette érvényességét a XVIII. században még érvényes utópia, a *szabadpolcos* nagy olvasóterem. Boullée még úgy gondolta, hogy az általa felrajzolt hatalmas terem a gyakorlatban is működtethető. Kísértett az alexandriai könyvtár ígérete, de a könyvek számának növekedése már világossá tette, hogy immár elképzelhetetlen az *átlátható – és szimbolikus – gyűjtemény, illetve a szakrális, ikonográfiai tér, amely nem pusztán a funkcionalizmusnak felel meg.* Boullée könyvtári elképzelése a Gutenberg-korszak előtti könyvuniverzum talán utolsó víziója. Másként fogalmazva: ez a metszet még nem ismeri a bábeli könyvtár rémálmát. A könyvtár – az athéni iskolából vett idézeteknek megfelelően – a bölcsesség, a beszélgetés, a lassú idő és a személyes kapcsolatok közösségi színtere, amely közelebb áll a scriptoriumhoz, mint a modern

¹⁵ Anna Klingmann: DATASCAPES: LIBRARIES AS INFORMATION LANDSCAPES. In: BIBLIOTHEKEN BAUEN, TRADITION UND VISION. BUILDING FOR BOOKS. TRADITIONS AND VISIONS. Schweizerische Landesbibliothek, Swiss National Library. Ed. Susanne Bieri, Walter Fuchs. Birkhäuser-Verlag für Architektur. Publisher for Architecture. Basel, Boston, Berlin, 2001. 406–424., ill. Gerhard Mack et al.: EBERSWALDE LIBRARY HERZOG AND DE MEURON. London, 2000.

¹⁶ A szerzők neveivel, illetve műveikkel elfedett könyvtárfalak szemantikájának kérdését érdemes felvetnünk Rachel Whiteread bécsi, Judenplatzon álló Holocaust-emlékműve kapcsán is. Lásd György Péter: AZ EMLÉKEZÉS LEHETETLENSÉGE. In: KÁDÁR KÖPÖNYEGE. Magvető, 2005. 81–93.

¹⁷ Étienne-Louis Boullée: ÉRTEKEZÉS A MÓDOZATOKRÓL, AMELYEK SEGÍTSÉGÉVEL LÉTREHOZHATÓK A KIRÁLYI KÖNYVTÁR ELNEVEZÉSŰ MŰALKOTÁSHOZ SZÜKSÉGES ELŐNYÖS KÖRÜLMÉNYEK. In: Boullée: AZ ÉPÍTÉSZET POÉZISE. TANULMÁNY A MŰVÉSZETRŐL. Corvina, 1985. 74–77. Adolf Max Vogt: BOULLÉE SEEKS „COSMIC SCALE” FOR HIS LIBRARY. In: Bieri-Fuchs: i. m. 227–234.

világhoz, az amnéziás városok felseljő élményéhez. Boullée elképzelése mögött tehát még erőteljesen ott érzékelhető a késő barokk könyvtár nagy fordulata: a *museum* – azaz a tapasztalható univerzum, a világrendet reprezentáló gyűjtemény – eltűnésének és absztrakt könyvtárrá való átalakulásának története.¹⁸ A XVIII. század végén még fennáll az enciklopédikus, de egy teremben átlátható gyűjtemény normája. Ennek megfelelően a könyvtárba lépő látogató a rendezett, szimbolikus tér határát lépte át: a gyűjtemény a világrend létének és elsajátíthatóságának a bizonyítéka volt. Nem véletlen, hogy a személyes tapasztalat és tudás könyvek általi elsajátításának a terét a XX. században talán egy helyen tartották egységesen elképzelhetőnek, a Warburg könyvtárban. „...[Warburg] »a jó szomszédság törvényé«-ről beszélt. Az embernek legtöbbször nem azok a könyvek kellettek, amelyekről tudott. A létfontosságú információt az ismeretlen polcszomszéd tartalmazta, még ha ezt a címe alapján nem is lehetett okvetlenül sejteni. Elgondolása úgy szólt, hogy a könyvek – a több-kevesebb információt tartalmazó és szomszédjaikkal kiegészülő könyvek – együttesen, a címek által ébresszék rá a diákokat az emberi gondolat műbenlétének és történelmének lényegére. Warburg nemcsak a kutatás eszközeinek tartotta a könyveket, hanem úgy vélte, hogy megfelelően csoportosítva az emberiség gondolkodásának állandó és változó aspektusait jelenítik meg.”¹⁹ Warburg professzionális könyvtártudományi, gyakorlati szempontból elfogadhatatlan könyvtára, amely tehát *autonóm szekvenciáknak tekintette a gyűjtemény egyes részeit*, jelentős változáson esett át 1925–1926-ban, amikor nem kis mértékben Warburg személyes részvételével és tervei alapján felépült Hamburgban a Warburg könyvtár új épülete. Az 1926 nyarán átadott épület sem méretei, sem a városban való elhelyezkedése okán nem felelt meg a nagy nyilvános könyvtárak elvárásrendszerének, miközben a korszak viszonyai között igazi high-tech, csőpostával, telefonvonalakkal felszerelt épület volt. Különös, hogy Saxlnak sem volt fontos az építész nevének megemlézése. A könyvtárat Gerhard Langmaack (1898–1986) tervezte Fritz Schumacher (1869–1947) közreműködésével. Együttműködésük rekonstruálása további kutatásokat igényel, mindenesetre Langmaack mindvégig Németországban tevékenykedett, míg Schumacher származása miatt emigrációba kényszerült.

Az ellipszis alaprajzú olvasóterem – Warburg makettje alapján – a modern könyvtár absztrakt normarendszerének ellentéte. Szoros összefüggésben áll Warburgnak azokkal a nézeteivel, amelyeket az emlékezet aktív formáiról, a távolság megélésén és megértésén alapuló módszeréről vallott. Az elmúlt években sokszor reprodukált és interpretált ellipszis alaprajzú, tetővilágítású olvasóterem képe egyszerre kelthet szakrális és ipari allúziókat. A gyűjtemény Warburg halála és a náci hatalomátvétel után átkerült Londonba, ahol több költözés és építkezés után ma a Woburn Square-en, egy egyetemi épületben nyert elhelyezést. Még ma is egyfajta átmenetről beszélhetünk a katalógusok különössége, azaz a Warburg könyvtár osztályozási elveinek eredetisége, illetve a University College könyvtári hálózatába való elkerülhetetlen asszimilációjuk között – e folyamat napjainkban is tart. Ennyiben a londoni Warburg Institute and Library egyszerre globális jelentőségű kutatóhely és önmaga *láthatatlan múzeuma*, nem pusztán Warburg könyveinek, de *gyűjteményének is örököse*. Ami a hamburgi épületet illeti, azt a városi hatóságok 1993-ban renoválták, különös tekintettel az olvasóteremre, az „*Arena der Wissenschaft*”-ra, s egyben létrehozták az Aby Warburg-Stiftungot, amely

¹⁸ Vö. Geoffrey Gattett: REDIFINING THE ORDER IN GERMAN LIBRARY. In: *Eighteenth-Century Studies*. 33. 1. 1999. 103–123.

¹⁹ Fritz Saxl: THE HISTORY OF WARBURG'S LIBRARY. In: E. H. Gombrich: *ABY WARBURG*. I. h. 327.

az épületben működik. Ennyiben a Warburg könyvtár története joggal emlékeztet a Freud-múzeum esetére, ahol az emigráció után ugyancsak megkettőződött a gyűjtemény és a múzeum.²⁰

A Warburg könyvtár Londonban ma sem nyilvános közintézmény, de jelentősége már régen túlmutat egy egyszerű magángyűjteményen. Ha Labrouste épülete a nyomda szelleme melletti elkötelezettséget hirdeti, akkor a Warburg könyvtár hamburgi épülete éppúgy, mint gyűjteménye, a könyvek személyessége, egyedisége, a kommunikatív és intézményes emlékezetpolitika elválaszthatatlanságának kérdését helyezte a középpontba. Olyan praktikus és szimbolikus tér ez, amely az emlékezet-ikonográfia-archeológia háromszögében mozog. Warburg nagy problémája, a kulturális emlékezet által föltárolt felfedezések sorozata a könyvek és képek egymás mellé rendezésében állt. A hagyományos katalógus elvétől való elzárkózást ugyanaz a logika motiválta, mint a MNEMOSYNE-nek nevezett tervezetét, a szöveg nélküli ikonográfiasorozatok összeállítását. Az egymás mellé rendezések, a montázsok teremtése azt is mutatja, hogy nem pusztán az emlékezet nyithat fel újabb lehetőségeket a társadalmi képzelet számára, de talán fordítva is: a kultúrtörténeti montázsok, a sorozatok addig nem ismert emléket teremthetnek. Az aktív – a teremtés és emlékezés aktusát egyaránt a kultúrtörténeti távolság személyes interpretációja, átélése által definiáló – elképzelés éppúgy jelen volt a képekkel való bánásmódban, mint a könyvtár elveinek megalkotásában. Fritz Saxl említett írása, illetve Didi-Huberman, Philippe-Alain Michaud²¹ tanulmányai is rámutatnak arra, hogy az ikonográfia Panofsky és Warburg közötti eltérő értelmezése nyomot hagyott a könyvek aktív emléknymódkénti interpretációjában, azaz a mitikus erejű könyvtárról alkotott kép megkonstruálásában is.

Az absztrakt könyvtár a XIX. században már modern intézmény. Az olvasóterem hagyománya végig követhető, s ma látjuk csak, milyen fontos is ez. Robert Smirke 1854–57 között épült, majd 2000-ben átépített nagy olvasóterme a British Museumban épp-

²⁰ A bécsi Berggasse épületében álló múzeum ugyanúgy kiürítésre került 1938-ban, mint a hamburgi könyvtár 1933-ban. Mindkét gyűjtemény Londonba került, s Freud maga pár hónapig még lakott is a Maresfield Gardensben, ahol ma a londoni Freud-múzeum áll, benne a legendás antik gyűjtemény tárgyival. A múzeum mai formája Anna Freud 1982-es halála után alakult ki. Egyszerre szolgálja az analitikusok zárandoklatait, a Freud iránt érdeklődő nagyközönség számára a kultusz ébrentartását, illetve alkalmanként kifejezetten komoly viták színtere. Lásd például Edward Said utolsó könyvének, a FREUD AND NON EUROPEAN című esszének a bécsi Freud-múzeumban elhalasztott felolvasóestje utáni bemutatását, illetve a kiadásban való részvételt. A Berggasse Anna Freud közreműködésének megfelelően 1969, illetve 1971 óta szolgál múzeumként, emlékhelyként, és egyre intenzívebb kiállításpolitikája különösen felerősödött az elmúlt pár évben. Mindkét múzeum sorsát a III. Birodalom formálta, s jelentős mértékben a holocaust utóéletének szemlélete alakítja. Mindkét épületben hosszú évtizedekkel később kezdődött meg az egykori tevékenység rekonstrukciója, illetve muzealizálása, másként kulturális örökségként való szemlélete. Mind Freud, mind Warburg tevékenysége az emlékezettel, az emlékezés és távolság viszonyaival áll összefüggésben, mindkét alkotó gyűjteményének, munkásságának személyes sorsa is kutatásait példázza. SIGMUND FREUD MUSEUM. BERGGASSE 19. VIENNA. Catalogue. Gingko Press, 1994, SIGMUND FREUD VIENNA IX. BERGGASSE 19. Photographs and Epilogue Edmund Engelman. Introduction and Legends: Inge Scholz-Strasser. Verlag Christian Brandstätter, Wien, 1998. FREUDS VERSCHWUNDENE NACHBARN. Freud Museum, Wien, 2003. Dietmar Schmidt: REFUSE ARCHEOLOGY. VIRCHOW-SCHLIEHMANN-FREUD. In: *Perspectives on Science*, 9. 2. 2001. 210–232., Louis Rose: THE SURVIVAL OF IMAGES: ART HISTORIANS, PSYCHOANALYSIS, AND THE ANCIENTS. Wayne State University Press, Detroit, 2001. Charlotte Schoell-Glass: AN EPISODE OF CULTURAL POLITICS DURING THE WEIMAR REPUBLIC: ABY WARBURG AND THOMAS MANN EXCHANGE A LETTER EACH. In: *Art History*. Vol. 21. No. 1. 1998 March. 107–128.

²¹ Georges Didi-Huberman: PANOFKY VS. WARBURG AND THE EXORCISM OF IMPURE TIME. In: *Common Knowledge*, 9. 2. 2003. 273–285., ill. uő: KNOWLEDGE: MOVEMENT (THE MAN WHO SPOKE TO BUTTERFLIES). Foreword in: Philippe-Alain Michaud: ABY WARBURG AND THE IMAGE IN MOTION. Zone Books, New York, 2004.

oly legendás kultúrtörténeti hely lett, mint a század végén végül megépült Library of Congress – egyébként a párizsi operát idéző – épületének, a Jefferson Buildingnek az olvasóterme, vagy épp az 1923–27 között épült stockholmi könyvtár Gunnar Asplund által tervezett épülete. S ki-ki sorolhatná azokat a nagy olvasótermeket, ahol felnőtt. Más kulturális világ uralta a régi Széchényi Könyvtár múzeumbeli olvasótermét, mint a várbéli mai termeket, kivált a komputertelepítéseket követően.

A digitális gyűjtemények kora előtt a központi olvasóteremnek a reneszánszban, majd a barokkban kialakult eszméje uralkodott. Ez a gyakorlatban fenntarthatatlan idea volt a könyvtár kulcsfontosságú metaforája. Az enciklopédikus tudás tételezhetősége és az áttekinthető tér élménye együtt járt. Ugyan tudni lehetett már, hogy a szabadpolicokon sorakozó könyvek mindössze a gyűjtemény szerény részét jelenthetik, miképpen azt is, hogy a könyvtárosok nélkül immár semmilyen mű fel nem lelhető, az olvasóterem léte mégis többet jelent, mint becses, ám üres hagyományt, pusztá rítust. A központi olvasóteremben együtt ültek a természet- és társadalomtudósok, híres emberek és amatőrök. Ott ültek a történelem hősei a British olvasótermében. Emlékezhünk Sartre autodidaktájára. De kinek ne volnának személyes emlékei kiismerhetetlen olvasókról a szomszéd asztalnál? Labrouste könyvtárának olvasótermében az információs pult mint szószék emelkedik: a könyvtáros a morálisan egyértelmű intézmény papja, aki tájékoztat, de nem vitatkozik, akihez való viszonyunk soha nem az egyenlőségen alapszik. Látnunk kell, hogy ez a helyzet, a könyvtáros szerepe az elmúlt száz év során épp annak megfelelően változott, hogy milyen önképpel rendelkezünk a kulturális kánon őrhelyét illetően. Ha hierarchikussal, ha demokratikussal: a központi olvasóterem és annak papja olyan színhely és szerep volt, amelynek hiányát akkor érzékeljük, amikor a könyvtári viszonyrendszereket már nem determinálja a kánon, és a tudás hordozóinak, dokumentumainak sem szerepe, sem formája nem evidens többé. Azt, hogy mit veszítünk, akkor kezdjük el megtanulni, amikor megismerkedőben vagyunk a globális könyvtár virtuális gyakorlatával.

*

A könyvtáráépítészet a XX. század végén, a XXI. század elején két – egymástól radikálisan eltérő, ám egyaránt nagy erejű – választ adott a digitális kontextus kérdésére. Dominique Perrault, a Bibliothèque Nationale, azaz a Mitterrand könyvtár tervezője mintha egyszerre válaszolt volna Labrouste-nak és Victor Hugónak, amikor elfogadta a kérdést: *Ceci tuera cela*. Tehát hogyan is tervezhető egy olyan könyvtár, amely már minden bizonnyal médiatéka is, azaz egyszerre fog őrizni könyvet, számítógépes adatokat, fényképeket, hangszalagokat, videoszalagokat, számtalan különböző formátumban rögzített kulturális dokumentumot. Az *architecture parlante*, a beszélő építészet a XX. század végén visszatért: a négy épület négy nyitott könyv, az általuk közrezárt üres tér a színpad, a francia és angol kert metamorfózisa: a gyakorlatban egy vad északi erdő látványa. Az olvasó a négy torony négy olvasótermében kell hogy otthonra leljen vagy épp vándoroljon: azaz a Perrault által teremtett világ szándékai szerint is mágikus tér. A tér és épület közötti eltérés igen fontos: Perrault nem egy épületet tervezett, hanem négy oldalról zárt univerzumot, amelynek a közepén már nem az olvasóterem – az olvasás rítusának tere, temploma – áll, hanem mesterséges természeti idézet, amely a kert hagyományától való távolságtartás, azaz a mesterséges hangszúlyozására törekszik. A négy nyitott könyv, négy üvegtorony (s egyben raktár) struktúrája hatalmas viták kiváltója és számtalan gyakorlati probléma okozója lett. A négy torony, a négy olvasóterem az alábbi felosztást követi: 1. Filozófia, történelem és tár-

sadalomtudomány; 2. menedzsment, jog, közgazdaságtan; 3. tudomány és technika; 4. irodalom és művészet.

Az egy központi olvasóterem helyett létrehozott négy, illetve a könyvtár terének közepén álló kert – minden pragmatikus kétség ellenére – erőteljes választ próbál adni arra a kérdésre, hogy miként fogalmazható újra a *nemzeti könyvtár eszméje a globális média, illetve a virtuális valóság, az internet terében*.

A másik ugyancsak önmagán túlmutató jelentőségű épület a seattle-i közkönyvtár, Rem Koolhaas műve. Perrault és Koolhaas munkája között több mint tíz év telt el, amely a digitális globális virtuális gyűjtemények előretörésének szempontjából drámai változásokat hozó korszak volt. Perrault művének tervezése, illetve átadása idején a globális multimédiaarchívum még lázalom volt (lásd Derrida művét), illetve részben utópia. Perrault négy monumentális nyitott könyv alakú épület-szobor közé, illetve alá helyezi el az olvasás világát. Épülete zárt kozmosz, elkülönült világ Párizson belül is, maga a hely is távol van a hagyományos belvárostól, de ami még fontosabb, annak belső világa a városlakók számára láthatatlan, érzékelhetetlen. A Mitterrand könyvtár a tudás normatív erődje, a kulturális identitás temploma egy olyan nemzet számára, amely örökségének őrzését, önazonosságát és a nyelv géniusza iránti hódolatot elválaszthatatlannak látja. A Mitterrand könyvtár egyike ennek a szellemiségnek a fenntartására szolgáló grand projecteknek.

Seattle városában a holland Rem Koolhaas (illetve az OMA) művét radikálisan más szociológiai, urbanisztikai kontextusban lehet értelmezni. A SPL szellemétől nagyon távol álló, az építés során is mindvégig nyilvános kontroll alatt álló, minden szempontból közösségi intézményről van szó. Labrouste Raffaello szellemét idézte, Boullée-t imitálta. Ha Perrault szimbolikus választ adott a városi tér mediatizálódására, illetve globalizálódására, akkor Koolhaas funkcionálisat. A SPL a Microsoft világához is tartozó város Csendes-óceánra néző belvárosában áll, a hirtelen jött gazdagság megannyi excentrikus épülete között. Seattle belvárosa nem sok kapcsolatot tart az európai nemzetállami, de az Egyesült Államok birodalmi – a washingtoni Smithsonian Museumot jelentő, a Mall hatalmas terein alapuló – önképével, térformálásával sem. Koolhaas kritikai anarchizmusának egyik legkölteibb művével állunk szemben. Ha minden egyébtől eltekintünk, ez fény- és árnyékjátékkel élő hatalmas szobor. A könyvtárlátogatókra drámai hatással van a szinte érzékelhetetlen belső térben a külső fényviszonyok sora. Ez az épület az örök prezentizmus világában otthonos. Ugyanakkor a városi lét egyik forgalmas központja, amelyben az olvasóterem jóval hátrébb szorult az „egyéb” funkciókhoz képest – mint például a parkolás, a találkozás, a közös munka, a megbeszélés. Koolhaas *mallt* épített, amelyben a kulturális hagyomány radikálisan más önképe, tradíciója tárul az olvasók, a látogatók elé. A SPL az olvasással egyenértékű tevékenységek sorozatát képzelel el, amelyek mind összefüggésben állnak azzal a médiatérrel, amelyben ez az épület is áll. Míg Perrault műve a francia hagyományba zártnak áll,²² addig Koolhaas épületének használója egyszerre van otthon Seattle-ben és a

²² A francia kulturális hagyomány egyik különösen fontos digitális intézménye a Gallica, amelyet a Nemzeti Könyvtár tart fenn, illetve fejleszt folyamatosan. Ez a honlap magyar szempontból is példátlanul érdekes kísérlet a különféle közintézmények, múzeumok, archívumok, kéziratárak gyűjteményeinek közös adatbázisba rendezésére, egységes felületen való kereshetőségének megteremtésére, legyen szó akár szövegekről vagy képekről. Magyarországon a kulturális örökség különféle formáit őrző intézmények digitális kontextusban való közös megjelenése évek óta szűkebb nyilvánosság előtt zajló vitákat gerjeszt, de egyelőre távol áll a gyakorlati gondolkozástól.

globális multimédiaarchívumban. Ahogyan a két város szerepe is eltérő: Párizs a nemzetállami lét múzeuma maga, Seattle a XXI. század szelleme – háttal Amerikának és az öreg kontinensnek, szemben Ázsiával és (ami fontosabb) a kommunikáció világával. A SPL olyan messze esik a Warburg könyvtár által őrzött és életben tartani remélt hagyománytól, amilyen messze csak lehet. S nem pusztán arról az egyébként világosan érzékelhető eltérésről van szó, ami a két gyűjtemény funkciója között áll fenn: az egyik nyilvános közkönyvtár, a másik a keveseknek szóló kulturális emlékezet formáinak kutatására szolgáló gyűjtemény. Ugyanilyen fontos a múlthoz, a történeti emlékezethez való viszony demonstrálása, illetve architektúrában való megjelenése vagy eltűnése. A Sainte-Geneviève könyvtár – vagy mint láttuk, a Mitterrand könyvtár – jelentéstana nem fejthető fel annak a kulturális térnek az imaginárius összefüggései nélkül, amelyben állnak. Mindez nem azt jelenti, hogy Koolhaas épülete ne kulturális térben állna, csupán kérdéses, hogy miképpen érzékelhetők kötődései a lezárt múlthoz, illetve a hódító jelenhez és jövőhöz.

*

A British Library, a Library of Congress, a Sainte-Geneviève könyvtár, a Bibliothèque Nationale, a SPL vagy épp a Széchényi Könyvtár az alexandriai könyvtár örökösei, amennyiben mindezek a nemzeti könyvtárak a maguk lehetőségeinek, saját történelmi helyzetüknek, kulturális kontextusuknak megfelelően az enciklopédizmusra törekedtek és törekednek ma is. Ám egyik esetben sem volt szó a teljesség monstremánus fenyegetéséről, amit Borges BABELI KÖNYVTÁR-ából ismerünk, ahol minden könyv csak egy példányban van meg. Ez nem fordul elő a történelem tereiben álló könyvtárakban, amelyek a *dépôt légal* normáit követik: a köteles példány a valóságban soha nem szó szerint egyetlenegy.

Az alexandriai, illetve a bábeli könyvtár rekonstrukciója, a teljesség, az enciklopédizmus szó szerinti létrehozásának programja metaforából virtuális valósággá az elmúlt években vált – és ez a változás az, amelyet értelmeznünk kell. S a kérdés ma ismét az, hogy igaz-e az írás a falon: *Ceci tuera cela*. Nem attól kell-e tartanunk, hogy a digitális archívumok láza végül megöli a könyvtárakat. S tény, hogy részben meg is ölte.

Hogyan építsünk digitális archívumokat? Erre a kérdésre egy általam tisztelt, de e helyütt nem követett pragmatikus elbeszélés válaszol, amelyet igyekszem kellő tárgyilagossággal rekonstruálni.²³ Ennek a beszédmódnak a követői nem azt kérdik, hogy honnan és hová vezet az út, amelyen lépkedünk, hanem azt, hogy miként érhetők el a digitális gyűjtemények – mindenki számára.²⁴ Ha tehát szükségszerű adottságként fogadjuk el a technikai lehetőséget, akkor a kérdések a működés közgazdasági és szociológiai következményeire mutatnak. Miként építhető fel tehát az ELL, a föld legnagyobb könyvtára (*Earth Largest Library*), ahogyan Steve Coffman elgondolta, milyen konstrukciós problémákkal kell szembenéznünk? Ha az egykori könyvtár katalógusból, könyvekből, illetve az épület együtteséből állott, akkor az ELL, a Google Print

²³ Christine L. Borgman: FROM GUTENBERG TO THE GLOBAL INFORMATION INFRASTRUCTURE. ACCESS TO INFORMATION IN THE NETWORKED WORLD. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2000.

²⁴ Leslie Chan, Sely Costa: PARTICIPATION IN THE GLOBAL KNOWLEDGE COMMONS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR RESEARCH DISSEMINATION IN DEVELOPING COUNTRIES. In: *New Library World*, 2005. 106. 3. 141–163.; Marija Dalbello: INSTITUTIONAL SHAPING OF CULTURAL MEMORY: DIGITAL LIBRARY AS ENVIRONMENT FOR TEXTUAL TRANSMISSION. In: *Library Quarterly*. Vol. 74., No. 3. 2004. 265–298. Dalbello tanulmányára azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert az egyszerre elemzi a szociológiai, illetve a tudásszociológiai aspektusokat: azaz a hozzáférés jelentésének drámai megváltozását, illetve a digitalizálás hatását a szövegek természetére.

(New York Public Library, Harvard, Stanford, Oxford Bodleian, University of Michigan), OCLC (Online Computer Library Center) egymással versengő, de nagyrészt ugyanabba az irányba tartó – részben megvalósult, részben megvalósulás alatt álló – gyűjteményei már más struktúrát mutatnak. A globális könyvtárak, illetve az azok mögött álló keresőrendszerek persze óhatatlanul nyelv- és kultúrafüggők. A Google elképzelését, illetve megvalósulás alatt álló tervét a Francia Nemzeti Könyvtár igazgatója, Jean-Noël Jeanneney²⁵ igen komoly kihívásnak tekintette, amelyre meg kell adnia az európai, illetve a francia választ. Manifesztumát, amelyet többen a Googlephobia részének²⁶ tekintenek, hosszú nyilvános vita követte, részben franciául, de jelentősnek mondható az azt követő angol és német nyelvű reakciók száma is.²⁷ A globális angol nyelvű keresőmotor kulturális dominanciájának kérdését egy olyan elszigetelt és kis nyelv szempontjából, mint a mienk – tehát a magyar kultúra jövője szempontjából – nyilván csak részben láthatjuk tisztán.

A globális keresőmotorok által működtetett virtuális könyvtárak esetében a hagyományos nagy jelentőségű territoriális kérdések nem merülnek fel, illetve azok érzékelhetetlenek az olvasók számára. A távolság megszüntetése ezeknek a projekteknek a nagy erkölcsi erejük: olyan globális tudáshálózatot teremtenek, továbbá (a copyright, illetve meghaladásának különböző formái – elsősorban a *Creative Commons*²⁸ – által) megengedett dokumentumok olyan hozzáférését teszik lehetővé, amire nemigen volt példa a modern történelemben. Aki már eljutott az olyan adatbázisok határáig, mint a JSOR, Muse, EPSCOT, az hamar megtanulta, hogy mit jelent ott állni a tudás lehetőségének a kapujában – és jelszó híján távozásra kényszerülni. *Ha a fenti globális gyűjtemények áttörik a copyright*²⁹ *határfalát, és a hozzáférést lehetővé teszik a szegény országok ku-*

²⁵ Jean Noël Jeanneney: QUAND GOOGLE DÉFIE EUROPE? Éditions Fayard Collection, Mille et une nuits (27 avril 2005).

²⁶ Jeanneney *szakértelmi kérdésnek* tekinti a könyvtár átalakításának kérdését, míg a Google-terv mögött nem a hagyományos könyvtáros-, archivista-szakértelem és -célkitűzések állnak. Más kérdés, hogy a Googlephobia elválaszthatatlan az angol-amerikai kulturális dominancia visszautasításának programjától: vö. *Economist*, 2005. május 31., http://www.economist.com/world/europe/displayStory.cfm?story_id=3819169.

²⁷ A teljesség igénye nélkül említeném meg a számomra elérhető és fontosabb írásokat. Rüdiger Wischenbart: GOOGLE PRINT ODER WISSEN IST MACHT. In: <http://www.perlentaucher.de/artikel/2363.html>, ugyanaz angolul: GOOGLE PRINT OR KNOWLEDGE IS POWER. <http://www.signandsight.com/features/174.html>. A *signandsight* a kortárs német sajtó legérdekesebb cikkeit közli angol fordításban. A vita természetesen az interneten zajlik, javarészt Google-keresőrendszerek különféle helyi (francia) változatain keresztül szerzett információknak megfelelően. Érdemes megemlíteni, hogy számos angol és német nyelvű blog foglalkozik a kérdéssel: s ezek jelentős része igencsak szimpatizál a Jeanneney által felvetett problémákkal.

²⁸ A CC olyan globális hálózat, amely a szerzőkre bízta, hogy milyen sokszorosítási, hozzáférési keretben érdekeltek önnön munkájuk digitalizálása esetén. A Creativecommons.org olyan, a hálózati kultúrában érdekelt társadalomtudósok által létrehozott virtuális és globális intézmény, amely számos hagyományos intézményt, így könyvtárat is befolyásolt hozzáférési politikája kialakításakor, így akár a Google Printet vagy a létrehozandó európai keresőmotor tervezőit. Kultúrtörténeti előzményei között tarthatjuk számon a *Republic of Letters*-nek a XVII. század végén és a XVIII. században fennállott ugyancsak virtuális intézményrendszerét, amely a felvilágosodás eszméinek terjesztésében érdekelt literátusok láthatatlan köztársaságát teremtette meg, erős kulturális identitásrendszert hozva létre földrajzilag, nyelviileg, vallásilag távol állók között. Vö. Anne Goldgar: IMPOLITE LEARNING. CONDUCT AND COMMUNITY IN THE REPUBLIC OF LETTERS, 1680–1750. Yale University Press, New Haven and London, 1995.

²⁹ Vö. Siva Vaidhyanathan: COPYRIGHTS AND COPYRWONGS: THE RISE OF INTELLECTUAL PROPERTY AND HOW IT THREATENS CREATIVITY. New York University Press, New York, 2003; ill. uő: THE ANARCHIST IN THE LIBRARY: HOW THE CLASH BETWEEN FREEDOM AND CONTROL IS HACKING THE REAL WORLD AND CRASHING THE SYSTEM. Basic Books, 2004; Lawrence Lessig: FREE CULTURE, HOW BIG MEDIA USES TECHNOLOGY AND THE LAW TO LOCK DOWN CULTURE AND CONTROL CREATIVITY. Penguin Press, New York, 2004.

tatói, olvasói számára, akkor roppant komoly igazságtalanságot orvosolnak, s ez lelkesítő és fel-emelő. Nyilvánvaló az is, hogy ezeknek a digitális archívumoknak, könyvtáraknak, múzeumoknak szembe kell nézniük a globális katalógusok és metaadatok problémájával – és ezt megoldani nem politikamentes kihívás. De nem is pusztán pragmatikus kérdés. Valaki gondolhatja úgy is, hogy mindaz, aminek tanúi vagyunk, nem más, mint a XVIII–XIX. század katalógizálási, indexálási, kategorizálási kultúrájának újraéledése vagy éppen folytatása. Az osztályozás kérdései – ma már látjuk – alapvető mértékben befolyásolják a kulturális identitás, a tájékozódás, az otthonosság és idegenség dimenzióit. Cuvier,³⁰ Christian Jürgensen Thomsen³¹ és Dewey – tehát a paleontológia, a három történeti korszak, a könyvtári osztályozás, kategorizálás alapító atyáinak – tevékenysége mind arra mutat, hogy milyen messze ható kulturális, társadalomelméleti és praktikus következményei vannak a tipológia, az osztályok felállításának. Nem véletlenül mutatott rá Foucault arra, hogy az archívum az, amely meghatározza mindazokat a mondatokat, amelyek egyáltalán mondhatók. A globális osztályozás – amely értelemszerűen kiterjed a textualitás, vizualitás és az audiokultúra dokumentumaira egyaránt – olyan nagyságrendű társadalmopolitikai kérdés, amelynek a jelentőségét nehéz túlértékelni. Mindazok a dokumentumok, amelyek a globális katalógizálás – tehát a könyvtárközi viszonylat megszüntése után – belekerülnek ebbe a virtuális, falak nélküli archívumba, hozzáférhetővé válnak, s mindenütt lehetőséget kapnak arra, hogy részt vegyenek a nagy szellemi cserék sorozatában. A globális katalógussal egyenrangú kérdés a nyelv, s messze nem csupán a francia nyelv jövőjéről van szó. Ugyan a Google Print egyik munkatársa a latin betűs nyelvek reprezentációjának megváltoztatásáról is beszélt – magyarán, hogy tudomásul kell venni, nem csak az angol létezik –, de ettől ez a szerkezet egészeben és alapvetően angol lesz. Legalábbis a metaadatok elkerülhetetlenül angolok lesznek, vagyis ezen a nyelven kell leselkednünk, ha nincs jel-szavunk, s így surranhatunk be az ajtón, ha lesz egyáltalán ajtó.

Mindeddig nem ejtettünk szót arról, hogy a digitális dokumentumok struktúrája által teremtett tudáskonstrukciók, a folyamatos jelen időben elérhető, állandóan átalakuló produktumok minden bizonnyal nem könyvek többé. A nyomtatott könyvek a tér és idő egy pontján váltak uralkodó médiummá – további sorsukat pedig részben determinálja keletkezésük pillanata és európai színtere. A digitális gyűjtemények által felkínált próteuszi természetű dokumentumok esetében nem pusztán a filológiai kérdések metamorfózisáról van szó, hanem a múlt és jövő közötti eddig nem ismert „átjárás” megteremtéséről. Különös módon a *new media* teremtményei egyszerre rendelkeznek a nyomtatás korában még ismeretlen teljes azonosság, a klónok sajátosságaival, illetve ezeknek a teljes hasonlatosságoknak a folyamatos metamorfózisával, azaz pillanatnyiságával.

Többször felmerült már ennek a szövegnek a során: *Ceci tuera cela* – a kérdés tehát, hogy a digitális multimediális struktúrák, azaz „dokumentumok” miként ölhetik meg a könyveket. Emlékezzünk vissza: a bábéli könyvtárban is egy példányt őriztek mindenből, a globális archívumok viszont nem példányokat, hanem szoftvereket őriznek,

³⁰ Georges Cuvier: Fossil Bones and Geological Catastrophes. New Translations and Interpretations of the Primary Texts. Martion J. S. Rudwick. University of Chicago Press, Chicago and London, 1997.

³¹ Christian Jürgensen Thomsen: LEITFADEN ZUR NORDISCHEN ALTERTHUMSKUNDE / herausgegeben von der Königlich Gesellschaft für nordische Alterthumskunde. Kopenhagen, 1837.

amelyek nem végleges formák, hanem *lehetőségtartományok további dokumentumok létrehozására*. Ezekben a gyűjteményekben folyamatos az átírás, újraírás, alkotás lehetősége éppúgy, mint a dokumentumcseréken alapuló újradefiniálás. Ha például az olyan új műfajokra utalunk, mint a *Pod-Casting*, akkor már a *gyakorlatban is láthatjuk*, hogy milyen vékony jégen járunk: a folyamatosan átalakuló dokumentumok, az individualizálódó archívumok, a próteuszi könnyedséggel változó fogalmak, keretek korában. Ha visszautalunk a XVII–XVIII. századra, akkor azt látjuk, hogy a könyvtár nemcsak a gyűjtemény színhelyét, hanem magát a gyűjteményt, a kompilációt is jelentheti. *The-saurus, corpus, catalogus, flores* – ezek mind gyűjtemények voltak, virtuális könyvtárak – vajon a mai nap olyan idegen újdonságai, mint a *Pod-ism* nem lesz-e hirtelen szelíd és ismerős, ha arra gondolunk, hogy az nem más, mint a katalógus egy kicsit újféle formája. Amint azt se felejtjük el, hogy a globális archívumok³² másik nagy rémképe, a kezelhetetlenség, a bábeli könyvtár monstrumának mítosza is a XVIII. század, a korai modernitás szülötte. Louis Sébastien Mercier 1771-ben írta meg utópiáját – vagy inkább (mint Roger Chartier, a falak nélküli könyvtár kultúrtörténetét áttekintő tanulmányában megjegyzi) *ukróniáját* –, a MÉMOIRE DE L'AN 2440-et.³³ Ebben a műben a hős látogatást tesz a királyi könyvtárban, ahol a haszontalan, veszélyes, frivol könyveket elégették, mert az információs túltermelés elviselhetetlennek bizonyult, s csak a lényegét kívánták megőrizni. Azaz: a tudás és információ közötti folyamatosan alakuló distinkciók sem ma keletkeztek, az információs túltelítettségnek³⁴ a kultúrtörténete ugyancsak a virtuális és társadalmi valóságukban létező könyvtárak történetének része.

A digitális archívumok hibridek, a *new media* közege uralja és dominálja azokat, a szövegek – úgy tűnik – folyamatosan virtuális szomszédaikkal, megújuló kontextusaikkal együtt kerülhetnek archiválásra. Azaz sokkal inkább *a kontextusok kontextusát őrzik meg és alakítják tovább a kollektív emlékezet formáiban, mintsem magukat a dokumentumokat*.

Míg a korai globális, univerzális enciklopédiák, az egyetemes gyűjtemények nagyságuk révén váltak fenyegetően kiismerhetetlenné – egyszerűen elgondolhatatlannak tűntek a kép erejével –, addig a gyakorlatban, a szemünk előtt feltűnő intézmények részben a régi problémával, a globális katalógusok társadalompolitikai kérdéseivel kell hogy szembenézzenek, részben azok ellehetetlenülésével. Az információk túltermelésével és azok azonosíthatatlanságával. De ezek az intézmények másfelől eddig nem ismert, részben be sem azonosított kulturális világok hordozói, eddig fel nem ismert cselekvési módok, értékrendek, kánonok megteremtői. Az archívumok immár nem csupán a múlt kísérteteit őrzik, hanem a jövő kulturális frontjait is aktívan alakítják. Ha mostanában valahol ott fészkel az avantgarde szelleme, hát akkor errefelé.

Egykor a könyvtárba bizony emelt szívvel: *beléptünk*. Tekintélyes, nagy lépcsőháza-kon át haladtunk az olvasóterem felé. Így volt és részben így van ez a Széchényi Könyvtárban, a Sainte-Geneviève-ben, illetve a Bibliothèque Nationale folyosóin járva. A könyvtár, ahova belépünk, hasonlatosan a templomokhoz, kiemelkedik a városok szövetéből, *odabenn minden másként van*. A könyv, az épület, a katalógus – együtt jelentik a hely szellemét. A tudás archeológiája, ez a megkerülhetetlen metafora, elképzelhetetlen és értelmetlen a *földtani rétegekre való utalás nélkül*. A rétegtan, a stratifikáció a

³² David F. Bell: INFINITE ARCHIVES. In: *SubStance*, 103. Vol. 33. No. 3. 2004. 148–161.

³³ Roger Chartier: LIBRARIES WITHOUT WALLS. In: *Representations*. No. 42. Special Issue: FUTURE LIBRARIES. 1993. 38–52.

³⁴ Daniel Rosenberg: EARLY MODERN INFORMATION OVERLOADED. In: *Journal of History of Ideas*, 2003.

modern archeológia alapja, amely megmutatja az időt, lefordítja, beláthatóvá teszi a múlás módját, átvitt értelemben, de *rendelkezésünkre* áll a könyvtárakban. Mindez más-ként van a digitális archívumokban. A kontextusok, a jelentésteremtő terek folyamatos átváltozása újfajta szövegeket, olvasókat, olvasatokat, kooperációt, kreativitást teremt. Elmerülni egy szövegben, eltűnni benne, mint a kínai festő a képben, vagy vándorolni utalásról utalásra, végtelen virtuális nomádként hagyni, hogy sodorjon a múltak és jelenek árja. A globális digitális archívum építészeti megfelelője – Marc Auge³⁵ kifejezésével élve a *non lieu* – a mindenütt ugyanolyan szupermodern terek rendszere, amely bizony nem könnyen válhat a *lieux des mémoires* terévé.³⁶

A globális archívumok kérdése nem írható le a könyvtárak hagyománya nélkül, viszont nem képzelhető el azok által. Vagy arra teszünk kísérletet, hogy a modern kor kulturális metaforáinak sorával tegyük otthonossá ezt a világot, vagy elvetjük ezt a mankót, és felépítjük ezeket az archívumokat. Koolhaas PLS épületét érthetjük úgy is, mint radikális kísérletet, amellyel az építész a könyvtárépület fizikai valóságának a médiatérben való feloldása végett próbálkozott meg. Perrault műve ennek ellenkezője, a globális archívum átláthatatlanságának a könyvek világába való beszorítására szolgáló példázat. Vélhetően nem járunk távol egy lehetséges igazságtól, ha mindkettőt a köztéri szobrászat sajátos esetének is tekintjük. Akármilyen lesz, amit teremtünk: az a szó hagyományos értelmében, már *nem* könyvtár lesz. Ezen az intézményen ugyanis változatlan formájú dokumentumok őrhelyeit értjük. Múzeumot tehát. Az ELL nem épülhet fel úgy, mint a Sainte-Geneviève vagy épp Dominique Perrault új épülete a rakparton. Az a nyilvános adatbázis, amelyet ELL-nek hívhatunk, kinek-kinek a saját kulturális terében létezik, s annyira, amennyire ezt ki-ki lehetővé teszi, akarja és engedi. Az OSZK közintézmény, az ELL az egyéni fantáziák adatbázisa. A könyvtár a mindenkori kortárs építészet és az irodalom nagy mitikus tervei és tartományai közé tartozott, a társadalmi képzeletet formálta, alakította, részben ki is termelte, a múzeummal együtt. Ezek voltak a modern társadalom igazi „kormányzati szervei”, a katalógusok, a normák előállításának intézményei. A MAL' ARCHIVE³⁷ megkerülhetetlen, s meglehet, hogy mégis megöli a könyvtárat. *Ceci tuera cela*.

(Érdemesnek tartom felhívni az olvasók figyelmét két kanadai szerző kiváló tanulmányára, amely írásom befejezése után jelent meg. Martin Bressani–Marc Grignon: HENRI LABROUSTE AND THE LURE OF THE REAL: ROMANTICISM, RATIONALISM AND THE BIBLIOTHÈQUE SAINTE-GENEVIÈVE. In: Art History, 2005. november. 712–751. o.)

³⁵ Marc Auge: NON-PLACES. INTRODUCTION TO AN ANTHROPOLOGY OF SUPERMODERNITY. Translated by John Howe. Verso, London, New York, 1995.

³⁶ Pierre Nora: REALMS OF MEMORY. I. h.

³⁷ Szétfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit Derrida MAL' ARCHIVE: UNE IMPRESSION FREUDIENNE című könyvének elemzése. Derrida mára számtalan összefüggésben idézett tanulmányának e helyütt csupán egyetlen részére utalnék – a digitalizáció az archívumok jelenidejűségét, illetve a globális hálózatokat átalakító sajátosságaira. „Az e-mail példájával azonban egy fontosabb és nyilvánvaló ok miatt kell szerintem foglalkoznunk: manapság ugyanis az elektronikus levél hovatovább még a faxnál is inkább átalakítja az emberiség egész köz- és magán-szféráját, mindenekeztől a magán-, a titkos (magán- vagy köz-), illetve a köz- vagy fenomenális szféra közötti határt változtatja meg. Az e-mail nem csupán a szó általános és szoros értelmében vett technika: ehhez az instrumentális előállítási, nyomtatási, konzerválási lehetőséghez, illetve az archívum pusztulásához példátlan gyorsasággal, már-már rögtönözve, jogi és következtetésképpen politikai változásoknak kell kapcsolódnunk.” In: Jacques Derrida: ARCHIVE FEVER. A FREUDIAN IMPRESSION. Translated by Eric Prenowitz. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995. 17.

Vörös István

NÉGYSOROSOK

Végre

Ne csak a sikert számítsd magadhoz,
legyél büszke a jó kudarcra.
Ez a nyári felhő most havat hoz,
végre sápadtságot az arcra.

Nem

Rám nehezedik. Nem birom.
Csinálni kéne. Nem tudom.
Nő a borosta. Nem hagyom.
Nemlétkunyhó nő a havon.

Tanácskérés

Elém vetett a sors egy szelet múltat,
mint egér elé kis darab sajtot,
hogy ne egyem meg, most arra hajlok.
A birsalmafa is nyílni kezd holnap.

10 év házasság

Álmodban cigarettáztam,
azt hitted, nem volt igaz semmi,
vér keringett a tollszárban,
hívónek könnyű kételkedni.

Részek

Kéz a világ hideg falán.
Egy láb a csúszós vízfelszínen.
Fül a semmi túloldalán.
Egy mindig lecsukott szem itt lenn.

Történet

Az idők tetejére értél,
onnan még vitt a múltba út.
A tied már az egyik térfél.
Jövővel kezdődik a múlt.

Felszín

A jövő elenyész, ha felszínre kerül,
a felszín elenyész, ha maga alá gyűr.
Éhes a rossz, de minek őt jóllakatni.
Az éhség rossz, de kell a szavára adni.

Minden múlt

Minden múltbeli házhoz ösvény vezet.
Az ösvényen kabátok, nem emberek,
csak üres cipők és kalapok járnak,
velük nem akad dolga a halálnak.

Könnyű és nehéz

Fejem nehéz, mint egy vasgolyó,
fordított Münchhausenként a földig lógok róla.
Szívem könnyű, mint tavalyi hó,
a virág is elhervadt, mi kihajtott alóla.

Klimt

A szerelem igazi szépségét
az önkielégítés tárja fel.
Nem érzed az idegen test rémségét,
egy kéz önmagadon átemel.

MEDGYESSY FERENCNÉ VISSZAEMLEKEZÉSEI

Közéteszi Kontha Sándor

Azóta, hogy igazi kutató lettem – vagyis amióta itthon folyton eltűnik valami, amit elő kell aztán keríteni –, időről időre kezembe kerül olyasmi, amit nem is kerestem éppen, sőt már rég el is feledkeztem róla. Így akadtam rá mostanában egy doszsiéra – benne egy 1956-os Medgyessy-katalógus, egy gépelt példány a mester ÖNPORTRÉ BETŰKKEL című ismert remekéből, valamint Medgyessyné visszaemlékezéseinek egy másolati példánya.

Mindez számos emléket idéz föl bennem, megelevenedő árnyakkal népesedik be a színpad (à la A MI KIS VÁROSUNK), s vissza kell fognom magam, nehogy túlságosan hosszúra nyúljon emlékezésem, amellyel bevezetni szeretném az özvegynek ezeket a följegyzéseit, amelyek néhány idézettől eltekintve – tudomásom szerint – még nem jelentek meg.

Ami a sok tekintetben emlékezetes – Makrisz Agamemnon és Baránszky Jób László által a Műcsarnokban 1956-ban megrendezett – Medgyessy-kiállításnak a katalógusát illeti, annak bevezető szövegét már nyolcvanhét esztendősen az a Lyka Károly írta, aki a század legelején voltaképpen fölfedezte és a művészi pályára segítette a díjtalan orvosgyakornokot. Az elindításon túl Lyka nevéhez fűződik a pálya összegzése is. Lykát „a fordulat éve” táján még igencsak „polgári”-nak, azaz erős kritikával kezelendőnek minősítették. Emlékszem, egyetemi gyakorlatként rendszeresen írt recenzióim egyike épp az ő MAGYAR MŰVÉSZÉLET MÜNCHENBEN című kötetéről szól, ám a tanárnői megítélés szerint bírálatom „nem volt elég harcos”. Emlékszem ugyanakkor arra is, hogy

már megjelenése előtt fölhívták figyelmünket egy cikkre, amelyet 1952 novemberében a *Szabad Nép* közölt, s amelyben Fülep Lajos rehabilitálta Lykát – de legalábbis elősegítette rehabilitálását. Tény, hogy ezt követően Lyka könyvei szinte évente jelentek meg.

Medgyessy kapcsán is Fülepre kell emlékezni, hiszen ő volt az, aki a mester Százados úti műtermébe elvitt bennünket, hallgatóinak egy csoportját (a „tanítvány” titulust, miként ezt jóval később megtudtuk, csak egy-két kimagasló és kivételes személy érdemelte ki). Lehetséges persze, hogy be se jutottunk a műterembe, minthogy – ha jól rémlik – Medgyessy mester akkor épp a ház előtt, a szabadban faragott.

1956 nyarán a Szépművészeti Múzeum Szoborosztályára helyeztek gyakornoknak – a soron következő raktárrendezés és revízió miatt itt volt rám szükség, nem a Grafikán, ahová vágytam. Túl azon, hogy így a szobrok közelébe kerülhettem – Medgyessy szobrainak testközelébe is –, sokat hallottam a mesterről Meller Pétertől, Soós Gyulától, akik épp az említett kiállítás, valamint a szobrász betegsége miatt szinte napi kapcsolatban voltak velem, illetve a feleségével. Ősszel – még a történelmi napon, október 23-án is – a szoborraktár költöztetése volt a feladatomban. A szobrokkal együtt így kerültem át az 1957-ben alapított Magyar Nemzeti Galériába – az egykori Kúria épületébe –, ahol az 1958 nyarán elhunyt Medgyessy Ferencet fölraotalozták. Mivel akkoriban – lakásom nem lévén – hét éven át gyakorlatilag a galériában laktam, még ma is fü-

lembe cseng a reggeltől estig élőben játszott gyászzene.

Ezt követően N. Pénzes Éva kolléganőmmel közösen fölleltároztuk a mester műtermi hagyatékát, minden szobrot, érmet egyenként kézbe vettünk, lemértünk, leírtunk. Nem tudom, ez manapság hogy megy – akkoriban az efféle fáradságos és sürgős munkákat a kezdőkre bízták. Így jutott nekem és egy-egy kolléganőmnek Ferenczy István személyes hagyatékának leltározása – akkor került a galéria birtokába –, továbbá a veszprémi múzeum padlásán tárolt Csikász Imre-gipszeké, vagy Pásztor János hagyatékáé a Szület utcai villa jégveremhideg alagsori műtermében.

Medgyessyné – Maria Alekszandrovna Djakonova –, aki László Gyula szerint szinte megelevenedett Medgyessy-szobor volt, barátságosan, kedélyesen, de talán némi bizalmatlansággal fogadott bennünket. „Nem lopnák ezek a fiátalok?” – kérdezte tréfásan egyik kollégánkat.

Mint művészettörténész voltaképp csak a hatvanas évek elején, aspiránsi éveimben, a Mészáros-monográfia kapcsán kezdtem foglalkozni behatóbban a magyar szobrászattal s benne Medgyessy életművével. Ők ketten egyébként igen jó barátságban és munkakapcsolatban voltak egymással. Mészáros László részt vett például a debreceni Déri Múzeum elé szánt és túl rövid határidőre elvállalt négy allegorikus szobor munkálataiban – 1935-ös emigrálását követően pedig Medgyessyhez került egy szép darab megmunkálendő márványa, miként erre könyvemben egy László Gyulától kapott dokumen-

tum alapján utalok. Az 1973-as budapesti Nemzetközi Kisplasztikai Biennálén Medgyessy életművét állították a középpontba – a katalógusban az én tanulmányom jelent meg, később írtam róla az *Új Művészet* 1981-es emlékszámába, továbbá mint a centenáriumi emlékbizottság tagja előadást tartottam művészetéről a debreceni konferencián is.

Most, hogy közeledik a mester születésének 125. évfordulója, időszerűnek látszik közzétenni az özvegy visszaemlékezéseit. A feljegyzéseket László Gyula fölkérésére írta, nem kizárt, hogy több variációban, fokozatosan kiegészülve készültek – tudniillik László Gyula könyvében szerepel egy olyan passzus is, amely a nálam lévő példányban nem található. Viszont ezt a variációt sem közlöm teljes egészében. Elhagyhatónak ítéltam a külföldi utazásokra vonatkozó kiegészítéseket – részben az ismétlések, részben amiatt, hogy ezekben lényegesen új közlés már nincs. Amit azonban közreadok – túl azon, hogy jól jellemzi íróját is –, fontos adalékul szolgál annak a mesternek az életéhez és munkásságához, akit Ferenczy Béni a legjobb magyar szobrásznak nevezett a *Művelt Népbé* 1956-ban írt cikkében.

A képzőművészet és a róla alkotott nézetek mai lebegő világában Medgyessy Ferenc művészete szilárd talaj; érdemes megkísérelni, hogy – ha csak átmenetileg is – megvessük rajta lábunkat. Hadd ajánljam ezért az olvasó figyelmébe Medgyessy Ferencné alábbi írását!

Kontha Sándor

Huszonkilenc éves özvegy voltam, amikor 1931. április 16-án megismerkedtem az akkor ötvenéves Medgyessy Ferencsel. Az első sógornőmnek a leánya jóban volt Csorba Gézával, Csorba Géza szobrászművész feleségével. Olyan szokásos asszonyi zsúrokat rendeztek, de este a férjek feleségükért jöttek, hogy együtt menjenek haza. Egy ilyen estén ismerkedtem meg Csorba Gézával. Amikor megtudta, hogy orosz születésű va-

gyok, azt mondta, hogy van egy Medgyessy nevű szobrász barátja, aki szereti az orosz népet s mindent, ami orosz, a szeme is olyan, mintha messzire nézne az orosz pusztákon át, és szereti az orosz teát is. Természetesen ezek után kíváncsi lettem rá, s elhatároztam, hogy megnézem magamnak ezt az embert. Géza másnap telefonált Medgyessynek, hogy be akar neki mutatni egy szép orosz nőt (ahogy ő nekem később elmesélte), s hogy másnap kihozza a műterembe. Erre Medgyessy azt felelte: semmi holnap – még ma! De mégis másnap mentem el a műterembe. Először életemben voltam egy művész műtermében. Megbámultam a sok-sok szobrot, a tetszésemet nyilvánítottam. Medgyessy jó szemmel nézte jövés-emmenés, s mikor haza akartam menni, elkísért. Közben kértem, hogy segítsen nekem valami állást keresni, s ő azt válaszolta: legyen a feleségem, ez lesz a legjobb állása. Nevettem, gondoltam, viccel. De a viccet félóra múlva újból megismételte. Újból nevettem. Pár nap múlva meghívására újra elmentem a műtermébe, ezúttal egy orosz barátnőmmel együtt. Megint kérte, legyek a felesége. Erre mélyen, áthatóan belenéztem a szemébe, tanulmányoztam a jellemét. Neki szép meleg nézése volt. Tiszta, kék, gyermekes szemével pislogott, s közben áradt belőle keveszerűen, sugárban a jóindulat, vidámság, asszony utáni szeretet. Sohasem felejttem el. Amint így ezeket felfedeztem rajta, gondoltam: így nézni csak jó ember tud, ez nem lehet rossz ember. S nem is csalódtam benne soha. Rögtön kezdett ígérni bundát, háztartási alkalmazottat. Láttam, hogy akkor nem lesz olyan nehéz ellátnom ezt a házat műteremmel együtt, így elbírom. Özvegyasszonyi ésszel morfondíroztam tovább: ha nem sikerülne a házasság, elválok. De sikerült, s a válásra sohasem gondolt komolyan egyikünk sem. Hetente vagy háromszor találkoztunk, diskurálgattunk, s két hét eltelte után (ahogy ő mondta, kétheti huzavona után) egyszer csak reggel megjelenik a lakásomon azzal, hogy menjünk az anyakönyvvezetőhöz érdeklődni, hogyan történik egy házasságkötés, milyen iratokra lesz ott szükség. Erre meghökkenem, de a sógornóm, akinél laktam, biztatott, hogy nincs ebben semmi, csak menj. Ferike kérte, hogy hozzam magammal az összes irataimat. Kiderült, hogy lent a kapuban várt rá egy újságíró barátja, s így hármásban mentünk el a volt Városházára. Ott mentünk egyik teremből a másikba iratainkkal együtt, egyszer csak azt mondták: na, itt van a házasságkötési terem, most már csak ide kell bemennünk, de ehhez erkölcsi bizonyítvány kell, amely nálam ugyan volt, de Ferinél nem. Erre ő vállalkozott készséggel, hogy taxival azonnal elhozza a rendőrségről. Addig vártunk rá a barátjával. Egyszer csak megjelenik, kezében lobogtatva az erkölcsi bizonyítványt. De hirtelen megtorpant. Megijedt a házasságkötéstől. Én nevetve mondtam: no de hát ha már elhatároztuk, akkor fejezzük is be a dolgot. Nem kell félni. Erre körülnézett egy második tanú után. A legelső férfit megszólította: ugyan, barátom, nem lenne-e tanú a házasságkötésünkhöz? Mire az szívesen beleegyezett, s mondta, hogy ő meg éppen egy magyar nőt akar feleségül venni, pedig ő orosz. Nevtünk a véletlenül. – Így bementünk, és mint férj-feleség jöttünk ki. A legelső automata telefonfülkéből értesítettem a volt sógornómet, hogy megkötöttük a házasságot. Gratulált. Utána elmentünk hármásban egy sörözőbe, és jókedvűen elbeszélgettünk, ahogy ez a frigyre lépés után szokás. Megígérte, hogy jegygyűrűt vesz, de csak nekem, mert neki az agyagban való munkálkodás közben lecsúszna az ujjáról, s elveszne az agyagtömbben. Beláttam, hogy így is jó. Én viszont a karikagyűrűmet megbecsültem, mindig is viseltem, s a 25. házassági évfordulóra platinaszegélyt önttettem rá, s mindmáig szeretettel viselem. Ez volt tehát a rövid története az egybekelésünknek.

Megindult a mindennapi élet egy művész oldalán, aki már akkor is hírneves volt, s akiben én mindig többet és többet láttam mint fejlődő művészen, s akitől mindig reméltem, vártam és éreztem is, hogy a művészete nem hiábavaló, hogy művei át kell hogy hassák a köztudatot. Tudtam, hogy sikere mindig nagyobb lesz, ami később be is igazolódott, de különösen 1945 után, amikor egymás után állami elismerésben részesült nemcsak díjak, érmeik által, de nagyobb összegű pénzhez is jutott – az első Kossuth-díj* 1947-ben tízezer forinttal járt, és a második Kossuth-díj 1956-ban ötvízezer forinttal. És nemcsak hazájában ismerték el, de messzi külföldön is írtak róla, és írnak ma is. – Ahogy mondtam, megindult a mindennapi életünk. Ekkor kezdtem őt jobban megismerni és csodálni: nagyon józan életet élt. Korán szeretett lefeküdni aludni, és korán szeretett reggel kelni. Azt mondta, hogy az embereknek úgy kellene élniük, mint az állatoknak, tanulhatunk tőlük józanságot, rendszeres életet. Az étkezésben is rendszeres volt: időben szeretett reggelizni, ebédelni, vacsorázni. A közbenső időben nemigen evett semmit, hogy el ne rontsa az étvágyát. Este nem nagyon evett húst, csak ebédre és reggelire. Alkoholt nem ivott, kivéve a bort, de abból is keveset. Párszor kaptam tőle szemrehányást, amikor egy-egy máshol fogyasztott vacsora vagy ebéd után nekem egy kicsit megártott a bor. Mondta: „Látod, én egy korttyal sem iszom többet, mint amennyi kell. És minden ember érzi azt a pillanatot, amikor abba kell hagynia az ivást. De te telhetetlen vagy, és iszol tovább – s látod, megártott...” Igaza is volt, s legközelebb már vigyáztam arra a pillanatra, amikor a belső énem diktálta: elég!... s szót fogadtam. S egyáltalán – étkezésnél nem evett tovább egy falatot sem, amikor érezte, hogy betelt. Ott hagyott a tányérján akár egy evőkanál ételt vagy poharában két korty italt, s ha egyszer kimondta, hogy elég, akkor semmi erő nem vehette rá, hogy egyik vagy igyék tovább. Tetszett nekem benne az önuralom, amely végigkísérte az életén, haláláig. De így volt a beszélgetéssel vagy pihenéssel vagy ha vendégségben voltunk. Ha egyszer azt mondta, elég, vagy hogy menjünk, vagy „na, most megyek dolgozni”, akkor tette is a saját akarata, belátása szerint, amit és ahogyan akarta. És ezt mindenkor tiszteltem benne.

Egy alkalommal, még házasságunk előtt, amikor beszélgettünk s tanulmányoztuk egymást, megkérdeztem: meg tudunk-e élni majd az ő keresetéből? Azt felelte: egy fokkal jobb lesz, mint a Duna fenekén. Tetszett ez a bizarr válasz, de tudtam, hogy csak tréfál, és bízik ő is a jövőjében. Nászútra a Magas-Tátrába utaztunk két hónapra. Férjem az újtátrafüredi szanatórium igazgatójának feleségét mintázza meg, s tartoztak neki üdüléssel, így ezt letudtuk. Naponta húsz kilométert gyalogoltunk, hegyet másztunk, reggeltől estig távol voltunk a szállodától, de jól éreztük magunkat, lebarantunk. Egyik este a férjem átfogta a vállamat, s azt mondta lelkesen, ragyogva: „Te, teérted mindent megtennék!...” – mire én szerénykedve: minek ez, így van jól, ahogy van. És tudtuk, hogy szeretjük egymást állhatatosan, őszintén. De amikor elmúltunk egyéves házások, bizony a félretett pénz, amit a négy debreceni fekvő aktért kapott, elfogyott, s egyszerre ráébredtünk, hogy nincs miből tovább élnünk. Erre a művészlélek a következőt találta ki: leült az ágyam szélére, és azt mondta, mivel most már nincs pénzünk, nem volna jobb elválni? S bizonytalanul rám nézett. Őszintén felháborodva azt feleltem, hogy én nem egy esztendőre mentem férjhez, hanem egész életemre, én nem válok, erről szó sem lehet! Láttam, hogy tetszett a válaszom, s halkán csak annyit mon-

* Az első Kossuth-díjat 1948-ban, a másodikat 1955-ben kapta. – K. S.

dott, no, majd valahogyan megleszünk. S ez a valahogy úgy oldódott meg, hogy a szeretett orvos öccse tartott el minket egy álló esztendőn keresztül, havonta adott bizonyos összeget, s így vészeltük át a zord esztendőt. Mikor azután kapott egymás után megrendeléseket, vissza tudtuk fizetni sógoromnak a tartozásunkat, s azóta szünetlenül, haláláig voltak megbízásai. Később annyira jól álltunk anyagilag, hogy évente külföldi utazásokat tettünk hat hétre, közben a műteremre és lakásra megbízható tanítványai és állandó háztartási alkalmazottunk vigyáztak; a tanítványok jól érezték magukat a csendben, a jól felszerelt műteremben. Dolgoztak, fejlődtek itt. Egy ilyen utazás alkalmával hajóval indultunk Várnába, vagyis Bulgáriába, a Ruscsuk* nevű kikötőig a Dunán, onnan vonattal Szófiába és utána Várnába. Jól lebarapultunk a tengerben való úszástól, napozástól. Nagyon ízlett nekünk a bulgáriai koszt, mivel itthon is olajjal főztem. Tele voltunk itt új benyomásokkal, impressziókkal, tanulmányoztuk az idegen ország népének életét, szokásait, divatját. Állandóan múzeumokat látogattunk, s hoztunk is külföldről mindig emlékeket, még hozzá muzeális értékűeket. Például Várnában egy utcasarki susztertől vettünk egy megkövesedett tengeri kagylót, pár ezer éves lehetett, ma is megvan a vitrinben. Rengeteg kézimunkát hoztam, szamovárt, belül tele feketekávé csészékkel, régi bolgár ezüsttel vert öveket, ősrégi mintájú karkötőt és sok-sok más tárgyat. Várnából Isztambulba mentünk társashajóval. Ott aztán a néznivalók Eldorádóját találtuk. Régi asszír és sumer szobrokat, bálványokat. Gábor öccsével együtt határtalan lelkesedéssel, hangos ujjongással nézték, méltányoltan rajongtak értük. Várnában kétszer is jártunk, és másodszori utazásunkhoz Gábor öccse is csatlakozott. Isztambulban megnéztük a szultán palotáját, a háremhölgyek lakótermeit. (Éppen gondoltam, de jó, hogy nem a szultán felesége vagyok. Legalább szabadon járok, utazgatom, szóval mégiscsak jobb egy szobrász feleségének lenni, mint egy szultánénak – háromszázadmagával!)

Megnéztük a híres keleti vásárt. Leírhatatlan tarkabarkaságával, rengeteg holmival, amelyekről Szókratész megállapítása jut az ember eszébe: Uram Isten, mennyi minden holmi van itt, amelyre semmi szükségem nincs! – Megcsodáltuk az Aja Szofiát, az egész templomot borító egyetlen, hatalmas méretű perzsaszőnyegével, az Arany-szarv-öbölt csodálatos fekvésével, kilátásával, a Boszporusz partján Yedikule középkori börtönét, az egyenesen a tengerben végződő kútjával, hogy a levágott emberi fejek egyenesen a tengerbe hulljanak, az ólomkamrákat ablak, ajtó nélkül. A csigalépcsőn felfelé menet elképzelttem magamnak a szerencsétlen fogoly lelkiállapotát, aki most utoljára látja a keskeny lőrésablakokon keresztül a kék eget. A férjem is mélyen átérezte ezt a lelki hangulatot, sőt annyira, hogy meglepetésemre kijelentette, hogy ha hazajöttünk, vesz egy jachtot, amellyel beutazzuk majd a világot. Gondoltam magamban, no majd otthon a műteremben kijózanodik, s így is történt. Itthon már nem is emlegette a tengeri jachtos utazásokat. – Emlékszem egy éjfél körüli sétánkra a városban, amikor mellettünk zuhant ki egy harmadik emeleti ablakból rengeteg görögdinnye héja... Persze ilyen körülmények között nemigen lehet beszélni egy főváros különös tisztaságáról.

Egyik alkalommal egy török szobrász műtermében jártunk. Kemál Atatürk szobrát mintázta, s meg akarta mutatni a férjemnek. Csodálkoztunk a szobor aránytalanul nagy feje miatt, kérdésünkre a szobrász azt felelte, hogy a túlságosan nagy fej nagy ha-

* Rusze.

talmat, észt jelent. Arrafelé így jellemzik valakinek a nagyságát. – Napokon át kerestem az utcán szép török nőket, végre megpillantottam egyet. Kiderült, hogy ez egy magyar nő volt, a férjem ott élő barátjának a lánya, akinek török mérnök a férje. Azóta ezt a Mária nevű nőt török Máriának hívtuk. Hozzánk nagyon kedves volt, saját autóján kalauzolt bennünket a fővárosban, s hasznos tanácsokkal, útbaigazításokkal szolgált. Elvittek bennünket a tenger partjára is, ahol Atatürköket láttuk úszkálni, természetesen detektívekkel körülvéve.

Kicsit ijesztő volt olyan országban lakni, amelynek a pénzét nem ismerjük. Például a pénzen a számok nem arab, hanem török jellel voltak feltüntetve, s így egy-egy pénzérmét úgy tart az ember a kezében, mint egy múzeumi darabot, de olyat, amelyhez nem sokat ért. Így aztán előfordulhat, hogy az ember egykettőre fillér nélkül marad, mivel sohasem tudja, hol, mikor és mennyit fizetett ezért vagy azért. De így is felejtethetlen szép emlékünknél maradt a Közel-Keletről, s férjem mindig büszke örömmel emlegette ismerősei és barátai előtt ezt az utazást.

Isztambulból hajón a Márvány-tengeren keresztül Görögországba utaztunk, Athénba. Útközben nagyon sok görög szigetet láttunk, csodálatos kék eget, kék színű tengert s a parti vörös sziklákat. Pireuszba éppen délben érkeztünk, hallani lehetett a déli harangszót, s feltűnt a furcsa csend, embereket nem lehetett látni. Kiderült, hogy a nagy forróság miatt nincs nappali élet, csak este jönnek ki a lakásukból az emberek. Az egész város izzott a vörös napfénytől, hozzá a tiszta kék ég és kék tenger, gyönyörű látvány volt! Onnan autóbusszal mentünk Athénba, ahol meghatottan, megindultan állottunk a Parthenon kariatidái és a sok régi klasszikus műemlék előtt. Megcsodáltuk Athén gyönyörű délszaki növényekkel teli városi parkját, szépséges épületeit, amelyeken a régi klasszikus stílus mellett a modern vonalakat is felfedeztük. Megkóstoltuk a híres görög vörösborokat meg a fenyőillatú, kesernyés boraikat, a jó fagyaltot s a feketekávékat, egyszóval mindent kipróbáltunk, megízleltünk, megnéztünk, hogy nyugodtan utazhassunk tovább. A következő lenyűgöző látvány a Parnasszus völgye volt, majd az Olümposz hegység. Nagyszerű volt megnézni a görögök isteneinek tartózkodóhelyét. Jugoszlávián keresztül tértünk haza. Férjem egész télen lelkesedéssel emlegette az utazást, s szemmel láthatóan termékenyebbé tette őt a sok új élmény. Boldog volt a látottakat felidézve is. Ezt igazolja a „Munkanapló” című könyvecskéje is, amelybe egész életén át írta egymás után az alkotott műveket, pontos sorrend szerint. Hazatérte után sokkal termékenyebb lett, tizennyolc-húsz szobrot is készített évente, a rendszeres élet biztosította nyugodt munkaidejét, s bizonyára nem utolsósorban a lelki nyugalom is hozzájárulhatott. Alig fejezte be egyik művét, máris a következő után nézett, pihenést nem ismerve. Hajtotta az alkotási vágy, munkabírása határtalan volt. Gyakran három-négy művén egyszerre dolgozott, s ha az egyikben való munka kifárasztotta, ment a másikhoz, mert az már pihenés volt neki. Gyakran hallottam tőle, amint azt mondta, hogy így pihentetőbb dolgozni. Munka közben soha nem zárkózott be, őt nem zavarta, ha belépett valaki. Mindenkinek egyformán örült, nagy emberbarát volt, szerette az embereket. A gyűlöletet nem ismerte, sohasem volt haragtartó, ezt méltóságán alulinak tartotta. De ha véletlenül valakire mégis neheztelt egy kicsit, s ez a valaki szépen szólott hozzá később, ő azonnal udvariasan beszélt vele, legfeljebb talán bölcsen, finoman körvonalazta a neheztelés okát. Később pedig meg is feledkezett az egésről. Velem is ilyen volt. Sokszor éreztem szinte atyai jóindulatát, bölcs tanácsait majdnem mindig megfogadtam, s ha nem, azt meg is bántam. Nagyon optimista ember volt. Bámultam őt, ha olykor-olykor (különösen háború alatt) nagyon sötétben lát-

tam a jövőt vagy az akkori jelent – ő mindig szépen, okosan mondta el a véleményét, mindig bizakodó szemmel nézve a dolgokat, s a végén mindez beigazolódott, neki lett igaza. Ma is ehhez tartom magam.

Szüleit, rokonait nagyon szerette, tisztelte, még ha valamelyik családtagját néha enyhén kritizálta is, akkor is szerette gyerekeikkel együtt. Sohasem felejttem el, amikor Debrecenben voltunk az édesapja exhumálása alkalmával. Kemény hideg tél volt, nem mindenki merészkedett ki az utcára a hóvihar és a dermesztő hideg miatt. Ő azonban már korán reggel készülődött: ma viszont fogja látni a szeretett édesapa megmaradt csontjait, vajon mi maradt még belőlük? Délelőtt tíz órára kint voltunk a régi, felszámolás alatt lévő temetőben. Rövidesen odaérkeztek a hivatalos sírásók, s gyorsan elérték az itt-ott kiálló emberi csont maradványait. Előbb egy hosszú lábszárcsontot emeltek ki, aztán nekem nyújtották fel szegény apa egyik aranyfogát, amelyet hazaérkezésünkkor átadtam Feri nővérének, Ilonkának, mondván, hogy emléket hoztam neki az édesapjától. Feri pedig a legnagyobb gyengédséggel vette át két kézzel az apa koponyáját, hosszan nézte, s szinte szerette volna felismerni a szeretett arcot. Nézd, mondta, de kár, hogy hiányzik az alsó állkapocs, elpusztult a nedves homokban, de a homlokát simogatta, nézegette, nem bírta betelni vele. Végül is mindent betettek a szokásos pici koporsóba, s elvitték a másik, új temetőbe, ahol a férjem édesanyjával fekszenek közös sírban. Feri még régebben márványlapra megmintázta az apa profilját, ez van jelenleg is a sírjukon Debrecenben. – Gyönyörű az új debreceni temető: százados nagy fák alatt vannak a sírok, szépen rendezve, parkosítva. Mondtam is akkor a férjemnek: élvezet lehet itt feküdni, amire ő így szólt: egye meg a fene ezt az élvezetet!

Tervezett egy szép „Csokonai-múzsza” nevű szobrot a debreceni Pantheonba, ahol hírneves költők, írók, művészek nyugodtak volna, de ez csak az agyagtervig jutott el, Debrecennek nem volt elég pénze hozzá. Az agyagtervet a pusztulástól megmentettem azzal, hogy bronzba öntettem, s most itt áll a műteremben. Még sok más szobrárt öntettem bronzba, még ha csak terv formájában maradt is meg az ő idejéből, vagy olyanokat, amelyeket még nem öntöttek bronzba. A jövőben is csak az az egy gondolat vezérel engem: vigyázni fogok arra, hogy feledésbe ne menjen az ő nagy művészete; az ő élete célja lett az enyém is, amíg csak mozgatom kezem-lábam. Mivel gyermekünk nem volt, csak a művészet gondozása lett a feladatom, amit a sorstól hálával veszek, s boldog vagyok, hogy erre engem jelölt ki. Hogy mi lesz a szobrok sorsa utánam, azt csak az akkori generáció fogja látni igazán. Én mindenesetre nyugodt lelkiismerettel térek majd örök nyugovóra melléje a közös sírba, mert részemről mindent megtettem és semmit sem mulasztottam el az Ő nagy művészetének megőrzése és ismertetése érdekében. Szeretném, ha például kiállítást rendeznének a Múcsarnokban a nálam lévő rajzaiból (3300 db), de ez ügyben egyelőre nem kaptam megbízatást, mert egy „elhalt” művészről van szó... Remélem azért, hogy művészetével továbbra is dicsőséget fog szerezni hazájának. Dr. László Gyula egyetemi tanár Medgyessy Ferenc művészetének ismertetésében fáradhatatlan, s ezért az utókor neki csak hálával tartozhat. Most pedig írok valamit férjem természetéről, a magánember természetéről. Amikor hozzámentem feleségül, társadalmi életet kellett élnünk, tehát ha valahova vacsorára voltunk meghíva, azt vissza is kellett adni. Ezt furcsának találta Ferike, mert míg legényember volt, sohasem kellett senkit visszahívni. Egy ilyen alkalommal az állandóan nálunk lakó személyzet megterítette az asztalt körülbelül tizenkét személyre. Véletlenül bejött a férjem a műteremből, rosszallóan végigmérte az asztalt, s azt mondta csípőre

tett kézzel: ezt mind meg fogják enni? Hát persze, mondom én, nem emlékszel, milyen hatalmas étvággal fogyasztottunk mi is náluk? Persze aztán nagyon jól érezte magát a vendégekkel, s szeretete is az embereket, a barátok körében eltelt estéket.

Aztán még: amikor megházasodott, le kellett mondania egynéhány agglégényszokásáról. Például az ablak melletti széken mindig rajta volt a ruhája, amelyben bejárt a városba. Én ezt szépen beakasztottam a szekrénybe, ami neki nem nagyon tetszett. Mondta is egyszer: ötven évig jó volt itt a széken, s most nem? Azután természetesen beletörődött a megváltoztathatatlanba, akkor még csak egy szobánk volt. Később, úgy 1935-ben kaptunk még egy szobát Keviczky Hugó szobrász szomszédunktól, akinek akkor két lánya férjhez ment, s nem volt szükségük nagyobb lakásra. Emlékszem, hogy az új szobában meggyalultattuk a parkettet, s Feri órákon át rajzfűzettel a kezében állt, és rajzolta a gyaluló munkásokat. „Szép mozgásuk van” – mondotta –, a test izomzata erősen kidomborodik, s ez nagyon jó modell volt számára. Egy alkalommal kimentünk az Árumintavásárra a Városligetbe. Amikor beléptünk a kapun, a mikrofonban megszólalt egy hang: most lépett be Medgyessy Ferenc nagyszerű szobrászművész a feleségével. Oldalról figyelve az arcát, úgy láttam, tetszett neki (de nekem is!), meg volt hatva a figyelemtől. Akkor vett nekem egy szép türkizzöld nyakláncot, amelyet ma is szeretettel őrzök, mint annyi más kedves emléket tőle. Igaz, hogy nem nagyon szokott meglepni ajándékokkal, mert mindig azt mondta: veszel te magadnak, ami kell, úgyis, én meg nem tudom, mi érdekel téged s mi nem. Egyszer ugyan karácsonykor hozott egy fél tucat selyemharisnyát ajándékba – csodálkoztam is ezen –, de megmagyarázta, hogy találkozott egy régi ismerőssel, akinek harisnyaüzlete volt, s rábeszélte, hogy vegye meg, biztosan fogok neki örülni. Így is volt. Neki viszont én magam szoktam a szükséges holmikat megvásárolni. Például, ha kesztyűt akartam neki venni, ő rárajzolta egy papírlapra kezének körvonalát, és így megvásárolhattam neki a megfelelő méretűt. Nem szívesen járt be a városba, bosszankodott, ha ott kellett hagyni a munkát, át kellett öltözni. Mindennél jobban szerette a műtermét. Így én szoktam neki is egyedül vásárolni, s ha véletlenül a méret nem felelt meg, korán reggel bejött velem a városba, s az üzletben átcseréltük. De kalapot egyedül is tudtam neki venni, cipőt viszont nem.

Nekem Ő ma is itt van körülöttem. Hisz minden egyes művészeti tárgy Órá emlékeztet, Ő mintázta vagy szerezte be őket, a lakás tele van az Ő énjével, s ha bármi miatt bajban vagyok, hozzá fohászokodom: édes Ferikém, segíts rajtam, adj jó tanácsot, tudod, hogy én jót akarok... s valóban minden kényes, esetleg kellemetlen ügy szépen rendeződik el. Hiszem, érzem, hogy Ő valóban mellettem van lélekben, és segít vigyázni az Ő műtermére, az Ő művészetére.

Most pedig elmondom részletesen betegsége okait, kezdetét, amely aztán végzetessé vált. 1951-ben a nyár és őszi folyamán öt pályázaton vett részt. 1. Sportlovas (70 cm), 2. Hunyadi János lovas szobra (70 cm), 3. Kossuth-szobor (50 cm), 4. Pányvavető csikós (70 cm), 5. Nehézipari munkás (50 cm), szobor és ötalakos gipszrelief. E pályázatokot állami felszólításra csinálta, de egyiket sem nyerte el. Viszont panaszkodott, hogy a megerőltetett tempójú munka megviselte egészségileg, állandóan dörzsölte a fejét, s panaszkodva mondta, hogy soha többé nem vesz részt pályázaton, mert az csak meddő dolog, kimeríti az embert. Valóban így is volt, de már késő. Keze elkezdett reszketni, előbb a bal, azután a jobb, majd a feje és később a lába. Az agyér-elmeszesedés folyamata megindult nála, megállítani nem lehetett sem belföldi, sem külföldi gyógyszerrel, s azonkívül nyári pihenésre sem ment el az utóbbi nyolc évben, sőt nyáron

többet dolgozott, mint télen, mert akkor voltak leginkább megrendelések, a napok is hosszabbak, fagyveszély sincs az agyaggal, kint dolgozott a verandán természetes világitásnál, egyszerűen minden összejárt, hogy még többet dolgozzék imádott foglalkozásában, művészetében. Sajnos, családi baj volt náluk az érlemeszedés: édesapja is abban halt meg hetvenkét éves korában a debreceni klinikán, ahogy hallottam, a következő körülmények között: emelgette a kapufélfát, igazgatott rajta valamit. Arra ment egyik szomszédjuk, és rákiáltott: jó lesz abbahagyni, Ferenc, nem neked való munka ez. No még egy kicsit, felelte a férjem édesapja, újból emelt, és – összeesett, bevették a debreceni klinikára, de ott két hét múlva meghalt. Dohányzástól volt az érlemeszedés, mondják, de a férjem soha nem dohányzott, bort is csak nagyon mérsékelten ivott, művészetén kívül semmi más szenvedélye nem volt, tehát öröklött tulajdonság lehetett ez a meszesedés is nála. A férjem keze-lába élete végéig reszketett, ő maga mindig vékonyabb, gyengébb lett, végül is 1956. március 31-én, az első tavaszi meleg napon szívtrombózist kapott. Éppen készülöben volt élete nagy ünnepe, önálló kiállítása a Múcsarnok összes termében. Aznap érkezett meg Debrecenből az általa nagyon szeretett négy szép figura a Déri Múzeum elől: a Művészet, Régészet, Tudomány és a Néprajzot ábrázoló két női és két férfiakt. Letették a Múcsarnok előtti pázsitra, ahol a férjem boldogan, izgatottan, szeretettel nézegette őket, guggolt körülöttük a boldog viszontlátás örömeivel, figyelte a változó napsütésben formáikat... és egyszer csak megszédült, rá kellett ültetni egy kőre, s azután kézen fogva fellevezték a Múcsarnokba. Nem lett jobban, így Nagy Géza, aki sokszor segített neki a kiállítás rendezésében, gépkocsival hazahozta, itthon lefektette, azonnal orvost hívatott hozzá. Én sajnos nem voltam otthon éppen, de véletlenül hazatelefonáltam, s így megtudtam a bajt, s azonnal hazasiettem. Csak otthon tudtam meg a borzalmas hírt, hogy szívtrombózisa van, nyugalomra, fekvésre van szüksége, s hogy be kell szállítani kórházba. Sírtam, de az orvos vigasztalt, hogy elmúlik ez, és rendbe jön. Rögtön be is szállítottuk a MÁV-kórházba, ahol három hónapi fekvés után meggyógyult, de attól fogva mintha kicserélték volna, nem érdekelte a művészet, nem dolgozott semmit, és nem is kívánt dolgozni. Az orvosok szerint ez azzal magyarázható, hogy a szívtrombózissal együtt agyvérzésfélét is kaphatott, s úgy mondják, az erősen megváltoztatja az embert.

Mint beteg, mondhatom, nagyon jól viselte magát, nagyon jól tűrte a betegséget, ezen átsegítette nagy bölcsessége, amelyről híres volt addig is. Sokan, nagyon sokan látogatták a kórházban, látni akarták, hogy hogyan van, mi van vele, és mi lesz vele. Nagyon vele érzett a magyar társadalom, mindig meghatottsággal emlékszem erre vissza. Amíg kórházban feküdt, mindennap vittem neki jó ebédet hazulról. Nem volt könnyű közlekedni a trolibuszon, ami mindig zsúfolt, állni végig lábasokkal, de a kórházban is egy utcasarokig hosszú folyosón lehetett őt elérni, ahol egyágyas szobában feküdt, teljes nyugalomban. Az orvosok és az ápolószemélyzet nagyon szerették, mert jó, nyugodt és szófogadó beteg volt. Ilyen volt a szívtrombózisa óta, bezzeg azelőtt, amikor egészséges volt, akaratos, kemény, néha makacs és gunyoros modorú is tudott lenni. Szkeptikus volt, rövid beszédű, így is írt, így is beszélt. Élvezet volt a leveleit olvasni: alig pár szóval sokat tudott mondani. Természetesen ő is tele volt afféle művészkilengésekkel, de ha ezekről hallgatnék, nem adnék hű képet jelleméről, egyéniségéről. Például tízévi boldog házasság után – zavartalanul éltünk együtt – tudtam meg valakitől, hogy jó viszonyba került egyik modelljével. Súlyos csapásként érintett, s mikor ezt neki szóvá tettem: gyermeteg lelkeséggel felajánlotta, hogy hozzuk őt a házukba, és éljünk hármásban együtt. Persze felháborodva utasítottam vissza, mondván, hogy

vagy ő, vagy én... hát engem választott továbbra is. Alighogy ez az eset lezajlott, jött a következő és így tovább, és így tovább. Persze némelyik modell csakugyan gyönyörű formájú volt, nehéz lehetett nekik ellenállni – de nekem is ezt látni, érezni... De alapjában mindig ragaszkodott hozzám, s ez adott erőt elviselni a kisebb-nagyobb kilengéseket. Tudott ő gavallér lenni velem vagy mással, de tudott hihetetlenül spórolós, szűkmarkú, szinte fukar is lenni. Ahogy jött, mivel a kedélye is hol határtalanul kedves, hangos beszédű, sziporkázó szellemű, hol pedig hallgatag, csendes, álmodozó volt. Sokat olvasott idegen nyelven is. Például Dante Pokol című művét olaszul olvasta, az Ezeregyéjszakát németül, a Larousse szótárt állandóan böngészte, Villon verseit franciául olvasta, tanult oroszul is, de ez nem nagyon ment neki, mert már egyrészt ötven éven felül volt, másrészt mert a nyelv merő ellentétben van a többi európai nyelvvel, s így abbagyta.

Nagyon szerette a csillagászatot, volt távcsöve, hol éjjel, hol nappal figyelte az eget. Néha éjjel három-négy óraker is felkelt az ágyból, és nézte a távcsövel a csillagok állását. Nyáron kint aludtunk a verandán, s ő előre beállította a távcsövet, s hajnal előtt csendesen osont ki az ágyból, s nézte, tanulmányozta az eget. Barátokat, rokonokat, tisztelőit, ha jöttek látogatóba, „meginvítalta” távcsónézésre. Mindenki szívesen nézte vele együtt, s néha órákig tárgyaltak az égi jelenségek titkairól. Tagja volt a Csillagászati Egyesületnek, s gyakran járt a Sánc utcai előadóterembe előadásokra. Kulin György professzort megmintázta profilban gipszben, az egyik példány nála is van. Egyszer egyik este fent jártunk a Széchenyi-hegyi csillagvizsgálóban, és néztük a hatalmas, forgatható tetejű távcsövön a Szaturnusz gyűrűit. De sokszor is nézte itt a művésztelepen a szomszédokkal, kollégákkal a saját távcsövén a napot vagy a csillagokat. Sokszor nagyszerű magyarázatokat is tartott hozzá. Mint orvos ellenben ironikus és cinikus is tudott lenni. Nemigen hatódott meg, amikor mások rémüldöztek vagy érzékenykedtek valamin. Ilyenkor ő józan magyarázatot adott a dolgoknak, s reálsan nézte a világot. Egyébként mindig azt mondta, hogy az én vallásom a művészetem, de azért fejből tudta a református zsoltárokat, noha vallásos nem nagyon volt. Barátja a szó szoros értelmében nem volt. Nem ért rá senkivel sem behatóan foglalkozni, csak a művészettel. Czellár Ferenc mérnökkel és feleségével találkoztunk egy ideig a leggyakrabban, henteente egyszer, hol nálunk, hol pedig náluk. Czellár Ferenc még közelebb hozta őt a csillagászatához, sokat mesélt neki erről a témáról, s így férjem érdeklődését a csillagászat iránt folyamatosan ébren tartotta. Egyébként társaságban állandóan találkoztunk ismerős családokkal, hiszen a művész akkor még a társadalomból élt, ma inkább az állam a mecénás, s az az érzésem, biztosabb is, hiszen az állam állandó, míg a társaság széteszlik. A férjem élete vége felé már nemigen hívtunk vendégeket vacsorára, mert őt nagyon fárasztotta szellemileg, engem pedig fizikailag, mivel erősen le voltam kötve a már betegeskedő férjem ápolásával, rendben tartásával.

1957 áprilisában korán reggel arra ébredtem, hogy valaki izgatottan beszél, beszél és hörög. Berohantam férjem szobájába, és a földön fekvő találtam. Megrémültem, hívtam Ungvári Lajos szomszéd szobrászt, aki azonnal idesietett, és férjemet azonnal feltettük az ágyba. Még aznap beszállítottam őt a MÁV-kórházba agyérgörccsel. Ott állandóan ki akart kelni az ágyból és valahova menni. Ágya elé deszkát tettek, hogy ne tudjon kimászni onnan. Amikor meglátogattam, egyre mondogatta, hogy „vidd el ezt innen, nyisd ki”, mutatott a deszkára, és próbálkozott felkelni. Töprengtem magamban, most mit tegyek? Tudtam, hogy nem szabad neki mozogni, belehalhat, így rászántam magam, és fölé hajolva mondtam: édes Ferikém, most mint orvossal beszélek

veled, figyelj ide: neked most nem szabad mozogni, mert ha mozogsz, meghalsz, fekdj nyugodtan, ez az egyetlen gyógyszered, kérve kérlek. Erre hirtelen nyugodt lett, megértette, amit mondtam, és így felelt: no ez már okos beszéd, ezt már értem, és nem fogok mozogni. Így is lett. Ettől a perctől kezdve a legnagyobb nyugodtan feküdt körülbelül egy hónapig, s utána a balatonfüredi szívkórházba mentünk együtt egy hónapra. Az orvosok nem mondták neki, hogy a mozdulatlanságtól az élete függ, de én tudtam, hogy vele nyíltan kell beszélni, mert ha én is hallgatók, az neki az életébe kerülhetett volna. Én is hálás voltam neki, amikor 1944-ben ablakelsötétítés közben leestem, és agyrázkódást kaptam. Ugyancsak Ungvári segített neki is engem ágyba fektetni. Vagy három hétig feküdtem. Eleinte próbáltam felkelni az ágyból, de a férjem rám szólt, mondván, hogy „neked nem szabad felkelni, belehalsz, vigyázz, fekdj nyugodtan!”
[...]

*

Két alkalommal választották el saját szobraitól. Először 1946-ban vagy '47-ben, amikor itt mellettünk építették a „villamos házat” a földalatti-építkezések előtt. Akkor ott kőfaragók telepe volt, s a férjem a Szent István lovas szobrát készítette kétszeres méretben, gipszben. Így rendelte meg tőle Győr városa még 1938-ban. Azon a nevezetes nyáron már vagy négy hónapja dolgozott reggeltől estig, méteres reszelővel reszelte hol a lovat, hol a lovast, s egyszer csak az Elektromos Művek emberei azt mondták neki, hogy vigye odébb a szobrát, mert útban van az építkezésnél. Persze nem tudta sehová sem elmozdítani onnan azt a temérdek súlyt, s három nap múlva a szeme láttára lecsákányozták a szobrot. E súlyos sérelem sokáig bántotta férjemet. Így pusztult el, sajnos, bátran mondhatom, az ország legszebb lovas szobra. Jelenleg Győrben áll bronzban, fél nagyságban, a Rába partján. (A magyar Gattamelata lovas szobor.)

A második eset egy kőből faragott női akttal történt. Szintén itt dolgoztak rajta a kőfaragók telepén, amikor egy napon megjelent egy teherautó munkásokkal, s a szeme láttára kezdték a szobrot a kocsira tenni. Hová viszik? – kérdezte a férjem. Hódmezővásárhelyre visszük a Képzőművészeti Alap rendelkezése szerint – volt a válasz. Férjem nagyon bosszankodott, két kezét felemelte, s indulatosan mondta: „Hagyják itt, én még dolgozni akarok rajta!” De ez nem segített, mert a szobrot, úgyszólván a keze közül, felemelték, autóra tették, s elvitték Hódmezővásárhelyre, Holba igazgató utasítására... Ott a strandon állították fel befejezetlenül... Azóta sokszor emlegette a férjem ezt az esetet rosszállóan, mivel azonban betegeskedni kezdett, soha nem került rá sor, hogy leutazzék Hódmezővásárhelyre, s befejezhesse a szobrát. A szobor Debreceni Vénusz néven ismert, s nagyobb az életnagyságnál, s gipszben a műteremben áll ma is.

A haláláról

1958. július 9-én reggel megmutatta nekem a váratlanul jelentkezett nagy vörös foltot a hátán lent, ahonnan idegek indulnak szertesét. Egy éjszaka alatt hirtelen képződött. Rögtön hívtam orvos öccsét, aki aggódva nézte-nézte, és kijelentette, hogy be kell szállítani kórházba, és még aznap a MÁV-kórház belgyógyászati osztályán volt. Az orvosok mindent megtettek érte, hoztattak külföldi és belföldi gyógyszereket, injekciókat kapott, konzíliumot hívtattak össze, éjjel-nappal figyelték, de megmenteni nem lehetett. Visszajött a szívtrombózis, hozzá tüdőgyulladás is lett, és a végén szétbomlott a szervezet, az agya is meglágyult, és háromnapos eszméletlenség után a szemem láttára július 20-án, vasárnap 11.15-kor meghalt. Összesen tizenkét napig volt kórházban.

Emberfölötti küzdelmet vívtak az orvosok az életéért – hisz kollégájuk is volt –, de nem sikerült.

*

Eszembe jutott, hogy egyszer autóbuszon a Tök nevű községbe utaztunk a hősi emlékmű leleplezésére – természetesen a legjobb ruhánkban. A férjem állva egy kicsit alacsonyabb volt nálam – ülve viszont magasabbnak látszott, mivel hosszú volt a dereka, de a lába nem ért a földig. Így aztán, amikor az autóbusz erős kanyart vett, a következő pillanatban a földön ült – az utasok nagy hahotájára. Mondta is: könnyű neked, a lábaddal tudsz a földre kapaszkodni – én ezt nem tehetem. Legközelebb vigyáztam, ne a pad szélén üljön, hogy le ne essen.

*

Egy másik eset.

Lehettünk úgy négyéves házások. Én a verandán feküdtem gyengélkedvén, ő ugyanott faragott kőbe egy álló női aktot. Egyszer csak látom, hogy a kő feléje dől – meghílt bennem a vér, hogy a szobor agyonnyomja. Jaj, mi lesz most?, suhant át az agyamon. Szóhoz sem tudtam jutni, de aztán megkönnyebbülve láttam, hogy nagy erővel visszanyomja a követ a helyére. Csak mint egy pillanattig tartó rémes emlék maradt meg bennem.

*

Mesélte, hogy házassága előtt is sokszor volt meghíva ismerősökhöz ebédre, vacsorára. Mindenkor nagy étvággal evett, utána pedig – mintha ez a legtermészetesebb dolog volna – elszundikált egy kényelmes karosszékben. Itthon is tizenöt-húsz percre aludt kint a verandán minden ebédet követően – ez volt a napi pihenése a sokórai munka után. [...]

Imreh András

QUIA ABSURDUM

Otoniel Guevara versei elé

Otoniel Guevaráról, a harminckilenc éves salvadori költőről három éve a szomszédos Hondurasban egy újonnan épült gimnázium tornatermét nevezték el.

Holott az amerikai földrész egyik legutóbbi háborúját – leszámítva a polgárháborúkat, azokból volt bőven – éppen ez a két ország vívta egymással. A háború egy válogatott labdarúgó-mérkőzés kapcsán robbant ki, futballháború néven vonult be

a történelembe (Ryszard Kapuściński írt is róla ilyen címmel egy könyvet), Salvador győzött, némi területet mégis Honduras csatolt el. A két ország közötti politikai viszony mindmáig nem felhőtlen, és mivel Magyarország a konfliktus idején, 1979-ben éppen tagja volt az ENSZ BT-nek, amely elítélte Honduras, magyar útlevéllel még néhány éve is csak a guatemalavárosi tiszteletbeli magyar konzul ajánló

levelével lehetett eljutni a maja piramisokhoz Copánban.

A közép-amerikai kis államok nyomorúságát tapasztalva sokszor eszembe jutott Bibó meg a közép-európai párhuzam. Csakhogy míg Közép-Európa talán nem több, mint tünékeny történelmi fikció, Közép-Amerika földrajzi tény. Mindenképp meglepő hasonlóság a két térség között, hogy egy-egy kontinens geográfiai centrumában, ugyanakkor politikai-kulturális perifériáján helyezkednek el. Van viszont egy elég nagy különbség: az egymással politikailag kutya-macska viszonyban lévő, acsarkodó, rivalizáló közép-amerikai államokban az emberek – legalábbis a szó szoros értelmében – egy nyelvet beszélnek. A spanyolt. Ezért az iszonyú polgárháborús közelmúltból kilábaló közép-amerikai országokban az irodalmi átjárhatóság szinte semmilyen akadályba nem ütközik. Egy salvadori költőt egy hondurasi olvasó könyvedén és azonnal a magáénak érezhet. Ahogy egy kolumbiai, egy perui vagy egy argentin is.

Ez persze másrészt azzal jár, hogy egy spanyol-amerikai költő elvileg egészen más dimenziójú közönségnek ír, mint egy európai. És gyakorlatilag is. A híres medellíni költészeti fesztiválon – mert ez a kolumbiai város nemcsak a kábítószer-kereskedelem központja – állítólag esténként el sem kezdődnek a felolvasások, amíg össze nem gyűlik egy tűrhetőbb méretű közönség. Olyan 4000–4500 ember. Még elképzelni is hátborzongató. Aztán a meghívottakat kisebb csoportokban repülőgépekkel szállítják Kolumbia egyéb városaiba, hogy lehetőleg senki se maradjon ki a költészet ünnepéből. Ha ezt Örkeny megérte volna.

De ünnepek – pedig ezekből aztán Latin-Amerikában van bőven! – között sem áll meg az élet. Rendszeresek a felolvasások egyetemeken és középiskolákban. Nem klubokban és önképzőkörökben, hanem délelőtt, előadások vagy tanórák helyett, tömbösítve, elég hatalmas előadótér-

mekben. Ilyeneken én is részt vettem Salvadorban és Guatemalában. Időnként élő zene is van. Nem mondom, hogy mindenki figyel, de a többség igen. Egy-egy vers után kérdeznek, időnként néhány részletet újra meg akarnak hallgatni. A helyi költők nemigen hagyhatják ki legnépszerűbb darabjaikat, mert a hallgatóság rendszerint úgymint kiköveteli.

Mulatságos helyzetek is adódhatnak ebből. Amikor például Otoniel Guevarát szlovák és magyar egyetemek meghívták, hogy tartson előadásokat a közép-amerikai irodalmakról, kb. tizenöt perces folyamatos beszédre készült. A negyedóra eltelte után egy pillanatra kifogyni látszott a mondanivalójából, elbizonytalanodott, aztán rögtönzött tovább. Nehezen lehetett elhiteni vele, hogy a hallgatóság passzivitása (nem kérdeznek, nem szólnak közbe, hanem némán, fenyegetően jegyzetelnek) nem az érdeklődés tökéletes hiányának bizonyítéka.

A felolvasások másik jellegzetes színtere: falvak, tanyák közösségi házai. A hallgatóság jelentős része ilyenkor analfabéta, Guatemalában – ahol a központi hatalom számos likvidálási kísérlete ellenére még mindig rendkívül jelentős az indián lakosság – nemegyszer a spanyolt sem igen beszélik. Ezek a helyszíneken a felolvasás végeztével nem annyira az elhangzott művekről esik szó, mint inkább a falusiak mindennapi gondjairól – ilyenkor az írók veszik át a hallgatóság szerepét.

Nem nagyon kell részletezni, hogy ilyen körülmények között a költészet funkciója és maga a költészet is mennyire más, mint Európában. Ott, ahol a vers a népművelés, helyenként a tényfeltáró újságírás fontos eszköze, ahol egy-egy vers nagyságrendekkel több – egészen különböző rendű és rangú – emberhez jut el, nyilvánvalóan elementáris követelmény a közérthetőség. (E tekintetben természetesen óriási különbségek vannak az egyes latin-amerikai országok, régiók irodalmi között. Nagyon leegyszerűsítve: az urbanizáltság

fokával kb. egyenes arányban nő az irodalmi szkepszis. A leginkább európainak nevezett latin-amerikai ország, Argentína írói, pl. Borges és Cortázar sokkal távolabb jutnak a direkt beszédűtől, mint a kolumbiai García Márquez, a mexikói Fuentes vagy a perui Vargas Llosa. A nagy kortárs argentin költő, a nálunk teljesen ismeretlen Roberto Juarroz egyszerűsége is valahogy érezhetően rafinált vagy inkább megszenvedett egyszerűség.)

A beszéd direktségének vagy egyszerűségének persze a minőséghez nem feltétlenül van túl sok köze. Az ízléshez annál inkább. Latin-amerikai költőket olvasva az ember számtalan verset reménytelenül lefordíthatatlannak érez. Nem a szójátékok vagy a rímek miatt, mint a romance műfajánál, ahol egy hosszú vers minden páros sorában egyetlen, hovatovább az önkívületig monoton rím vonul végig. Nem is az akusztika visszaadhatatlansága okán, mint García Lorca szinte minden versénél. (Az ALVAJÁRÓ ROMÁNC pattanásig feszült első sora például – „Verde, que te quiero verde”, magyarul: „Zöld, szeretlek, zöld, imádlak” – eleve kudarcra van ítélve.) De a legnagyobbaknál is, mondjuk az Octavio Paz utáni kortárs mexikói költészet kiemelkedő alakjának, Jaime Sabinesnek szinte minden versében, mindig van két-három sor, amikor az evidencia és a szenvedélyesség a pátosznak olyan fokát éri el, ami kulturálisan lefordíthatatlan.

Guevara verseinek fordításánál is talán a válogatás volt a legnehezebb. Annyiban ő is tipikus közép-amerikai költő, hogy nem adja alább szabadságnál-szerelemnél:

„Azóta morog-nyávog a szabadság,
merek állkapcsai közt ott a szerelem.”
(MACSKA)

Viszont érezhetően mindkettőben valahogy azért hisz, mert absurdum. A tizenhárom év pokoli polgárháborújából szabaduló, lassanként demokratizálódó Sal-

vadorban ő, aki oly sokakhoz hasonlóan gerillaként harcolt, és ezért hosszú évekig emigrációba is kényszerült, meglehetősen szkeptikus a harmadik világbeli társadalomra ráillesztett demokratikus intézményrendszer működését illetően:

„van otthon egy kutyám
na ő se megy el szavazni”
(VIRTUÁLIS VALÓSÁG)

És szerelmi költészete sem mentes az elhidegüléstől, a cinizmustól, a megkeseredett acsarkodástól:

„egy nap majd összedől a ház aki vagyok
és csak te maradsz
– mint felgyülemlett csillogó por –
te kis szemét”

(SEPRŰK PRÉDÁJA)

Szkepticizmusa szigorúan magánjelleget, és egyáltalán nem gátolja meg abban, hogy a térség egyik legaktívabb irodalomszervezője legyen: folyóiratokat szerkeszt (amíg tönkre nem mennek), irodalmi kávéházat gründol, írókat verbuvál és turnéztat. Célja, hogy szipus zacskó helyett könyvet adjon a kallódó kamaszok kezébe, ugyanakkor a közép-amerikai irodalmat (és ezzel talán magát Közép-Amerikát) bekapcsolja a földrész, sőt a világ irodalmába.

Költői szkepszisének fő oka, hogy az 1990-ben véget ért polgárháború szörnyű öröksége máig jelen van. A békeszerződést megelőző tizenhárom év poklában a vérengzés a békésebb európai tájakról érkező számára nem is sejtett dimenziókba volt képes jutni. Meglepő módon ezek a dimenziók az időközben felnövekvő generációk számára már újra ismeretlenek. Bár az ötmilliós országban nem volt család, amelyben ne lettek volna halálos áldozatok, a konkrét borzalmak, úgy tűnik, lassan a társadalmi tudatalattiba süllyedtek. Talán az ép ésszel való továbbélés re-

ményében – közép-európai perspektívából ez tűnik a legvalószínűbbnek.

Az mindenesetre tény, hogy amikor ott voltam (Guevara hívott meg az Encuentro permanente de poetas en El Salvador – Permanens költőtálalkozó Salvadorban – című rendezvény egyik epizódjára), csak néhány nap után tűnt föl, hogy az utcán gyakorlatilag egy lépést sem tehettem kísérő nélkül. Nyilván a saját biztonságom érdekében intézték így. Diszkrétan és valamilyen terv szerint adtak kézről kézre, mint egy költő őrző-védő cég tagjai, ahol nemcsak az őrzött, de az őrizők is nagyrészt költők. Mintha még most is, napközben is igaz lenne Guevarának a polgárháború éjszakai kijárási tilalmairól írt rövid verse, az AMIKOR SALVADORBAN ESTE TÍZ VAN, MÁSHOL PEDIG SZABADSÁG:

*„Megyek szerelmem
ez az éjszaka a farkasoké
ha nem érek haza
majd megtalálsz
a hajnal
romjai közt”*

Ilyen borzalmak után a polgárháború vége minden elcsigázott fél számára felszabadulás lehetett, de a majd' másfél évtizedes káosz az ország bajain jöttányit sem enyhített. A legnagyobb probléma persze a szegénység. Az ország bevételének több mint felét a polgárháború elől és azóta az Egyesült Államokba menekült és ott többnyire illegálisan tartózkodó salvadoriak által családjaiknak hazautalt pénz adja ki. Az USA-ban persze sokan bűnözésből élnek: állítólag a salvadori bandák a legkeményebbek. Viszont egyre nagyobb számban toloncolják haza a kint született és felnőtt fiatalokat, akik valami egészen jellegzetes, fekete-amerikai angol szlenggel kevert spanyolt, valamint a gengszterkultúrát hozzák magukkal az amúgy is felfegyverkezve és jórészt munka nélkül maradt külvárosokba. Erre utal a VIRTUÁLIS VALÓSÁG kezdete:

*„már elmúlt az idő mikor vártuk az
eljövendőt”*

a kiskölykök profi stukkeresek”

És nem csak célba lőnek. Guevara másik verse bajtársukról, egy fiatal halott gerilláról szól. A címet sokáig nem értettem: NIÑO DESNUDO, vagyis szó szerint CSUPASZ FIÚ. Igen ám, de a spanyolban a nagyfiúra, a srácre külön szó van: muchacho. És a latin-amerikaiak korán érnek – Guevara első gyereke tizenhét éves korában született, ami egyáltalán nem kivételes –, azaz a niño tíz-, legkésőbb tizenkét éves korában muchachokorba lép. Bár az ember hall gyermekkatonákról, azért időbe telt, amíg rájöttem: ezek szerint ez a konkrét gerillabajtárs nem lehetett több tizenkét évesnél.

Guevara szkepszise néha egyszerre egészen általános és jellegzetesen latin-amerikai. Az ÉGI című vers például így kezdődik:

*„Rendben: csapjuk be magunkat:
Gyűjtsünk ruhát a mezítlásosoknak
Műveljük kertjeinket és magunkat”*

Egészen modern európai nagyvárosi problémát és voltaire-i rezignált befelé fordulást fedezhetünk fel itt. Később viszont nyilvánvaló lesz a couleur locale:

*„Higgyünk a szűzben és a hazában
Áldozzuk életünket felebarátainkért
Legyünk olyanok mint Che mint Jézus...”*

Guevara láthatóan ama latin-amerikai szerzők sorába tartozik, akik – nyilván a mégoly hatalmas spanyol nyelvbe és irodalmakba való bezárkózást elkerülendő – folyamatos beszélő viszonyban vannak az európai költészettel és filozófiával. Egyik – lefordíthatatlan szójátékon alapuló – verse így kezdődik:

*„Négy az évszak:
Tél és Nyár”*

Furcsa jelenségre reflektál ez a két sor. Arra az ambivalenciára, hogy míg a latin-amerikai kultúra egyrészt élesen hangsúlyozza saját önállósága jegyeit, a különbségeket közte, valamint az európai és az észak-amerikai kultúrák között, a modern Latin-Amerika kialakulása részint mégis csak Európához köthető, és az öreg kontinens beidegződései egészen különös módokon képesek tovább élni. A sokszor igen alacsony színvonalú tankönyvek fő-

szereplői gyakran szőke, kék szemű kisgyerekek, az iskolákban meg olyan állatokról és fákról tanulnak, amelyek csak Európában élnek, miközben saját, hihetetlenül gazdag flórájuk és faunájuk említés nélkül maradhat. Előfordul, hogy a tanultak egyszerűen nem felelnek meg a tapasztaltaknak: ilyen lehet a „*Négy az évszak*” versikéjének és a forró, száraz nyár; valamint a szintén forró, de esős tél váltakozásának ellentéte is.

Otoniel Guevara

ÉGI

Tatiana Sledzinskinek

Rendben: csapjuk be magunkat:
Gyűjtsünk ruhát a mezítlábasoknak
Műveljük kertjeinket és magunkat
Feltétel nélküli legyen szerelmünk
Inkább ne kaparjuk el félelmeinket
Higgyünk a szűzben és a hazában
Áldozzuk életünket felebarátainkért
Legyünk olyanok mint Che mint Jézus vagy a Démon:

Bármiféle reménytől émelygő angyalok

MACSKA

Két hold közt botorkáló részeges.
Vallása egyszerű: vissza – soha.
Ördög veje, antenna a tetőn,
árnyék, amely ott születik, ahol meghal a hit.
Örökös rabja a simogatásnak:

valaki hét kötetben elmondta életét.
Azóta macskák hullanak az égből,
fenségesek, pimaszak és mindig talpra esnek.
Azóta morog-nyávog a szabadság,
merev állkapcsai közt ott a szerelem.

VIRTUÁLIS VALÓSÁG

már elmúlt az idő mikor vártuk az eljövendőt

a kiskölykök profi stukkeresek

a patkányok belesápadnak a rémületbe
ha a csórók bűze megcsapja őket

inkontinens öregember a tél

van otthon egy kutyám
na ő se megy el szavazni

SEPRÚK PRÉDÁJA

mint egy szemétkupac
mely ellenáll a seprűk rohamának
úgy élsz zugaimban

egy nap majd összedől a ház aki vagyok
és csak te maradsz
– mint felgyülemlett csillogó por –
te kis szemét

Imreh András fordításai

Hollósvölgyi Iván

NYOLC BOLDOGSÁG

Boldogok az egyéni vállalkozók,
mert ők, ha nem akarnak, nem
adnak számlát.
Boldogok a szappanoperák szereplői,
mert ők akkor is boldogok, amikor
sírnak.
Boldogok a határozatlan ideig
foglalkoztatottak,
mert őket megbecsüléséről biztosította
a Főnök.
Boldogok az olcsó húsök,
mert őket naponta leakciózzák.
Boldogok a szeretetre méltó beosztottak,
mert ők a Főnököt személyes
megváltójuknak tudják.
Boldogok a betelefonálós műsorok
betelefonálói,
mert ők meghallgatásra találhatnak.
Boldogok a jólöltözöttek,
mert ők erősen hisznek benne,
hogy boldognak látszanak.
Boldogok az erőműhálózat főreszvényesei,
mert ők minden megerőltetés nélkül
hihetnek küldetésük fontosságában.

A HUMÁNERŐFORRÁS-MENEDZSER SIRALMA

A mélygarázból kiáltok hozzád, Uram!
Alávetett a magasságos Tröszt engem,
nincs többé rajtad kívül menedékem.
Erőforrásaim apadtával mentoraim száma
is megcsappant az Igazgatótanácsban.
Egykori dicsőségem, a humánerőforrás-menedzseri
állás, odalett, íme, trolibusszal kell járnom.

Pedig nem múlt el nap, hogy az én egészen
 elégő áldozatomnak szivarfüstje huszadik
 emeleti irodáig ne hatolt volna.

Nem szállt le úgy az éj, hogy kedvenc titkárnom,
 a fiatal bárány, meg ne tudta volna,
 melyik párnázott ajtó mögött lakik az Isten.
 Mert a huszadik emeleten lakik az Úr, és az Ő
 szentélye közvetlenül az Igazgatótanács tárgyalója
 mellett van.

Mert a huszadikon lakozol, Uram, üzlethálózatunk
 és valamennyi leányvállalat Atyja, és én ideleenn
 töltöm szerencsétlenségemnek napjait az
 alagsor alatt több szinttel.

És parkolóór az én nevem, Uram, és nem humánerőforrás-
 menedzser többé, és kényszervállalkozásom forrásai
 lassanként kiapadnak.

És titkárnom sincsen, fiatal bárány, mi több, undorral
 fordul el láttamra lakkcsizmájában a sarki kurva.

Ne fordítsd el arcodat tőlem, Uram, a mélygarázsból
 kiáltok hozzád, emelj föl magadhoz engem
 a huszonegyedik emeleti bárba!

Mihail Sebastian

NAPLÓ, 1935–1944 (I)

Részletek

Vallasek Júlia fordítása

A Napló és a Naplóíró

A két világháború közötti korszak a modern román szellemi élet egyik „legsűrűbb” korszaka, számos (részben mindmáig ható) irodalmi és filozófiai munka születik ekkor. A folyóiratokban, a friss kiadványok szerzőiként olyan nevek szerepelnek, mint Emil Cioran, Mircea Eliade, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Camil Petrescu stb. Ennek a kivételesen ritka szellemi koncentrátságú korszaknak egyik nem éppen marginális, de központi szerepbe soha nem került figurája az a

Iosef Hechter nevű fiatal ügyvéd, aki Mihail Sebastian néven vált ismert (de valahogy mindig a második vonalban tárgyalt) regényíróvá, színpadi szerzővé, műfordítóvá.

A bräilai gimnázium írogató diákjában az érettségi bizottság elnöke, Nae Ionescu fedezte fel a későbbi író és publicistát. A bukaresti egyetemen logika- és metafizikakurzusokat tartó professzor a kor csaknem minden fontosabb fiatal alkotójára rendkívüli hatással volt, Sebastian számára is ő lesz a szellemi mentor, a rajongott

mester, akitől érzelmileg akkor sem tud majd elszakadni, amikor az már szélsőségesen jobboldali, antiszemita nézeteket hangoztat. Mihail Sebastian Bukarestben hallgatott jogot, majd Párizsban szerzett közgazdasági és jogi doktorátust. Hazatérte után munkatársa lett a kor valamennyi jelentősebb román folyóiratának. A harmincas években kezdte publikálni elsősorban Proust és Gide ihletkörében fogant szépirodalmi munkáit, először prózát: FRAGMENTE DINTR-UN CAIET GĂSIT – 1932 (RÉSZLETEK EGY MEGTALÁLT NAPLÓBÓL), FEMEI – 1933 (NŐK), ORASUL CU SALCĂMI – 1935 (m. AKÁCOK VÁROSA, 1971), ACCIDENTUL – 1940 (m. MENEDÉK, 1965, 1970), majd a harmincas évek végétől színdarabokat is: JOUL DE-A VACANȚA (JÁTÉK A BOLDOGSÁGGAL), STEAUA FĂRĂ NUME (NÉVTELEN CSILLAG), ULTIMA ORĂ (LAPZÁRTA), INSULA (A SZIGET).

Szépirodalmi munkásságának zöme nem jobb és nem is rosszabb annál, amit ugyancsak a harmincas évek során közeli barátai, Mircea Eliade vagy Camil Petrescu publikáltak. Igazi vihart azonban nem ezek, hanem a két legszemélyesebb, legintimebb írása kavart (bár ez a vihar aligha tekinthető egyértelműen irodalmi recepciónak, hiszen a viták nem irodalmisztétikai érvek mentén zajlottak): az 1934-ben megjelent DE DOUĂ MII DE ANI... (KÉT-EZER ÉVE...) című, a romániai zsidóság kérdését tárgyaló, önéletrajzi elemekkel átszótt regénye és az 1935–1944 között írt, 1996-ban közreadott NAPLÓ-ja. (JURNAL, 1935–1944. Humanitas, București, 1996.) Ezt a naplót szinte haláláig vezette: 1945. május 29-én, harmincnégy éves korában autóbalesetben halt meg.

Mihail Sebastian 1934-ben regényes formában keres választ arra a kérdésre, hogy mi a szerepe, a lehetősége, a jövője a romániai zsidóságnak, és vallástörténetészként, a téma hozzáértőjeként mesterrét, Nae Ionescut kéri fel előszóírónak, aki eleget is tesz a felkérésnek, és az előszóban kifejti ekkor már vehemensen antiszemita, vasgárdista nézeteit. Maga a re-

gény nem elég jó ahhoz, hogy megbírja a tárgyalt téma súlyát, téziszjellege mindvégig érzékelhető, de a regényt érő támadások zöme sem irodalomkritika, a szöveg többnyire csak alkalom arra, hogy a kritikusok megfogalmazhassák erősödő legionárius hitvallásukat. A sorozatos támadásoknak kitett író 1935-ben CUM AM DEVENIT HULIGAN? (HOGYAN LETTEM BOTRÁNYHŐS?) címen megjelentetett hosszú esszében válaszol, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a NAPLÓ, amit ekkor kezd írni, és mintegy kilenc éven át folytat, legalább olyan meggyőző válasz, mint a gyors védekezésre szánt esszé.

Az 1935–1944 közti évek eseményeit rögzítő NAPLÓ fél évszázaddal a szerző halála után jelent meg, mégis szenvedélyes vitát váltott ki a román közéletben, ráadásul nemcsak a nacionalista sajtó támadta élesen (ami várható volt), hanem a magukat demokratikus irányultságúnak valló lapok is, például a Mircea Dinescu alapította *Academia Cațavencu*. A NAPLÓ megjelenését követő szellemi pezsgés anyaga (elemző, mérlegelő, felháborodott, elragadtatott hangon írott tanulmányok, recenziók egyaránt) Iordan Chimet gyűjtésében DOSAR MIHAIL SEBASTIAN (A MIHAIL SEBASTIAN-DOSSZIÉ) címen 2001-ben jelent meg. A szenvedélyes vita voltaképpen érthető, ha arra gondolunk, hogyan jelennek meg a NAPLÓ lapjain a román szellemi élet talán mindmáig legfontosabbnak tartott figurái. Az érzékeny író, a lélektani analízis nagymestere, Camil Petrescu, mint felfújt hólyag, végletekig megalkuvó, gerinctelen, gyáva figura? Noica és Cioran mint tűzön-vízen át meggyőződéses, elvhű legionáriusok? A nagy Mircea Eliade, aki vallástörténeti és mitológiai kutatásainak köszönhetően világszerte az egyik legismertebb román tudós, mint némileg hisztérikus, önérdekét mindig szem előtt tartó vasgárdista? Ezen a ponton már rég nem Mihail Sebastianról és az ő zsidóságáról volt szó, hanem nagy-

fokú és hirtelen bekövetkező mítoszrombolásról, amely a kilencvenes évek román értelmiségi elitjét arra kényszerítette, hogy szembenézzen mesterként tisztelt elődei múltjával.

Más kérdés, hogy Sebastian a NAPLÓ-t nem a leleplezés szándékával írta, könnyen lehet, hogy egyes diszkreditáló részletek közlésébe nem is egyezett volna bele. A különböző beszélgetések, események lejegyzését nyilván befolyásolta a naplóíró (a háború éveit egyre rosszabb) lelkiállapota, de akár az írói érzék is, amely megkövetel bizonyos fokú szerkesztettséget, esetenként poénosságot. Cikkekből, kritikákból, magánlevelekből például tudjuk, hogy a NAPLÓ-ban talán legkegyetlenebből karikírozott Camil Petrescu irodalmi munkásságát Sebastian rendkívül nagyra becsülte, haláláig szoros kapcsolatban álltak. Nem kizárt, hogy időnként éppen a baráti közelség torzít a perspektíván: a hozzá közel állótól többet vár, ezért haragjában, csalódásában szigorúbban, kevésbé megfontoltan is ítél felőle. Mert, és ez a legfontosabb, Mihail Sebastian, amikor naplóbejegyzéseiben a román szellemi élet nagyságairól fest ma ugyancsak megdöbbentőnek ható képet, akkor legközelebbi barátairól ír, olyanokról, akiket minden hibájuk, emberi gyengeségük, fatális tévedéseik ellenére szeret, még akkor is, amikor a jobboldali eszmék bővületében testületileg szembefordulnak vele. És nem tud egyszerűen, máról holnapra, nem szeretni. Talán azért, mert mindenképpen ellenére bízik abban, hogy a háború elmúltával, az események lecsendesedésével barátai visszatálnak régi önmagukhoz, hogy ismét létrejöhet az a szellemi és baráti kör, amely mindnyájuk fiatalágát meghatározta.

A magánnapló, amit szerzője soha nem szánt kiadásra, ezen a ponton túlszárnyalja a regényt. Sebastian NAPLÓ-ját olvasva egy idő után talán már nem a korszak és a korhangulat, nem a romániai zsidóüldö-

zés nagyjából mindmáig titokban tartott megdöbbentő eseményeinek felidézése a legizgalmasabb, hanem a főhős által megélt belső dráma. A (bármilyen okból végigélt) kitaszítottág krónikája. Annak az embernek a magánya, aki megpróbál logikusan, világos fejjel gondolkodni olyan korban, amely csak a szélsőségek mentén történő gondolkodást ismeri. A totalitárius eszmék bővületében élő közösséggel szembeforduló egyén reménytelen kiszolgáltatottságának drámája. Annak az embernek a drámája, aki önhibáján kívül, tisztán eszmei ellentétek okán, fokozatosan elveszíti a biztosnak vélt pontokat, munkahelyeket, feladatokat, barátokat, és magára marad életének egyre szűkülő köreiben.

Mihail Sebastian NAPLÓ-jából magyarul György Attila és Tankó Éva fordításában a *Székelyszó* 1997/3-as, Saszet Ágnes fordításában pedig a *Beszélő* 2001/6-os, illetve némileg szűkített formában az LK. K. T. 2. évf. 5-ös számában olvashatók részletek. A *Székelyszó*-ban közölt szöveg csak 1938-ig követi az eseményeket, főleg a román szellemi élet fontos figuráit megjelenítő bejegyzéseket, helyenként pikáns vagy lokális vonatkozásai miatt is érdekes részleteket (pl. egy Gyilkos-tónál tett kalandos kirándulást) közöl, az LK. K. T.-ben megjelent bővebb válogatás pedig elsősorban a romániai zsidóüldözés bemutatásának szándékával készült. Jelen válogatásban megpróbáltam minél teljesebb képet nyújtani a NAPLÓ és a Naplóíró világáról, ezért a könyv mindhárom rétegéből (magán-szféra, alkotói problémák, külvilág) kerültek be szövegrészek. Ahol úgy éreztem, hogy az adott bejegyzés a naplóíró személyiségének vagy a szövegkoherencia megteremtésének szempontjából elengedhetetlenül fontos eseményeket rögzít, ott újrarendeztem az előző publikációkban már szereplő részleteket.

Vallasek Júlia

1935. március 30., szombat

Nyomasztó volt Nae¹ tegnapi előadása. Vegyítésza vasgárdizmus – árnyalatok, komplikációk, kifogások nélkül. „A politika hadiállapot. Minden pártnak alapvetően az a célja, hogy legyőzze a többi pártot. Ebből levonható a végső következtetés, hogy a »belpolitika« fogalma abszurdum. Csak a hatalom megszerzéséről, eltulajdonításáról lehet szó, amikor a pártot összetévesztik a közösséggel. Ettől a ponttól kezdve csak gádzázkodni kell, hiszen itt már minden ellenkezés megszűnt. A nemzet olyan közösség, amely magába foglalja a háború gondolatát. Egy nemzet mibenlétét a barát-elleniség kapcsolatrendszer mentén lehet meghatározni.” És így tovább... Szerettem volna megmondani, milyen szörnyűséges ellentmondásokba keveredik önmagával, de sietett, és előadás után rögtön távozott.

Minden eretneksége a „közösség” ijesztő, vad absztrakciójából ered, ami hidegebb, mesterkétebb, mint az „egyén” fogalma. Megfelelnek arról, hogy emberekről beszél. Elfelejt, hogy ezek az emberek éreznek, hogy akármit mond is, él bennük a szabadság ösztöne, az egyéni lét tudata.

Az egészen az a legszomorúbb, hogy elméletei közönséges politikai számításból fakadnak. Biztos vagyok benne, hogy tegnap elsősorban azért beszélt így – ilyen kínos hitlerista felhangon, annyi politikai utalással fűszerezve –, mert a hallgatói közt ott állt egy népi ruhás vasgárdista. Éreztem, hogy neki beszél.

1935. június 10., hétfő

[...] Bolond fejjel hagytam magam belevinni egy olyan történetbe, amelyről eleve tudtam, hogy nem vezethet sehova. Íme, most itt állok fülíg szerelmesen, féltékeny vagyok minden egyes férfira, akivel lefeküdt, folyton azon gondolkodom, vajon most mit csinál, mit csinálhat; boldog vagyok, ha mosolyog, boldogtalan, ha ő túlságosan vidám, reszketek, ha meghallom a hangját a telefonban. Újraélem azt az árapályjelenséget, amit régen, a korábbi szerelmek legjobb pillanataiban éreztem: a reggeleket, amikor minden egyszerű, és semmi sem fontos, amikor mindegynek tűnik, hogy aznap találkozzunk-e vagy sem, a melankóliával terhes estéket, a testileg érzékelhető vágyat, hogy láthassam őt.

Mindez a komikus, gimnazista-, kamaszos érzelmösség formáját ölti. Felháborít a gondolat, hogy eközben ő² mindenféle aprósággal tölti az idejét, hogy ezek elszórakoztatják és feldobják az ő kis programokkal, sétákkal, frivolitásokkal teljes életét. Nagyon is (végtelenül) valószínű, hogy közben ezzel-azzal lefekszik – én pedig olyan bolond vagyok, hogy nevetséges félszeggel, komolyan mesélek neki a bonyolult „ügyeimről”.

Őt, akinek csak egy újabb férfi kellett, mintha fárasztaná ez a bizonytalanságom, a túl sok komplikáció. Én pedig úgy szenvedek ezektől a lényegtelen semmiségektől, mint egy gyermek. „Jó leány.” Egy nap felhívhatnám a lakásomra, megdughatnám, innánk egy pohár bort, elszívnanánk egy cigarettát, feltennénk egy lemezt, és közömbösen vagy szórakozva hallgatnám, miket mesél előző szeretőiről. Ha mindez lehetséges volna, maga volna a tökély. A boldogság egy formája, és biztosan boldog is lennék. Ha mégsem lehet? Még egy kudarcba fulladt próbálkozás, és azzal annyi.

Egy biztos, most elég rosszul állok. Felháborító és olyan triviális, hogy ma megvet-

¹ Nae Ionescu.

² Leni Caler színésznőről, M. S. nagy szerelméről van szó.

tem neki Barbellion *Naplóját*,³ neki, akiről két hónappal ezelőtt Berariu azt mondta: „Próbálkozz csak, nála biztosra mész – mindenkiel lefekszik.”

És minden bizonynal igaza is volt. Holnap találkozom vele. Vasárnap elutazik.

1935. október 26., szombat

Tegnap reggel, az *Alcalaynál*⁴ felém nyújtott kézzel, kedélyesen mosolyogva hozzám lépett egy alak.

– Haragszol rám?

– Miért haragudnék? – nyújtottam én is a kezemet, anélkül, hogy tudtam volna, ki nek, mert nem ismertem az illetőt. Ocneanu bemutatta:

– Niculae Roșu úr.⁵

Megdöböntett ez a komolytalanság. „Nem vagyok haragtartó” – mondogatta. Jól esett, hogy végig magáztam.

– Látja, uram, nem haragszom, de valamit meg kell mondanom: az ön rosszhiszeműsége monumentális.

Elsápadt, és hebegni kezdett, Ocneanu kezét tördelve próbálta békés vizekre terelni a beszélgetést – én viszont megőriztem a nyugalmamat, és továbbra is túlzott udvariassággal beszéltem: ez volt az egyetlen mód arra, hogy legyűrjem a viszolygást.

Ez az alak hihetetlenül buta. Beszélt egyes zsidókról, akik értelmesek, műveltek, egy részük ilyen, a többi olyan. Ő becüli a zsidókat. Becsül engem. Olvas engem. Mindig is olvasott. Az én műveltségem, az én stílusom, az én tehetségem stb. stb. Hagytam, hadd beszéljen, és elégedetten figyeltem, ahogy egyre jobban belegabalyodik a lapos udvariaskodás frázisaiba.

Végül mindent megértettem: szegény embernek most jelenik meg egy könyve, és – kertelés nélkül megmondta – nem szeretne róla olyan kritikát, mint amelyet ő írt az enyémről.

– Majd elküldöm önnek a könyvemet – ígérte búcsúzóul.

Micsoda alak! Nem emlékszem, hogy találkoztam volna már ilyen szintű aljassággal. De nem szabad elragadtatnom magam! Látom, kezdek patetikussá válni.

Már nem követem a Leni-szerelem (?) különböző fázisait. Annyi ellentmondás, vizsgatáncolás, annyi baklövés, annyi dugába dőlt terv! Tegnap találkoztunk, és egyszerűen örültem neki. De elmúlik, ez is elmúlik.

1936. március 14., szombat

Reggeli a *Corsóban* Camillal,⁶ aki arra kért, nézzük át együtt a megjelenés előtt álló *Teze și antiteze* című munkáját, mert számos kétely és bizonytalanság merült fel benne. Vicesen, egy bókkal kezdte a beszélgetést:

– Ami az ábrázolt érzelmek mélységét illeti, az egész román irodalomban csak három komoly könyv van: a *De două mii de ani*, a *Patul lui Procust* és az *Ultima noapte*.⁷

³ W. N. P. Barbellion, Bruce Frederick Cummings angol publicista, a harmincas években népszerű THE JOURNAL OF A DISAPPOINTED MAN szerzőjének álneve.

⁴ Bukaresti könyvkiadó, itt jelent meg M. S. ORAȘUL CU SALCĂMI (ÁKÁCOK VÁROSA) c. regénye 1935-ben.

⁵ Sebastian DE DOUĂ MII DE ANI... (KÉTEZER ÉVE...) című önéletrajzi ihletésű regényének megjelenésekor heves antiszemita kritikát jelentetett meg az *Azi* c. újságban.

⁶ Camil Petrescu író TÉZISEK ÉS ANTITÉZISEK c. irodalmi tanulmányait egybegyűjtő kötetéről van szó.

⁷ M. S. KÉTEZER ÉVE... c. regényéről és Camil Petrescu két legismertebb lélektani regényéről (PROKRUSZTÉSÁGY, m. Békési Á., 1966 ÉS A SZERELEM UTOLSÓ, A HÁBORÚ ELSŐ ÉJSZAKÁJA, m. Szász B., 1969) van szó.

Határozottan elhárítottam a dicséretet:

– Hagyjuk ezt, Camil, mellőzzük az én könyveimet, beszéljünk inkább a *Prokrusztész-ágyról*.

Lehetetlen némi gyengéd elnézés nélkül fogadni a jól időzített csodálatnak ezt a kiválóan bejáratott, egyszerű taktikáját. De azért a régi rokonszenvet érzem iránta. Apró ügyeskedései sosem háborítanak fel, inkább szórakozom rajtuk. Biztos, hogy fantasztikus figura. Újraolvastam 1922-ben, '24-ben írott cikkeit: lenyűgöző a pontosságuk, a hangnemiük, a stílusuk.

Tegnap már nem mentem el meghallgatni Nae előadását. Kezd untatni. Az utolsó néhány előadás a tavalyi sorozat bosszantó politikai felhangokkal újraserkesztett változata volt. [...] Van valami démoni Naéban, nem hiszem, hogy az akadémikus kritika ki tudná kezdeni.

1936. március 19., csütörtök

Tegnap az egész csoportunk együtt vacsorázott Lillynél,⁸ és Camil – Mirceával és velem beszélgetve, azzal a bátor őszinteséggel, ami annyira jól áll neki, mintha a tények követelésére erőszakkal nyomná el a kötelező szerénységet – azt mondta:

– Végül is, drága barátaim, ismerjük el: csak három regényíró van: te, Mircea meg én.

Hihetetlen ez a Camil. Ha jelen lett volna, nem is tudom, például Sergiu Dan, akkor nyilván: „drága barátaim, csak négy regényíró van...”

1936. március 23., hétfő

Nem vagyok leereszkedve, de az első percek lázas tevékenységének vége. Szombaton, sőt még tegnap is úgy éreztem, hogy ezt a munkát két hét alatt be tudom fejezni. Azt hiszem, tévedtem. Néhány hónapba is beletelhet. Jó lenne szeptemberre befejezni és átadni a színháznak.⁹

Nekifogtam az írásnak. Tegnap felrajzoltam a háttérrel, a környezetet, ma megírtam az első jelenetet – amivel meg vagyok elégedve. Igaz, hogy rövid. Valószínűleg nehéz lesz egyszerre több szereplőt csoportosítani, mozgatni a színpadon. Nem tudom, mi sül majd ki belőle. De szükségem van erre a tapasztalatra. Mint írói technika is érdekel. Érzem, hogy egy színdarab témája van a kezemben, ebből semmi más nem kerekedhet ki, sem regény, sem novella. Eddig nem tudtam, milyen érzés jelenetként látni egy történetet. Egészen más alkotási folyamat, mint a regény esetében.

És csábít a kulisszák, a színpad, a plakátok világa! Van bennem egy kis ripacság. Ráadásul az izgalom, hogy Leninek írok! A gondolat, hogy az általam felépített világban fog élni, az én szavaimat mondja! Micsoda elégtétel lesz!

1936. április 14., kedd

[...] Két tíz-tizenkét éves gyerek beszélgetése ma a parkban: az egyik a katonai gimnázium egyenruhájában, a másikon térdzokni, rövidnadrág, kabát, nyakkendő, franciásan öltözve – ráadásul még szőke is –, mintha a Luxembourg-kertből jönne.

Katona: – Ti az iskolában viselitek a horogkeresztet?

Másik: – Az mi?

K: – Tudod, az a jel...

M: – Nem tudom.

⁸ Lilly Popovici színésznő.

⁹ JOCLU DE-A VACANTA (JÁTÉK A BOLDOGSÁGGAL) című színdarabját írja.

K: – Mi viseljük.

Ezután eltávolodtak, majd néhány perc múlva visszajöttek. A beszélgetés folytatódott. Hallottam, ahogy a szőke fiú magyaráz a katonának:

– A vallás nem ugyanaz, mint az állam. Már pár száz éve nincs közük egymáshoz. Tudod, az iskolában nem is tanulunk vallást.

Szó szerint. Másként nem is lenne érdemes idejegyezni. Egy rendőrtársadalom, mint amilyen a román, nem is hozhat létre mást, mint rendőrök újabb és újabb nemzedékeit. Ha nem foglalkozás szerint azok, hát a szellem, a gondolkodás rendőrei. Kíváncsi vagyok, milyen családból származik az a szőke kisfiú, aki nem tudja, mi az a horogkereszt. Szeretném megismerni az édesapját és megszorítani a kezét.

1936. május 3., vasárnap

Közgyűlés a S. S. R.-ben.¹⁰ Hogy is vehetek komolyan egy ilyen komédiát, hogy is képzelhetem, ha egy másodperc erejéig is, hogy valóban fontos, megválasztják-e Kiritescut vagy nem, hogy megszavazzák-e Toneghint? Egy órán át, amíg ott voltam, lázasan tevékenykedtem, csoportot alakítottunk, propagandát szerveztünk – csak amikor kiléptem az utcára, akkor jöttem rá, micsoda nevetséges szerepet játszottam.

Mi közöm nekem ehhez az egészshez, a politikához, a cselszövésekhez? Kültelki szemét az egész, az írástudók külvárosa. Szörnyű, szörnyű és még egyszer szörnyű.

Egyébként is az irodalmi mérgezettség korszakát élem. Utálok. Miért is nem maradtam meg valami egyszerű mesterségnél, lennék ügyvéd vagy tisztviselő, hétköznapi, rendes ember, miért nem adatott meg nekem, hogy legyen egy házam, komplikációk, „izgalmak”, megbánások nélküli életem, szerelmem?

Még a bécsiek délután látott előadása (Molnar: *Grosse Liebe*) sem tudott teljesen helyrehozni. De legalább részem volt háromórányi elragadtatásban, néhány percnyi meghatódásban. Darvas Lilly nagy színésznő. Az egész nap a hiábavalóság ízet hagyta a számban. Megint eszembe jut, hogy az egész életemet elpocsékoltam.

1936. június 24., szerda

Botrány és zsidóverés a törvényszéken. (És két nappal ezelőtt még azon gondolkoztam, hogy felhagyok az írással, és kizárólag ügyvéd leszek.) Lehet, hogy szervezett pogrom felé haladunk. Tegnapelőtt este Marcel Avramovici-ot (a brassói Rachel tánti fiát) vagy húsz diák támadta meg az utcán, ájultan beráncigálták a diákothoz pincéjébe, ahonnan két óra múlva „bocsátották el”, tépett, véres ruhában, a fején mély sebbel.

Tegnap a törvényszéken Sicu Davidovici-ot lelökték a lépcsőn, és Leibovici Marcut is megverték. Lám egy ember, aki nem szabadulhat a sorsától. Az egyetemen is őt verték a leggyakrabban.

Este a Gabroveni utcában – Carol Grümberghez mentem éppen – hadiállapot uralkodott. A zsidó kereskedők leengedték a redőnyeiket, és elszántan, ellenállásra készen várták a támadókat. Azt hiszem, nincs más kiút. Ha már fel kell fordulnunk, legalább bottal a kezünkben haljunk meg. Ez sem kevésbé tragikus, de legalább valahogy kevésbé nevetséges.

Ma reggel Leni felhívott telefonon, könyörgött, hogy ne menjek a törvényszékre, és biztosított, hogy egész tegnap aggódott miattam. Úgy tűnt, őszintén aggódik, és ez – miért ne vallanám be – örömmel töltött el.

¹⁰ Sediul Scriitorilor Români (Román Írók Egyesülete).

Stendhal *Naplóját* olvasom, és szeretnék valahol máshol lenni, valahol messze-messze, hírek és újságok nélkül, néhány klasszikus művel és – egy asszonnyal. Talán Lenivel. Valakivel, aki kevésbé izgága, akinek a jelenléte növényi jelenlét.

1936. június 25., csütörtök

Camil Petrescuval találkoztam ma reggel a *Capsában*.¹¹ Felháborodott, amiért meg merem említeni, hogy az antifasiszták craiovai pere barbár körülmények között zajlik.

– Ezeket nem is kellene bíróság elé állítani. Egyenest a börtönbe velük! Tíz, húsz év ítélet nélkül. Nemhogy még alkalmat is adnak nekik, hogy a tanúikkal meg az ügyvédekkel kommunista propagandát folytassanak!

A *Capsából* kijövet sétáltunk pár lépést az utcán, és újra elmondta, mi a véleménye a legújabb zsidóverésekről.

– Sajnálatos dolog, kedves barátom, de ezért is a zsidók a felelősek.

– Miért, Camil?

– Mert túl sokan vannak.

– Hát a magyarok nincsenek még többen?

– Lehet, de ők legalább egy tömbben, ugyanabban a tartományban élnek. (Nem értettem ezt az érvelést, de nem akartam folytatni a vitát. Mi értelme felidézni az 1934 januárjában folytatott hosszú beszélgetésünket? Kiismertem, akármit is mond, nem tud meglepni, legfennebb lehangol.)

Aztán ezzel folytatta:

– Kedves barátom, a zsidók provokálnak. Kétértelműen viselkednek. Beleszólnak olyasmibe, amihez semmi közük. Túláságosan is nacionalisták.

– Camil, döntened kellene végre: nacionalisták vagy kommunisták?

– Így, köztünk szólván, drága barátom, csodálkozom, hogy ilyen kérdéseket teszel fel. Hát *mi más a kommunizmus, ha nem a zsidók imperializmusa?*

Camil Petrescu mondja ezt. Camil Petrescu Románia egyik legfényesebb elméje. Camil Petrescu az egyik legérzékenyebb lélek Romániában. Hogy lehetne Romániában valaha is forradalom?

Mirceanál vacsoráztam, s mivel sem ő, sem Nina¹² nem értek még haza a városból, amíg vártam rájuk, vagy húsz oldalt olvastam a *Le côté des Guermantes*-ből. Egy jelenet, amiről teljesen megfeledkeztem (amúgy az az érzésem, hogy mindent elfelejtettem): Marcel ebédje Saint Loup-val és Rachel quand du Seigneurrel.

Döbbenetes, mennyire hasonlít Rachel Lenire. Mintha saját szerelmem történetét olvastam volna.

1937. február 25., csütörtök

Este kisebb fogadás nálunk. Mircea, Nina, Marietta,¹³ Maryse, Gheorghe,¹⁴ Lilly, Dinu.¹⁵ Azt hiszem, utoljára hívtam meg őket. Nem bírom elviselni azt a kettős játékot, amelyre gárdistaáttérésük óta a köztünk levő barátság nevében kényszerülnek. Mircea legutóbbi *Vremea*-beli cikkei egyre „gárdistábbak”. Nem is olvastam mindet. A legutolsó-t csak ma reggel, holott már pénteken megjelent, és mindenki arról beszélt.

¹¹ Elegáns bukaresti kávéház.

¹² Nina Mareș, Mircea Eliade első felesége.

¹³ Valószínűleg Marietta Sadova színésznőről és rendezőről van szó.

¹⁴ Gheorghe Nenișor színházi kritikus, M. S. barátja és felesége, Maryse.

¹⁵ Constantin Noica filozófus.

Létezhet-e barátság olyan emberekkel, akiknek egész sor tőlem idegen gondolatuk és érzésük van – mégpedig olyannyira idegenek, hogy elég belépnem az ajtón, máris szégyenkező, kellemetlen csend lesz a szobában?

Mirceánál már vagy tíz napja nem jártam. Mariettánál több mint egy hónapja. Talán megkíméljük magunkat a durva szakítástól, hagyjuk, hogy idővel maguktól szét-hulljanak a dolgok...

1937. március 2., kedd

Hosszú politikai vita Mirceával. Lehetetlenség összefoglalni. Lírai volt és zavaros, csupa felkiáltás, indulatszó, vádaskodás... Az egészből csak a (végre őszinte) vallomását jegyzem le: hogy szereti a Gárdát, hisz benne és a győzelmében. Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazu, Ștefan cel Mare, Bălcescu, Eminescu, Hașdeu – a maguk idejében mind vasgárdisták voltak. Mircea nyakra-főre idézett belőlük...

Amúgy nem mondhatnám, hogy nem volt szórakoztató. Véleménye szerint azok a diákok, akik tegnap este Iași-ban megkéselték Traian Bratut,¹⁶ nem vasgárdisták, hanem... kommunisták vagy a Nemzeti Parasztpárt tagjai. Így, szó szerint. Ami pedig Gogu Rădulescut¹⁷ illeti (Gogu uraságot, ahogy Mircea ironikusan nevezi), a liberális diákot, akit vizes kötéllel vertek el a Gárda székházban – úgy kell neki. Így jár az áru-ló. Ő – Mircea Eliade – nem elégedett volna meg ennyivel, kiszúrta volna a szemét. Aki nem vasgárdista, aki nem gárdistapolitikát folytat, az mind nemzetáruló, és nem érdemel jobbat.

Talán valamikor majd újraolvasom ezeket a sorokat, és nehéz lesz elhinnem, hogy Mircea szavait foglalják össze. Ezért kell még egyszer hangsúlyoznom, hogy szó szerint jegyeztem le, amit mondott. Nehogy véletlenül elfelejsem. Talán egy napon a dolgok eléggé lenyugszanak ahhoz, hogy felolvassam ezt az oldalt Mirceának, és lássam őt szégyenében elpirulni.

Arról se feledkezsem meg, mivel magyarázza, hogy szívvel-lélekkel rajong a Vasgárdáért:

– Mindig is hittem a szellem felsőbbrendűségében.

Nem szélhámos és nem is őrtül. Csupán naiv. De milyen katasztrófális tud lenni a naivitás!

1937. október 20., szerda

Szombat este Lenivel és Frodával¹⁸ először a *Sörösszekerben*, aztán a *Melodyban*. Szándékosan sokat ittam. (Egyfolytában innék, hogy felejtsek...)

A *Melodyban*, miközben mindhárman élénk társalgásba merültünk, Lenit fogdos-tam az asztal alatt, aki nemcsak „se laissait faire”, de még segített is diszkrétén. Egész éjjel a combja közt volt a kezem. Közben néztem: az arca nem árult el semmit. Pergett a nyelve, mosolygott, figyelmes volt, kedves és magabiztos. És ott ült mellette a férje. És képes volt a szemébe nézni. És ezt a nőt imádtam két éven át, hűségesen, mint egy kutya.

Végre én is megismerem ezt a Lenit, a „petite putaine charmante”-ot, akit mindenki ismert – rajtam kívül, természetesen.

¹⁶ Traian Bratu, a iași-i egyetem rektora.

¹⁷ Gogu Rădulescu, ekkor kommunista szimpatizáns, később az RKP egyik vezetője.

¹⁸ Scarlet Froda, publicista, színházi kritikus, a *Rampa* c. színházi lap szerkesztője, Leni Caler férje.

Úgy néz ki, hogy nem adják elő a darabomat. Erős az antiszemita nyomás, és a színháznak semmi oka ellenállni. A nemzeti öntudat nem engedheti meg, hogy egy bukaresti színpadon Mihail Sebastian darabját játsszák. Semmi baj: van elég Fodor László-, Bús Fekete-, Franz Molnár-darab.

Sân-Giorgiu¹⁹ szó szerint azt mondta Camilnak: „Ötezer emberem van, egy pillanatig sem fogom megengedni, hogy bemutassák Sebastian darabját. Elhatározásomat Sicăval²⁰ is közöltem.”

Pillanatnyilag nem tudok rájönni, mi vezetett el oda, hogy kihagytak a repertoárból. Nem hiszem, hogy Sân-Giorgiu fenyegetőzése elég lett volna. Vagy Iorga cikkei. Összefüggő munkáról lehet szó. De nincs elég türelmem és kitartásom utánajárni a dolgoknak. Történjen minden, ahogy Isten akarja. Feladom.

1937. december 19., vasárnap

Normális életkörülmények között az, ami velem az elmúlt három-négy évben történt, ha nem is jó dolog, de semmi esetre sem katasztrófa. Persze súlyos, de éppen emiatt fontos.

Elveszíteni egy helyet (a *Cuvântul*), egy embert, akivel szemben felelősséget érzek (Nae Ionescu), egy sor barátot (Ghiță Racoveanu,²¹ Haig,²² Marietta, Lilly, Nina és végül Mircea, a legelső és legfontosabb barát), elveszíteni mindent, de mindent: harmincévesen ez nem feltétlenül tragédia, hanem a felnőttkor tapasztalata.

Nem kellene hálásnak lennem, amiért az élet kiüríti körülöttem a világot, amiért elveszi, megszünteti az idők során felhalmozott szokásokat, a kényelmet, és újra visszavisz a kezdethez, de már nem a húszéves öntudatlansággal, hanem harminc év józanágával?

De igen, de igen – csakhogy ahhoz, hogy ez így legyen, még hiányzik valami, az egyetlen dolog, ami elől nincs menekvés.

Mert minden más újraépíthető.

1937. december 29., szerda

Megalakult a Goga-kormány – és nem átmeneti formában, ahogy Bukarestbe visszajövet gondoltam, hanem stabil változatban. Új választásokat írtak ki, kormányozni fog, megvalósítja a Cuza-féle programot, amire a tegnapi beszédekben minden miniszter hivatkozott. Először lehetett hivatalos beszédekben megfigyelni a *Porunca Vremii*²³ szóhasználatát: ilyen-olyan zsidók, judaista hatalom stb.

Holnapra, holnaputánra várhatók az első hivatalos antiszemita intézkedések: az állampolgárok újrászámbevétele, a sajtóból, talán az ügyvédi kamarákból való kizáratás.

Vajon elveszíttem a *Fundația*-beli helyemet?²⁴ Nagyon valószínű... Főleg, ha – ahogy a mai lapok írják – a *Fundația* a Hodos által vezetett Propagandaminisztérium irányítása alá kerül. De ettől függetlenül nehéz elképzelni, hogy egy Cuza-típusú rendszer

¹⁹ Ion Sân-Giorgiu, dramaturg, jobboldali publicista.

²⁰ Sică Alexandrescu, a Comedia Színház igazgatója.

²¹ M. S. szerkesztőtársa a *Cuvântul* című lapnál.

²² Haig Aterian, esztéta, színházi ember, Marietta Sadova férje.

²³ Szélsőjobb irányultságú újság.

²⁴ M. S. 1936-tól a *Revista Fundațiilor Regale* (Királyi Alapítványok Lapja) c. folyóirat szerkesztőségében dolgozik.

megtúrne „kulturális szerepkörben” egy zsidót, még ha az a szerep olyan halovány is, mint az enyém.

Nem tudom, milyen hangulat uralkodik a városban. Megdöbbenés, bizonytalanság, zűrzavar, félelem? A lapok szürkék, semmitmondók, tiltakozásnak semmi jele. Az az érzésem, hogy csak mostantól fogjuk megtudni, mi is az igazi cenzúra.

...Nem gyerekes dolog ilyen időkben irodalommal foglalkozni? [...]

Tegnap éjjel, amikor hazaértem Brassóból, Mozart egy zongoraversenyét hallgattam Stuttgartból, azt hiszem, ezt még nem hallottam eddig. Ma este a párizsi adón Bdúr szonáta, ugyancsak Mozart. És végül, amíg ezt írom (este 11-kor), ugyancsak egy francia adó, mintha ugyancsak Mozartot sugározna – talán egy szimfóniát.

Sok Mozart, nagyon sok Mozart, talán ez az egyetlen, ami vigaszt nyújt mindazért, ami történik.

1938. február 11., péntek

Tegnap megbukott a Goga-kormány! Váratlan, széles körű, ösztönös elégedettség, mintha ellenállhatatlan idegcsokk ért volna mindenkit. Bizonytalan a helyzet – gondoltam, és egy zavaros álmokkal teli éjszaka után is csak ezt mondhatom –, megmaradnak ugyanazok a súlyos kérdések, legalábbis ami minket illet. Valószínűleg folytatódik az antiszemita elnyomás – mégsem tudom visszafojtani az örömet. Vigasztaló érzés látni, ahogy egy nagyszabású szélhámosság hirtelen kipukkan.

Leginkább a németországi hírek, pontosabban híresztelések teremtették meg a múlt éjszaka drámai hangulatát: az ideges örömet, elragadtatást, zaklatott nyugtalanságot, optimista nyüzsgést. Felkelés, utcai harcok Berlinben, három hadtest nyílt harcban az ostromlókkal stb. stb. Hihetetlen, ugyanakkor szédületes. Régi kiábrándultságom igyekezett elutasítani a hírt, de a bennem bujkáló (akár csalóka, pillanatnyi) boldogságvágy hinni akarta, hinni kezdte.

Éjjel kettőig egyedül járkáltam az utcán, a Palota környékén, beleveszve a tömegbe, hol ehhez, hol ahhoz csapódva – kérdezősködtem, híreket adtam tovább, meggyőző voltam, ha kételkedővel találkoztam, szkeptikus, ha fordítva történt. Nem tudtam hazamenni – egész éjjel kóboroltam volna. Valóban felajzott, stimuláló, várakozással, kétélyekkel és feltételezésekkel teljes hangulat uralkodott az utcán.

Most, miután eltelt néhány óra, és elolvastam az újságokat (ami Németországot illeti, bizonytalan a helyzet, de nem súlyos, semmi azonnali, elkerülhetetlen), nyugodtabb vagyok, kevésbé hiszékeny. Mintha egy átmulatott éjszaka után ébrednék.

1938. február 12., szombat

Tegnap éjjel, a válság éjszakáján találkoztam Camillal a Palotatéren, ahol hírekre vártam. Úgy tűnt, hogy megdöbbennek az események, és jólesett beszédesnek lenni a „hallgatásra kényszerült” Camil mellett.

– Ha látnád, hogy elárasztották a zsidók a *Corsót*! Tele van velük a kávéház. Valóságos birtokbavétel zajlik.

– Milyen antiszemita vagy, Camil! Gyere, megmutatom, mekkorát tévedsz, vagy ha nem, hát önmagadat próbálsz megteveszteni.

Karon fogtam, és elmentünk a *Corsóba*, körbejártuk az egész kávéházat, minden asztalnál megálltunk, és számoltuk a gyanús arcokat. Összesen vagy tizenöt zsidót találtunk a zsúfolt, izgatott, szenvedélyes csoportokkal tele kávéházban.

A tények láttán Camil mosolyogva visszavont mindent.

1938. április 12., kedd

Vasárnap este vacsora Mirceánál. Régóta nem találkoztunk, nem változott. Nagy kíváncsisággal figyeltem, hallgattam. Elfelejtett gesztusok, ideges bőbeszédűség, ezer találalomra odavetett dolog – mindez együtt szimpatikus, rendes, vonzó. Nehéz nem kedvelnem őt.

Csakhogy annyi mindent kellene mondanom neki a *Cuvântulról*, a Gárdáról, róla magáról és a megbocsáthatatlan kompromisszumairól. Nem lehet megbocsátani a politikai bukfenceit. Elhatároztam, hogy nyíltan beszélek vele. Amúgy sincs miért udvariaskodnom. Az ilyen visszatalálások ellenére a mi barátságunknak vége... Nem tudtam beszélni vele, mert épp amikor felálltunk az asztaltól, váratlanul beállított a Penci házaspár. Nem tudom, mikor találkozunk megint.

1938. augusztus 9., kedd

Nincsenek ihletett napok, de jaj, vannak rossz napok, amikor akármit írsz, akármit kínlódsz ki, rossz lesz, unalmas és szürke.²⁵ Semmi sem látható előre, minden, ha nem is hamis, de jelentéktelen, lapos, felesleges. Írok egy bekezdést, aztán azon gondolkodom, hagyjam meg vagy töröljem. Kitörölöm, végül csak jobbnak tűnik, mint amit a helyére írok.

Hát így vesztegettem el az egész mai napot. Nagy nehezen írtam három-négy oldalt, de olyan színtelenek, semmitmondóak, hogy szégyellem újraolvasni. Ez a fejezet, a hatodik, nem akar kimozdulni a helyéből.

Lusta lennék? Nem hiszem. Legalábbis nem lustább, mint máskor. Lelkiismeretesen, íróasztal mellett ülve töltöttem az előírt hat órát (talán félórával kevesebbet), de hiába. Minden szürke, közömbös. Beletörődéssel várom, hogy kivilágosodjon – de hát természetesen csak egyfajta várakozás létezik: „la plume ferme au-dessus du papier”, ahogy Renard mondta, és ő, szegény feje, igazán tudhatta, mit beszél.

1938. szeptember 18., vasárnap

Nagy siker.²⁶ Óriási siker. Tízszer is visszatapsolják, forró, vibráló hangulat a nézőtéren. Én moziban voltam. Filmet néztem, és sikerült olyan nyugodtan végigülnöm, mintha semmi különös nem történt volna aznap este. Az előadás vége felé értem vissza, még időben ahhoz, hogy érezzem azt az élénk, ünnepi, emelkedett hangulatot.

A ma reggeli beszámolóik dicsérőek. Telt ház a matinén. Estére már majdnem minden jegy elkelt. Számos telefonhívás, gratuláció.

Persze elégedett vagyok, de azt hiszem, nem vesztettem el a fejemet. Még mindig szkeptikus vagyok és főleg nagyon fáradt. Túl fáradt ahhoz, hogy mindent lejegyezzenek a bemutatóról. Talán majd holnap.

1938. november 30., szerda

Duca²⁷ és Stelescu²⁸ gyilkosaival együtt az éjjel lelőtték és eltemették Corneliu Cod-

²⁵ M. S. egyik legismertebb munkáján, az *ACCIDENTUL (BALESET)* c. regényen dolgozik. Magyarul *MENEDÉK* címen 1965-ben jelent meg Domokos János fordításában.

²⁶ A bukaresti Comedia Színház bemutatja *JOCUL DE-A VACANTA (JÁTÉK A BOLDOGSÁGGAL)* című, még előző évadról elhalasztott darabját, amely eleinte nagy sikert arat, aztán hamar lekerül a műsorról.

²⁷ 1933. december 29-én a sinaiai állomás peronján vasgárdisták agyonlőtték I. G. Ducát, a liberális kormány miniszterelnökét.

²⁸ Mihai Stelescu vasgárdistavezért 1936. június 16-án saját bajtársai gyilkolták meg, miután kilépett a mozgalomból.

reanut.²⁹ „Szökési kísérlet”, állítólag. Mindez túl gyorsan és váratlanul történt ahhoz, hogy kitaláljam, mi következhet még belőle.

Még egyszer, észre kell vennem, hogy a belső viszonyok váratlanul szigorúak, ami visszaesést jelenthet. A külföldi helyzet annyira zavaros, a legszerényebb optimizmusra sem ad okot.

1938. december 17., szombat

Dinu Noica Párizsból levelet küld Comarnescunak,³⁰ amelyben bejelenti, hogy Codreanu kivégzése után úgy döntött, belép a Vasgárdába, tehát semmisnek tekinti a *Fundatia Regală*val kötött szerződéseit, és a legrövidebb időn belül kész visszaküldeni a felvett előlegeket. Mindez jól jellemzi Dinu Noicát.

Mircea viszont meglátogatta Rosettit,³¹ hogy bejelentse, ő elsősorban író és tudós marad, könyveket akar kiadni, és mindenekfelett a *Fundatia* keretén belül szerveződő orientalisztikai intézettel szeretne foglalkozni. Ez sem rossz.

Este a Nemzetiben Wilde *Bunburyjének* a bemutatója. Én fordítottam. (Ezt persze senki sem tudja, mert Sadoveanu természetesen nem akart kockáztatni azzal, hogy kiteszi a nevemet a plakátra. Amúgy én sem büszkélkedem nagyon egy angol darab francia fordításból történt románra ültetésével.) Mégis mulatságos érzés színpadról visszahallani az általam írt szöveget. Valami furcsa szerzői kíváncsiság munkált bennem (mint ha legalábbis az én szövegem lett volna), a teljes távortartással párhuzamosan, hiszen egyáltalán semmi közöm nem volt az előadáshoz.

1939. március 20., hétfő

Csehszlovákia lerohanását személyes drámaként éltem meg. Az utcán olvastam az újság beszámolóját Hitler prágai bevonulásáról, és könnyes lett a szemem. Annyira megalázó és aljas, sérti mindazt, amit valaha is gondoltam az emberekről!

A tegnapi sajtóban megjelent cáfolatok ellenére úgy tűnik, Románia is ultimátumot kapott. Egyelőre csak az ipar teljes leállítását kérik, kizárólag agrárállam legyen az ország, a németek beszállítója, ami egyúttal biztosítaná számukra a román import és export feletti monopóliumot. Ha ezt elfogadják, legkésőbb őszre bent lesznek a németek. Ha nem fogadják el, tíz-tizenöt napon belül kitör a háború. Időközben Daladier és Chamberlain tiltakozó beszédeket tart.

Minden olyan groteszknek tűnik. Ha egy másik bolygóról néznénk, nevetséges volna. Így viszont...

Igen, ezen a most kezdődő tavaszon talán már háborúzni fogunk, talán ezen a tavaszon meghalok valahol egy lövészárokban.

Emil Gulian,³² akivel szombaton beszéltem telefonon, azt javasolta, álljunk össze néhányan, és fogadjuk meg, hogy aki közülünk életben marad, kiadja a harcban elesettek munkáit.

Be kell vallanom, nem nagyon izgat a kézirataim sorsa. Sokkal inkább azok a könyvek, amelyeket talán soha nem fogok tudni megírni. És főleg az élet – az életem, amivel mindmostanig semmit sem kezdtem.

²⁹ Corneliu Zelea Codreanu a Vasgárda vezetője.

³⁰ Petru Comarnescu, esztéta, kritikus, M. S. jó barátja.

³¹ Alexandru Rosetti, M. S. közeli barátja, a *Fundatia Regală* igazgatója.

³² Emil Gulian, költő, az orosz fronton halt meg.

1939. május 8., hétfő

Pénteken Könyvnap volt, én pedig kénytelen voltam a Front egyenruhájában megjelenni.³³ Valóban muszáj volt? Nem tudom. Talán ha elég komolyan veszem a dolgokat, ellenállok. Talán még a *Fundațiánál* betöltött munkámat sem veszélyeztettem volna. Annyi jó kifogás létezik! Olyan nehéz lett volna például beteget jelenteni aznap?

Szégyellem magam, különösen ott nagyon szégyenkeztem. Van-e még jogom megítélni egy ember morális értékét, nekem, aki nem voltam elég erős ahhoz, hogy kilépjek ebből a komédiából? Mi lesz velem, ha komolyabb nyomással találkozom? Hogy viselkednék egy koncentrációs táborban? Mennyi emberi méltóságom maradna a kivégzőosztag előtt? A belső szabadságommal fizetek egy havi 5535 lejes munkahelyért! Nem túl drága ár ez?

Tételezzük fel, hogy az írásaim egyszer majd jelentenének valamit egy távoli olvasó számára, vajon ez az egyenruha, ez a livré nem szünteti meg minden gondolatom, érzésem vagy írásom morális értelmét és jelentőségét?

Olyan író vagyok, aki lakájegyenruhát öltött. És ha arra gondolok, hogy vannak írók, akik ennél kisebb megalkuvást sem vállaltak, inkább máglyára mentek!

Formátlannak, csonkának érzem magam, mint aki elvesztette a jogot ahhoz, hogy leírja: ÉN, azzal az önbecsüléssel, visszafogott büszkeséggel, ami ezt a szót egyedül igazolni tudja.

„Civil vagyok” – írtam a *Cum am devenit huliganban*,³⁴ és büszke voltam erre az állításra, úgy éreztem, ez a szabadság, a függetlenség, a nonkonformizmus nyilatkozata.

1939. május 16., kedd

Behívtak. Ezúttal nem úszom meg. És nem is akarom. Ha egyszer meg kell történnie, jobb most, mint júliusban vagy ősszel, a hadműveletek idején. Holnap reggel megkapom a „felszerelést”, holnapután pedig, úgy tűnik, indulok Mogoșoaiára, ahol az ezredem (a 11-es) gyakorlatozik. Nem tudom, hogyan alakulnak a dolgok, de elhatároztam, hogy nagy nyugalommal, némi beletörődéssel, sőt jókedvvel fogadok mindent.

1939. május 18., csütörtök

Tegnap megkaptam a felszerelést – piszkos rongycsomó, még úgy is képtelenség a házban tartani, hogy minden ablak nyitva van! Egész éjjel a tetvektől rettegve forgolódtam az ágyban. Képtelenség felvenni ezt a borzalmat. Kénytelen voltam innen-onnan összeszedni egy tiszta egyenruhát: a régi, 1933-as mundérom, ugyancsak akkori kapcák, a nyári bakancsom. Nadrágot Comșától³⁵ kaptam.

Az imént főpróbát tartottam. Jaj, milyen siralmasan nézek ki. Mintha jól elvertek volna, nyamvadt, elformátlanodott, jelentéktelen figura lettem. Már nem én vagyok, már nem vagyok semmi, semmi. Valami, amit meg lehet ölni a tömegben, anélkül, hogy annak bármi jelentősége lenne, valami, amit sárba lehet hempergetni, istállóba vetni, amit ott lehet felejteni a mezőn, egy névtelen, identitás, tekintet, akarat, hang és élet nélküli valami – egy román katona.

³³ Minden közalkalmazott köteles volt a Nemzeti Újjászületés Frontjának egyenruháját viselni.

³⁴ HOGYAN LETTEM BOTRÁNYHÓS. A DE DOUĂ MIH DE ANI... (KÉTEZER ÉVE...) c. regényének megjelenését követő, többnyire antiszemita felhangú kritikákra M. S. 1935-ben a fenti címet viselő hosszú, könyvterjedelmű esszében válaszolt.

³⁵ Ioan Comșa ügyvéd, M. S. munkatársa, később műfordítóként, szerkesztőként is dolgozott.

1939. augusztus 23., szerda

Német–szovjet megnemtámadási szerződés!

Szédítő fordulatnak tűnik. Hirtelen az egész világpolitika más irányt vesz. Hiábavaló próbálkozás itt, Biharfüreden, háromnapos újságokból kikövetkeztetni, mi folyik a világban!

Tegnap este és ma hajnalban megpróbáltam valami rendet vinni az alakuló káoszba. Ha az, ami most Európában zajlik, színdarab volna, azt mondanám, kitűnő a cselekménybonyolítása. Az oroszok egy évvel később, most fizetnek Münchenért, mégpedig éppen fordítva, mint ahogy várható volt. Tökéletes a szimmetria. 1938 szeptemberében Anglia és Franciaország Oroszország háta mögött és ellenére szövetkezett Hitlerrel. 1939 augusztusában Oroszország szövetkezik Hitlerrel, Franciaország és Anglia ellen és a háta mögött. 1938 szeptemberében Csehszlovákia volt Hitler azonnal elkönnyvelhető nyeresége. Most Danzig. Minden a helyén van ahhoz, hogy a második felvonás az első tükröképe legyen. De nehéz pusztán dramaturgiai felépítésük alapján értékelni az eseményeket. Az oroszok nem csak a színpadi technika szépsége miatt lépnek be a képbe.

Tehát mi lesz? Semmit sem tudni. Eltűri-e Franciaország, Anglia és Lengyelország Danzigot? Ha igen, akkor nagy valószínűséggel háború lesz, mert nem látom be, miért lépne vissza Hitler most, hogy Oroszország felől védve van. Nem tűrik? Két, három, öt nap múlva Danzig a németeké – a hitleri nyomás pedig azonnal, automatikusan át-sugárzik Bukarestre. Úgy tűnik, ez esetben egész Délkelet-Európa elesik.

1939. szeptember 17., vasárnap

Tegnap orosz–japán szerződés. Ma, hajnali négykor a szovjetek bementek Lengyelországba, hogy elfoglalják, amit a németek meghagytak.

Boldogok a rögeszmések! Ők legalább meg tudják őrizni a nyugalmaikat, és továbbra is azt képzelhetik, hogy értik, mi folyik a világban. A kommunisták szemében, még az itthoniakéban is, minden rendben van, „a forradalom folytatódik”. Bármit lépjen a Szovjet, jól teszi.

A legionáriusoknak (a fogalom újraéledőben van) biztosított a német győzelem, aminek az árnyékában remekül meg lehet élni.

Hát én? Én, aki egyikben sem hiszek, és megpróbálok nem premisszák, hanem tények alapján dönteni? Nem kell megőrülni? Kétségbeesni? Nem kényszerül arra az ember, hogy azt mondja, innen kezdve minden, de tényleg minden elveszett?

Mit tehetek még ezekben a (talán utolsó) napokban? Egész nap zenét hallgatnék, ez az egyetlen kábítószereim. Egy nap mindnyájunkat levágnak, mint a tyúkokat. Kévsbé bomlottan, sokkal nagyobb figyelemmel, nyitott szemmel kellene várnom a közelebbi katasztrófát.

1939. szeptember 23., szombat

A merénylőket – hat vagy kilenc embert, még most sem tudni pontosan – a „tett színhelyén” kivégezték, holttestüket egy napon és egy éjszakán keresztül hagyták heverni a járdán, a fejükhöz pedig táblát tettek „*Hazaárulók*” felirattal.³⁶

Tegnap reggel arra jártam (az Elefterie hídon túl). Ezrével jöttek az emberek, autón, villamoson, busszal vagy gyalog. Mintha egy óriási vásárban lettünk volna. Nevet-

³⁶ 1939. szeptember 21-én a vasgárdisták meggyilkolják Armand Călinescu miniszterelnököt. Megtorlasként 252 vasgárdistát kivégeznek.

tek, tréfálkoztak. Egy szakasz katona az én ezredemből alig tudta valamelyest távol tartani a tömeget a kivégzettek holttestétől. (Ha arra gondolok, hogy én is ott állhattam volna őrségben, ha éppen be vagyok híva!) Aki nem jutott el az első sorig, nem látott semmit. Egy asszonyosság háborgott is mellettem:

– Rendet kellene tartani, két sort csinálni, hogy mindenki láthassa.

A környékbeliek létrákat hoztak, s aki többet akart látni, két lejért felmászhatót, és átnézhetett a sorok felett.

– Nem járja – mondta egy alak, aki kifizette a két lejt, de úgy látszik, csalódott. – Nem járja, csak a lábuk látszik.

Milyen kegyetlen, megalázó és becstelen ez az egész! Úgy hírlik, ugyanez a jelenet ismétlődött Craiován, Ploiești-ben és Turnu-Severinben is. A londoni rádió tegnap este „több tucat kivégzésről” beszélt. Azt suttojják, hogy nem több tucat, hanem több száz volt. Sőt pontosítanak: négy száz. Hogy a börtönökbe és légerekbe zárt legionáriusokat mind kivégezték.

Mi történhetett Naéval? Rosetti érdeklődött, és azt a választ kapta, hogy „két napja eltűnt”. Mi az, hogy „eltűnt”? Megszökött? Máshová vitték, és ott őrzik? Lelőtték?

Felhívtam Mirceát, érte is aggódom. Ő vette fel, és az egyik cikkének korrektúrájáról beszélgettünk. Így is megtudtam, amit tudni akartam: él. [...]

Nem tudom politikai szempontból megítélni ezt a drámát. Iszonyodom tőle. Jól tudom, hogy ezek az emberek mind, együtt és külön-külön ölbe tett kézzel nézték volna a gárdistaterrort, hogy a legnagyobb nemtörődomséggel halomra öltek volna minket. Azt is tudom, hogy elvakultságuk minden mértéket felülmúlt. Mégis, mégis, mégis szomorú vagyok, levert és nagyon kiábrándult.

Tegnap este is, ma is itthon maradtam, a szobámba érve első dolgom volt Mozart *andantéit* hallgatni, ez jelenti a menedéket. Aztán *A zsidó nép történetét* olvastam Dubnowtól, a XVI. századi Velencében, Páduában, Bécsben és Frankfurtban történeteket. Olvasás közben éreztem, hogy időben egyre távolodom a mától. Jó tudni, hogy olyan nép fia vagyok, amely századok során sokat, a mostaninál rosszabbakat is tapasztalt. [...]

Délután meglátogattam Mirceát. Reggel talákoztam Ninával a *Fundatiánál*, sápadt volt, kisírt szemmel tördelte a kezét:

– Megölik Mirceát, ne engedjétek, hogy megöljék Mirceát!

Azért mentem el, mert tudtam, hogy most senkinek sincs bátorsága felkeresni őket. Minden, abszolút minden elválaszt tőlük, de arra gondoltam, hogy bátorítani fogja, ha beszélgethet valakivel, még ha csak velem is. Sokkal nyugodtabbnak tűnt, lecsillapodott. Rosetti beszélni fog az érdekében Raleával, Iamandival, sőt talán még magasabb polcon levőkkel is, hogy biztos helyre menekítsék Mirceát. Együtt sajnálkoztunk, de mindketten a magunk módján. Úgy érzem, nekem több erkölcsi jogosultságom van kétségbeesni, mint neki. Mert ő, így vagy úgy, de benne volt, akarta a történeteket.

Ma viszont összeomlott. Már nem is lehet „magatartásról” beszélni. Magatartásforgácsok, alig visszafogott háborgás, dührohamok, kitörni próbáló, de megnyilvánulni képtelen rettenetes gyűlölet. Azt mondta, hogy ez a szörnyű megtorlás most, amikor „az ellenség a határokon áll”, gyalázatos dolog. Hát Armand Călinescu meggyilkolása akkor nem „állt a határon az ellenség”? Rákérdeztem, de csak a vállát vonogatta.

Nem azért kerestem fel, hogy vitatkozzunk, vagy hogy igazat adjon nekem. Nem most fogjuk kiegyenlíteni a számlát. Talán majd egyszer, később, amikor minden messze lesz már tőlünk – ha még életben vagyunk. Az az érzésem, hogy valami kétségbeesett elégtételként számít az orosz vagy a német megszállásra.

– Hiszek a román nép jövőjében – mondta –, de a román államnak meg kell szűnnie. Idegesen jöttem el tőle. Minden próbálkozásom, hogy szót értek vele, hogy a segítségére legyek, hogy éreztessem vele, nincs egyedül, kudarcot vallott.

1940. március 8., péntek

Azt mondja Mama, hogy miután elolvasott kétszáz oldalt az *Accidentulból*, egész éjjel nem tudott aludni bánatában.

– Hogy szerethetsz és hogy szenvedhetsz ennyire? – kérdezi, és hiába próbálok meggyőzni, hogy Paul nem én vagyok, hogy Ann nem létezik, Nora kitalálás, hogy a regény cselekményéből semmi sem esett meg a valóságban.

1940. március 15., péntek

Meghalt Nae Ionescu.

1940. március 16., szombat

Ideges, visszafojthatatlan sírás tört rám tegnap reggel, amikor két órával a halála után beléptem Nae Ionescu házába.

Nae magával vitte az életem egy részét, ami most, csakis most záródik le véglegesen. Milyen furcsa sorsa volt ennek a rendkívüli embernek, aki most beteljesületlenül, félkészén, legyőzve, ha nem esne nehezemre, azt is mondhatnám, hogy lecsúszva hal meg.

Éppen azért szeretem annyira, mert olyan kevésbé volt szerencsés! Milyen pofátlanak, sértőnek tűnik mások sikere! Șeicaru egészséges, gazdag és sikeres. Manoillescuból miniszter lesz. Tătărescu miniszterelnök. Herescu megkapta a professzori kinevezést, és a S. S. R. elnöke. Corneliu Moldovan irodalmi díjat kapott, és a kávéházban szónokol. Victor Eftimiu fogadásokat ad...

Nae Ionescut senki sem veszi komolyan, negyvenkilenc éves korában bukott emberként hal meg.

(Folytatása következik.)

Kiss Judit Ágnes

ELEKTROSOKK

Mit mondok el én, s mit mond a szöveg?
Mit hallgatok el, s mit hallgat el ő?
Míg azt hihetem, elrejt a szöveget,
váratlan hol tűnök elő?

Mint áramütéskor görcsbe a test,
úgy rándul a vers ritmusba, rímbe,
vele rándulok én is, rázuhanok,
lábánál fekszem kiterítve.

Bújócskázik a versben az én,
meg a másvalaki, nevesincs idegen,
enyém a szó, de az övé a rag,
övé tagadásom és igenem.

Merre van ő, és hol vagyok én,
faggat az ügyvéd, vallat a vád.
Úszik megsokkolt szövegén,
nem kérdez a vers, csak mondja magát.

IDÉZŐK

1

*„Minek nézünk mégis másra,
Én is drága, te is drága?”*

Szemnek drága, szívnek drága,
Szőlőm sárga muskotály,
Mért zúdítod ízéd másra,
Miért ítélsz szomjúságra?

Szemnek drága, szívnek drága,
Gyógyításra érett zsálya,
Fürössz hűvös, kék teádba,
Ne hagyj lázadnom hiába!

Szemnek drága, szívnek drága,
Földmély vére, forrósága,
Nincsen semmi tőled zárva,
Bennem törj ki, izzó láva!

2

*„Világ, világ, vetett ágy,
kinek kemény, kinek lágy!”*

Világ, világ, szöges ágy,
Mutass egyet, kinek lágy!

Világ, világ, rugós kés,
Örök jel, mit beléd vés.

Világ, világ, aranyhegy,
Fizess, ha a hasad megy!

Világ, világ, sárga ház,
Mikor gyógyít, nagyon ráz.

Világfagylalt, de édes!
Ne nyald meg, mert penészes!

Világmadár lelőve,
Mégse jutsz ki belőle.

3

„Hosszú az Úristen, rövid a szalonna...”

Nehéz az Úristen, ha rád zuhan, véged,
szétlapított testtel kezded
örök üdvösséged.

Skorpió az Isten, mérge maró vegyszer,
holtig kering a véredben,
hogya megmart egyszer.

Kemény az Úristen, mégis lágy a bőre,
mint vasrács a fa kérgébe,
belé vagyunk nőve.

FIGYELŐ

HÁROM BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Rakovszky Zsuzsa: *A hullócsillag éve*
Magvető, 2005. 404 oldal, 2690 Ft

I

MIÉRT NEM MER ELŐJÖNNI ILONKA A FÜRDŐSZOBÁBÓL?

Essünk túl a nehezen: A HULLÓCSILLAG ÉVE, ellentétben Rakovszky Zsuzsa előző, egyszersmind első regényével, A KÍGYÓ ÁRNYÉKA-val, nem remekmű. Nem, hanem „csupán” egy kiváló *elbeszélői* tehetség nagy műgonddal megírt, részletekben gazdag, izgalmas, olvasásra érdemes, szerethető munkája.

Röviden: jó könyv.

Amely azonban hiányérzetet ébreszt, legálábbis a jelen sorok írójában.

Az alábbiakban e hiányérzet okairól lesz szó, valamint – természetesen – a könyvnek azokról az igen komoly értékeiről, amelyek miatt a mércét akkor is magasra venném, ha A KÍGYÓ ÁRNYÉKA-T nem olvastam volna. Előbb azonban egy olyan problémáról szeretnék beszélni, amely nem fér bele a műimmanens szemlélődésbe, mégis megkerülhetetlennek érzem.

*

Írásom elején hangsúlyosan kiemeltem, hogy Rakovszky Zsuzsát kiváló elbeszélői tehetségnek tartom. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy kétségbe vonnám vagy kisebbíteni akarnám a lírikusi teljesítmény súlyát. Tisztában vagyok vele, hogy Rakovszky pályáján – a dolgok jelenlegi állása mellett – a lírai életmű fontosabb, mint a prózai. Pontosabban: lírai életműve *van* neki (az első, 1981-es verseskötet óta folyamatosan épülő és nyomon követhető, a kortárs költészet legjobbjai közt számon tartott munkásság), prózai életműve pedig *még nincs*.

Ha a két regényt egy sor kezdetének tekintjük, akkor hozzátehetjük: alakulófélben van.

Ezen a ponton óhatatlanul beleütközünk az érettségnek, az alkotó személyiség kialakulásának problémájába. Az érettség, kissé leegyszerűsítve, az az állapot, amelyben a felhalmozódott tudás és tapasztalat ugyanúgy alkotóerővé válik, mint a szenvedély, és a személyes emlékezetben egygyé válik a megélt élettel. Az érett költőnek, akár védőpáncélként, akár teherként, hordoznia kell a korábbi művek és a költőként eltöltött évek emlékezetét; egyre könnyebb a személyiség kontinuitásának fenntartása, egyre nehezebb az innováció.

Olyan regényről írok recenziót, amelynek szerzője érett költő (és, ami vele jár, igen határozottan kialakult költői személyiség). Ugyanakkor kezdő prózaíró, viszonylag kevés közvetlen tapasztalattal. Az a rengeteg sok tapasztalat, amivel az első regény írásakor gazdálkodhatott, nagyrészt lírikusi és műfordítói tapasztalat volt.

Gyakran előfordul, hogy egy költő (értsd: jelentős, jó költő) kíváncsiságból, kísérletezőkedvből, esetleg alkotói válság miatt prózát ír; anélkül, hogy igazi elbeszélői tehetsége volna. Ilyenkor általában olyan szövegek jönnek létre, melyeket a költői tehetség tart életben addig-ameddig. Sokáig nem képes rá, mert a költői nyelv intenzitása nem pótolja a kompozíciót, a narráció és az elbeszélte mozzanatok viszonyának pontos beállítását és más efféléket. Az efféle kirándulások az élő próza alakulására ritkán vannak jelentős hatással.

Rakovszky Zsuzsa azonban nem így tett, és nem ez történt vele. Első regénye, A KÍGYÓ ÁRNYÉKA, sok egyéb mellett arról győzi meg olvasóját, hogy szerzője tud nagyívű epikát létrehozni, korszakot festeni (nemcsak hangulatot), szereplőket térben és jelenetekben mozgatni, közvetve és közvetlenül jellemezni; vagyis elbeszélői tehetség. Nem abból gazdálkodik, hogy nagyszerű lírikus (noha nem is tagadja meg önmagát, csakhogy a rá mélységesen jellemző költői eszközök beépülnek a narratív struktúrába), hanem ezt is remekül tudja.

Biztos vagyok benne, hogy A KÍGYÓ ÁRNYÉKA sikerében ez is számottevő szerepet játszott: a műfaj birtokbavételének friss lendülete, a kez-

dő tehetségekre jellemző eruptív koncentrált-ság, amely mögött azonban egy érett, kialakult személyiség állt. Így alakulhatott az első regényben a világról és az emberi lélekről való tudás szenvedélyé, a szenvedély pedig a regényforma tudásává.

Kérdés: vajon ugyanez mennyiben mondható el a második regényről, A HULLÓCSILLAG ÉVÉ-RŐL?

Nem tartom helyénvalónak, ha egy kritikus azért marasztal el egy könyvet, mert az *nem olyan*, mint a szerző valamelyik korábbi munkája, amely tetszett neki. Az alábbiakban A HULLÓCSILLAG...-ról úgy fogok beszélni, mint ha A KÍGYÓ...-t nem olvastam volna, ám egy egészen rövid, jelzésszerű összevetést nem tartok fölöslegesnek. A KÍGYÓ ÁRNYÉKÁ-ban a narratív struktúrát, annak nagy- és finomszerkezetét egyaránt sikerültnek tartom, viszont a regény nyelvezetében (különös tekintettel az énelbeszélésre) nagyon sok kiegyensúlyozatlanság, túlfeszültség, túlretorizáltság van. Ami A HULLÓCSILLAG ÉVÉ-t illeti, ott éppen a nagyszerűségben vannak – szerintem – nem a legszerencsésebben megoldott problémák, viszont nyelvileg ez a regény sokkal inkább „egyben van”, emiatt pedig erőteljesebbnek és élőbbnek is hat, mint az előző.

*

A regény címében szereplő év az 1956-os esztendő, de az események, amelyek a Piroska nevű öt-hat éves kislánnyal és a körülötte levő emberekkel, főleg az édesanyjával történnek, ennél valamivel több időt, másfél-két évet fognak át: a történet valamikor 1955 őszén kezdődik, és valamikor a forradalom leverése után fejeződik be... – írom az egyszerűség kedvéért, és nem állítok valótlan.

Csakhogy a leegyszerűsítés ezúttal félrevezető. Mert hát, először is, a regénynek van egy előtörténete: az első lapokon olvasható levelek 1950-es keltezésűek, és a figyelmes olvasó sok mindent megtudhat belőlük a szereplőkről, körülményeikről, olykor jellemvonásaikról is. A legfontosabb, ami a levelekből kiderül, hogy Piroska apja a kislány születése után néhány nappal váratlanul meghal. (Utólag látjuk, hogy ez a tény nemcsak a regény cselekményvázát, nemcsak a kislány személyiségét, hanem az írói világot is meghatározza. Az „árvaság” szó egyszer sincs leírva a könyvben, mégis formaképző faktor.) Aztán, másodszor, van a könyvben,

a vége felé egy előretalás a hetvenes évekre, az anya kórházi haldoklására, amely a cselekményvázban nem függ össze, de érzelmileg nagyon is összefügg a hullócsillagos év magánéleti eseményeivel. Vagyis csak a „törzssanyag” kísér végig másfél-két évet, a regény kerete negyedszázadot fog át.

Aztán, ha eltekintünk is a hetvenes évekbeli kórházjelenettől: vajon befejeződik-e a történet a regény végén, a forradalom leverése után? Az ÉLET AZ ŪRZEN című utolsó fejezetben Piroska megtudja a szomszéd Pászler bácsitól, hogy a szovjetek fellőttek egy eleven kutyát a világűrbe, és hogy „a haladásnak... szóval nincsen határa!” Ez a befejezés erősen ellene dolgozik a finisnek, a lezárulásnak. Az első fejezet éppenséggel a határokról szól (a címe is az: HATÁROK), az utolsónak a zárlata pedig azt mondja ki, hogy nincs határ. (Vegyük ehhez hozzá, hogy az előző fejezetekben sok szó esik az 1956 végi disszidálásokról, az édesanya szerelméről is kiderül, hogy disszidált; Piroska pedig – ettől nem függetlenül – tiltott határátlépésről álmodik. A náddal benőtt víz, melyen át kell eveznie, tekinthető a reálisan létező Fertő tónak, de ugyanígy az Alvilág mocsarának is.) Vagyis nincs vég, már csak azért sem, mert az űrkísérlettel kezdődik valami: az a korszak, melyet a *Ludas Matyi* olvasói Iván és Joe évtizedének hívtak annak idején.

Tehát a regény befejeződik, de a történet nem; ahelyett, hogy befejeződne, eltűnik a megálmodott Hadész mocsaraiban, széteszlik a világűrben.

No és aztán: elkezdődik-e a történet valamikor 1955-ben? (Szándékosan ebben a sorrendben teszem fel a kérdéseket.) Nehéz erre nemet mondani, hiszen, először is, az első néhány fejezet telis-tele van intenzíven megjelenített történésekkel. Másodszor, a figyelmes olvasó (egyszeri, de inkább másodszori végigolvasás után) rekonstruálhat egy eseménysort, egy fabulát, amelynek kezdete 1955 őszi hónapjaira tehető, és ezzel az idősakkal azonosítható, ennek dátumai közé illeszthető be az első fejezetekben felvillanó idő.

Csak hát egyáltalán nem ez történik a könyv elején, nem ez a tétje a szövegnek, hanem valami egész más. A könyv első egyötöd részében a nézőpont kijelölése, majd folyamatos, intenzív működtetése zajlik, az észlelés aktusának mágikussá, látnokivá tétele (nem utolsósorban

az irónia és a banalitás révén). Úgy vettem észre, hogy Rakovszky Zsuzsa a szülés, születés folyamatait utánozza. Az első fejezetek szűk, zárt térből haladnak tágabb, nyitottabb térségek felé, méghozzá nem folyamatosan, hanem mozzanatosan, megrázkódtatások által. „*Ha átlépünk egy határvonalat, mindenestül átlépjük*”; ez vonatkozik a hősnő világrajövetelére is, mely nem azonos Piroska 1950 decemberében történt fizikai születésével. Eleinte apró, merev mozaikképeket látunk, ezek egy idő múlva összetettebbé válnak, megmozdulnak, életre kelnek: ez történik az első nyolcvan oldalon, a magyar irodalomban ritka intenzitással. Ha úgy tetszik, „*a dolgok gyanútlansága*”-nak fájdalma, egyszersmind a szubjektum gyanútlanságának fájdalmas elvesztése.

Tehát valami fontos dolog elkezdődik a regény elején, csak ez éppenséggel nem a történet; és az idő – a dolgok kezdetének ideje – pedánsan azonosítható, de nem azonos a naptárból és dokumentumokból visszakereshető időszakkal.

A cím azt sugallja, hogy a regényben fontos szerepet játszik az idő, és ez igaz is – csak másképp, mélyebbre ható, bonyolultabb módon, mint egy visszaemlékezés vagy „korfestő” regény esetében. Ebben a könyvben az idő nem annyira múlik, mint inkább átalakul: a létesülés, a világrajövetel mitikus ideje mögül előbukkan az emlékezet tárgyyszerűbb ideje, emez pedig beletorkollik a határtalan szóródás haladóparti-nihilista idejébe. Ennél is fontosabb, hogy Rakovszky az időmetamorfózist formailag termékeny módon összeköti a szenvedélyből fakadó, mágikus észlelés aktsuaival – ez a könyv egyik jelentős írói eredménye.

Viszont, a fentiek ismeretében, azt is meg kell kérdeznem, hogy: ha a történet se el nem kezdődik a regény elején, se be nem fejeződik a végén, akkor van-e egyáltalán történet a regényben? És ha van (tudniillik van), akkor milyen viszonyban van az imént említett mágikus-poétikus történésekkel? Másképp fogalmazva: ha a regény „gyermeki” világából kiáramozható egy „felnőtt” história (mi történt Sanyi, az újságíró és Flóra, az édesanya közt, boldog lesz-e Médi, az édesanya barátnője, miképp csalja meg Feri a halálos beteg Rózskát stb.), akkor annak mi köze van a világrajövetel szubjektumához, az öt-hat esztendő Piroskához?

Ahhoz, hogy erre kielégítően felelhessünk, vegyük szemügyre Piroskát, illetve Piroska regénybeli pozícióját.

*

Nem kell Rakovszky Zsuzsa személyes ismerősének lenni ahhoz, hogy az olvasó arra gondoljon: A HULLÓCSILLAG ÉVE önéletrajzi regény, afféle ifjúkori önarckép, melyben a szerző gyermekszereplőt léptet fel, annak gyermeki szemével mutatja be a térséget és az eseményeket, miközben azt sugallja: „ez nem én vagyok (hiszen én komoly, felnőtt ember vagyok, ez pedig egy szegény gyerek), de azért mégiscsak én vagyok”. Ilyenkor a felnőtt-tudat és a gyermeki tudat közti rejtett inkongruencia hozzá létre a narrátor mozgásterét.

A magyar és a nem magyar irodalomban rengeteg ilyen mű van, taláломra mondom ötöt a jobbak közül: ilyen mű Rousseau vallo-másregénye (amennyiben regényként olvasuk), ilyen Karl Philipp Moritz ANTON REISER-e, Sylvia Plath ÜVEGBURÁ-ja, ilyen Illyés Gyula PUSZTÁK NÉPE és Kertész Imre SORSTALANSÁG című könyve; Joyce művére az előző mondatokban utaltam.

Nem meglepő, hogy sok ilyen mű jön létre, köztük egészen kiválóak is: hiszen a saját gyermekkor, a gyermeki emlékek gazdagsága, intenzitása, mélysége elvileg minden írónak rendelkezésére áll. Mi sem kézenfekvőbb, mint a személyiség alakulását, a fejlődést, nevelődést, a traumákat, küzdelmeket, megvilágosodásokat olyan gyermekszereplőn keresztül bemutatni, aki egyszerre alakítója és elszenvedője mind önmaga sorsának, mind a róla szóló narrációnak.

Rakovszky Zsuzsa regényére azonban nem jellemző az önéletrajzság. Akkor sem, ha az olvasó a hátsó fültre pillantva megállapítja, hogy a szerző szülővárosa azonos a hősnő nyugati határszéli városával (nem csak azonosítható: Sopron neve – igaz, csak egyszer – le is van írva a regényben), és a szerző születési ideje azonos a hősnőével. Akkor sem, ha Rakovszky Zsuzsa ismerőseként – esetleg – egyéb mozzanatokat is tekinthetnének életrajzi jellegűnek. Akkor sem, ha elképzelhetőnek tartjuk, hogy egy majdani Rakovszky-életrajz írója (persze kellő óvatossággal) forrásként használhatja A HULLÓCSILLAG ÉVÉ-t.

Ám ezek után is kérdés: vajon a kis Piroska azonosítható-e a gyermek Rakovszky Zsuzsával?

Illetve éppen hogy *nem* kérdés, mert a regény írásmódja, a benne körvonalazódó markáns írói szándék nem teszi lehetővé, lényegében megtiltja az ilyen kérdés pusztá feltevését is. Nem gondolnám, hogy beállok „a szerző halála” doktrína hívei közé, ha úgy látom: Rakovszky azáltal, hogy erős érzelmi nyomatékkal – mondhatnám: a szíve vérével – formálja meg Piroskát, egyszersmind le is rombol minden életrajzi folyamatosságot a szerző és a hősnő között.

A rombolás egyik eredménye az, hogy a regénybeli „felöltt”-történet nem kezdődik és nem ér véget, Piroška pedig nem történetben, hanem látnoki észlelésekben és érzelmi impulzusokban nyeri el mozgásterét. Másképpen szólva: Piroška mint hősnő nem objektuma, nem is szubjektuma, hanem *médiuma* a leírásnak, olyan maszknak, amely mögé nem pillanthatunk be.

Az a felismerés, hogy a regényhős médiumként működtethető, egyidős az európai elbeszélő próza kezdeteivel, és az újkori regényben is folyamatosan jelen van (még ha a műfaj főszódra keveset hasznosított is belőle). Apuleius *ÁTVÁLTOZÁSOK*-ja ízig-vérig médiumregény: az „elbeszélés szelleme” egy számár maszkját ölti magára, azon keresztül beszéli el az emberlelkű számártest kalandjait, illetve azokat a betételbeszéléseket, melyeket kalandjai közepette – állítólag – hallott a médium.

Figyelemre méltó, mennyire fontos Apuleiusnak, hogy a betéttörténetek észlelését hihetővé tegye (egy helyütt pl. azt találja ki, hogy a számárnak nagyobb füle van, mint az embernek, így tehát még a taposómalomban is meghallja a szomszéd házban fondorkodó molnárné suttogását). A regény tulajdonképpeni tétje nem az, hogy visszaváltozik-e emberré a számár, hanem az, hogy van egy lélekkel rendelkező, de kommunikálni csak korlátozottan tudó, kiszolgáltatott lény, és ő közvetíti azt, amit az olvasó láthat a világból.

A világ észlelésében (plusz a betéttörténetek hallgatásában) pedig végbemegy az igazi átváltozás, a csoda: Ámor és Psyche szétválása, majd újbóli egymásra találása a központi betételbeszélésben.

Szerintem a médium szerepeltetésén túlmenően is meglepően sok párhuzam van az Apuleius-féle regényelgondolás és *A HULLÓCSILLAG ÉVE* közt. A kortárs magyar regényben

az idegen testként ható szövegrétegek (levelek, naplórészletek) ugyanúgy kiegyensúlyozó, kiegyenlítő funkciót töltenek be, mint az antik regényben a betételbeszélések: itt is, ott is a történetmondás problémáit vetik fel és igrkeznek megoldani. Csak éppen Apuleiusnál a betételbeszélések a változatosság és a csoda irányába visznek, Rakovszkynál a felnöttek írásai az ötvenes évekbeli felnöttelet egyhangúsága és sivársága felé. (Továbbá felvázolják a konkrét történelmi-társadalmi hátteret is; ilyesmi az antik szerzőt nemigen érdekelte.)

Rakovszky Zsuzsa az elbeszélés szellemét azért bújtatja egy csúnyácska, félárva kislány bőrébe – mint Apuleius a számár bőrébe Lucius –, hogy a médiumhősnő felismerje: „*a gyöngégek, csúfak, nevetségések oldalán a helye*”, még ha „*szívesebben tartozna [is] az erősek és diadalmasak közé*”. Éppen ez az, ami ellen Apuleius médiuma köröm-, illetve pataszakadtáig tiltakozik; így tehát a számárrá változott ember pillantása a mindennapi életből lényegében csak elnagyolt retorikai alakzatokat észlel.

Piroška viszont jóformán minden pillantásával életre kelti az élettelen dolgokat. E tekintetben pedig egy másik, hetven évvel ezelőtti, egészében véve befejezetlenül maradt műre hasonlít *A HULLÓCSILLAG ÉVE*, anélkül, hogy közvetlen hatásra kellene gondolnunk.

*

Walter Benjamin *BERLINI GYERMEKKOR A SZÁZADFORDULÓ TÁJÁN* című posztumusz könyve, ez a toposzfeltáró-elemző-emlékező esszégyűjtemény egy helyütt hangsúlyosan emlegeti azokat a jóserejű helyeket, ahol „*úgy tűnik, mintha mindaz, ami még előttünk van, voltaképpen már a múlté volna*”. A regénybeli Piroška olyan jellegű éleslátással van felruházva, mint amilyennel a *GYERMEKKOR...*-t író Benjamin rendelkezett.

Benjamin könyvének önéletrajziséga egyértelmű: ő *tényleg* a saját gyermekkorának helyszíneit idézi fel. Az ő írásmódja ennek kétségbevonását teszi lehetetlenné vagy legalábbis értelmetlenné. Nincs okunk nem elhinni, hogy tényleg a gyermek Benjamin volt az, aki a nemiség fellobbanását összekapcsolta az eltévedéssel, a kószálással, vagy aki séta közben lebámult a járda rácsain a szuterénlakásokba, és ott látni vélte a mesebeli püpos emberkét.

Igen ám, csakhogy Benjamin ebben a költői esszéfüzérben (melyben a szövegek sorrendje

több okból is kérdéses) lemond mindenfajta kauzális vagy temporális történetformálásról, az ő művében az idő három-négy évtizednyi konstans distanciaként van jelen. Az ő gyermeki észlelésében ugyanaz a megelevenítő erő munkál, mint Piroskáéban Rakovszkynál, csak hogy nála ez nem az idő átalakulását eredményezi, még kevésbé szolgál egy folyamatos „fel-nőtt”-történet hátteréül. Ehelyett a sok apró, olykor rövidlátóan közel részlet részlet nagyszabású (és persze töredékes) freskóvá áll össze Benjaminnál; egy hely és egy korszak szellemét, a világvárossá válás kultúrtörténeti pillanatát ragadja meg.

Benjaminnál tehát indokolt a gyermeki maszk előtérbe helyezése. Csakhogy ő, ellenében Rakovszky Zsuzsával, nem csinál sem a médiumból (aki vállaltan és problémátlanul önmaga), sem más személyből cselekményesített hőst. Márpedig az észlelő médium előtérbe helyezése, az észlelés intenzitása egy fokon túl erősen ellene dolgozik a cselekményformálásnak. Nem állítom, hogy ez megoldhatatlan probléma (például Virginia Woolf megbirkózott vele), de azért komoly nehézségeket okozhat.

Tekintettel a fentiekre: A HULLÓCSILLAG ÉVÉben a Piroska-nézőpont, a médium előtérbe helyezése túl sok lehetőségtől fosztotta meg a szerzőt, semhogy az olvasó egyértelműen örömet lelhetné benne. A nyelvi erő, a tobzódó szemléletesség, mely a hozzá kapcsolódó megszólalásra jellemző, nem kárpótol azért, hogy a narráció rögzül a gyermeki közérzetekben, és így a felnőtt története (a pillanatokra felsejlő, érdekesnek ígérkező atmoszférával együtt) háttérben marad, a drámai konfliktusok elsikadnak.

Másfelől nem lehet a végtelenségig költői képekben dúskálni, Piroska egy idő után összefüggő történetekről tudósít. Ezek vagy a felnőtt-történehez kapcsolódnak (ő pedig ugyanolyan médiumtaktikát alkalmaz, mint Apuleius óta sok-sok fülelő-szemlélő regényhős), vagy közvetlenül hozzá, ekkor egy-egy megrázkódtatás révén az idő átalakulását szemléltetik.

Itt azonban megbosszulja magát a nézőpontból adódó aránytalanság. Mondok két példát.

Az egyik az a pillanat, amikor az ELTÉVEDÉS című fejezet végén a Nenne nevű öregasszony (afféle dajka és cseléd) eltűnik a regényből; nincs kimondva, de sejthető, hogy meghalt.

(Akkor is így érezzük, ha logikusabb arra gyanakodnunk, hogy az anya újdonsült férje eltávolította a házból.) A címbe foglalt eltévedés Nenne hiányával kezdődik (és magyarázható), majd a kibontakozó, fenyegető mozzanatok hordozó távolság, melynek folytatása az otthonhoz való kísérteties visszatérés („egy láthatatlan bűvész sorra húzza elő az ismerős képeket a sötétség cilindereiből”) Nenne eltűnését véglegesíti.

Nenneben, ebben a mellékszereplőben érhető leginkább tetten az alakok megformálásának feloldatlan dilemmája, a mítikus és a reális közti feszültség. Nenne a gyermeki maszk felől nézve olyan groteszk női istenség, amelyből sok van a régi mitológiákban: „*lehet: hogy így is született, ráncosan és fogatlanul, gyér ősz hajjal*” – meséli a narrátor önfeledten. Többször is szó esik róla, hogy nem hajlandó mosakodni, ám az adott kontextusban ez is inkább szimbolikus, mint természetes: „*Nem csináltam semmit, amitől piszkos legyek*” – mondogatja az öregasszony, akár egy népmesében.

Ezek után érthető, hogy az új férj, Piroska nevelőapja Nenne erőszakos megfürdetésével demonstrálja hatalmát, és az akcióban az anyának is részt kell vennie: „*egy kétfejű és sokkarú szörny rángat a fürdőszoba felé egy jóval kisebb, kapálódzó, görbe hátú lényt*” – látjuk a rémületes éjszakai ősjelenetet Piroska szemével. Ám hiába remek a másfél oldalas leírás, mégsem győz meg róla, hogy itt egy ősi, khthonikus istennő bukkott el az új főistennel szemben; másfelől az anya és a nevelőapa kapcsolatának pontos rajza is elmarad. Ahogy érzelmi összefüggés van Nenne megfürdetése és eltűntetése közt, ugyanúgy az anya testi-lelki összeroppanását is összefüggésben állónak érezzük azzal, hogy Pista a kályhában elégeti Flóra bricsessznadrágját. (Előtte volt már szó élve elégetett kismacskákról és kályhába dobott patkányról is.) Sokkal többet erről nem tudunk meg.

Mindez szép, de regénybeli összefüggésnek egy kissé erőtlen.

Másik példám a könyv utolsó „valós” epizódja, az etetési jelenet A NYÁR MARADÉKA II. című rövid fejezetben: Piroskába erőszakkal beletömi az ételt az óvónő; előbbi undorító, utóbbi gyűlöletes.

Piroska külvilággal vívott küzdelmének két összefüggő motívuma van. Az egyik az anya

birtoklásáért és megtartásáért vívott harc, érzelmi zsarolások láncolata; a másik az ételekhez való ellenséges viszony, amely valóságos sormintaként díszíti a narratív struktúrát. Minden második fejezetben van valamilyen utált eleség, melynek aprólékos leírását kapjuk, és amelynek elfogyasztására a felnőttek hízelgés-sel, szemrehányással vagy fenyegetéssel iparkodnak rávenni Piroskát. Ilyeneket olvasunk lépten-nyomon: „*A lábasban valami ragacsos, sápadt borzalom, [...] vízbe fült tésztakockák hente-regnek sötét, égett szagú grízben*”, „*egy falatot sem evett a nehéz szagú szafttal leöntött, sápadt húscsapatokból, amelyek peremén fehér zsírfoltok pöndörödtek [...], az egymásba gabalyodó téstaszálak pedig fehér férgekre emlékeztették*”, „*vizes, püffedt kenyérhéj és ragacsos grízestészta-maradék fetrengett fedetlenül*” (érdemes figyelni az alliterációt és az igei állítmányokat). Sőt egy lakodalmi jelenetben ezt láthatjuk: „*Mint egy álomban: a leves sápadt, átlátszó aránya alól halvány, vértelen, tarajos fej néz föl rá csukott szemének üres gyűrődésével, és mintha mondani akarna valamit, valamilyen titkot, amely benne rekedt, amikor a torkát nyiszáló kés elválasztotta a testétől.*”

Elégge egyértelmű, milyen ellenállás körvonalazódik ezekben a teátrálisan kiszínezett leírásokban, illetve abban, hogy Piroska nem hajlandó az ily módon leírt ételeket elfogyasztani. Ezt az ellenállást töri meg az óvónő a könyv végén (előtte a kislányt senki nem kényszeríti erőszakkal evésre, ennek lehetősége éppen csak felvetődik). Mondhatnám úgy is, félig sem tréfásan, hogy Piroska '56-os szabadságharcát ekkor és így verik le.

De itt már megint baj van az arányokkal.

Bármilyen drámai a megtömegési jelenet, melynek végén az áldozat azonosul a tettessel, még sincs életre szóló tétje. Válogatós kislányba erőszakkal beletömik a tarhonyás pörköltet: ezt rakni a regény lehangsúlyosabb helyére, végkicsengés előtti összegzés gyanánt: én ezt bizony nem tartom kielégítőnek. Különösen akkor nem, ha meggondoljuk: a szövegben felsejülő Piroska-anya-férfi háromszög a David Copperfield-i szituáció fordítottját ígéri (Dickens regényében az anya szereti az új férjet, Murdstone urat, a gyermek pedig megpróbálja – eredménytelenül – szétrombolni ezt a kapcsolatot; Rakovszkynál az anya nyilvánvalóan nem szereti a szovjet fogságból hazatért férfit, Pistát, aki azonban a kislányban, Piroskában

szövetségesre talál), ennek felépítésével és árnyaltabb motiválásával azonban adós marad.

Az olvasó nem látja, csupán sejtí és kikövetkezteti, hogy az anya ugyanúgy Piroska miatt megy feleségül a nem szeretett férfihoz, ahogy előzőleg a kislány miatt mondott le az összes többi felbukkanó férfiról. Piroska mint hősnő szereti az albérlőből lett nevelőapát, mint médium nem szereti; ezt az ellentmondást a szerző nem használta ki, nem mélyítette el.

*

Rakovszky láthatóan tisztában van a nézőpont egyoldalúságából adódó problémával, próbál is rá megoldást találni. Ezt a célt szolgálják a Piroska-narrációt meg-megszakító naplórészek, egy Bartha nevű újságíró, színikritikus feljegyzései, valamint a szövegbe iktatott levelezés. A levélírók közül két személynek van jelentősége: a Feri nevű nagybácsinak, aki pozíciója szerint mellékszereplő, viszont igen erőteljes jellemvonásokkal van felruházva, és a már említett Pistának, a szovjet fogságból hazatérő albérlőnek, aki előbb udvarlónév, majd a regény végén Flóra férjévé, Piroska nevelőapjává avanszál: az ő pozíciója elvileg jóval fontosabb, viszont arcéle jóval elmosódottabb, mint Ferié.

Egyébként mindketten szemét, önző dögök, és ez mindkettejük esetében saját leveleikből derül ki. A leglényegesebb különbség kettejük közt, hogy Pista tisztában van a helyesírás szabályaival, Feri pedig csaknem analfabéta – ami furcsa egy kicsit, hiszen bohózatírással keresi a kenyerét. A harmadik férfi, Sanyi, az újságíró nem a közvetett-karikírozó jellemzésnek, hanem saját reflexióinak esik áldozatul; vagyis a szerző sokkal jobban szereti őt, mint a levélíró férfiakat. Ha Bartha nagyszerkezetbeli pozícióját nézzük, úgy látjuk: a szerző még azt is megbocsátja neki – noha egyértelműen jelzi –, hogy ő is önző, ő is szemét. (Mert hiszen neki megadatik, hogy ő maga leplezze le és ítélje el gyarlóságait; ez és a vele járó tépelődés pedig együttérzésre készíti az olvasót, ugyebár.)

Vagyis a naplóró Bartha elindul abba az irányba, hogy ő is médium legyen. De nem lesz az, már csak azért sem, mert az ő szövegének a műegészéhez viszonyított súlya ehhez nem elegendő. Ugyanakkor kifejezetten zavaró, hogy a Bartha-szövegben helyenként ugyanaz a látomásos, mágikus szemléletesség mutatko-

zik, mint Piroskánál. „*A víz ma zavaros üvegzöld, nagy, rongyos fehér tarajú hullámok nyaralnak rajta, hisztérikusan nekivágják magukat a parti köveknek, visszahúzódtukban meghintáztatják az öszszegyűrt cigarettásdobozt, amely mintha papiros vízityűkként a körötte úszkáló, elázott csikk-csibéket felügyelné*” – olvassuk például az utolsó naplóbejegyzésben. Ha Piroska lát ilyesmit, az rendben van; de egy kognitív és érzelmi diszszonanciákkal, függőségekkel küszködő, szerencsétlenkedő férfitől ezt akkor sem tudnám elfogadni, ha Piroska tekintetének túlereje eleve meg nem tiltaná az összes többi szereplő (nézőpont) számára a hasonló látványokat.

Márpedig a regény szerkezete vagy akkor volna arányos, ha egynél több (két vagy három), nagyjából egyenrangú médium közvetítené a látványokat és az eseményeket – ekkor válnának plasztikussá a felnőtt-történetben éppen csak jelzett, sokat ígérő érzelmi alakzatok (így lenne pl. valódi tétje a Bartha által feltett szónoki kérdésnek – „*hátha csakugyan az aggkori paranoia látja jól a világot, és nem az önámító jőzan ész?*”); vagy akkor, ha egy médium van és több alárendelt nézőpont, ám ezek viszonya világosan ki volna munkálva, és a szövegrétegek szervesen kapcsolódnának egymáshoz (nemcsak az zavaró, hogy Piroska sohasem találkozik Barthával, az anya sem beszél róla nyíltan, ezért az észlelés ez ügyben tárgyaltalan, a narrátori kíváncsiság jelzészzerű marad, hanem az is, hogy a szövegek kapcsolata nincs tisztázva), vagy pedig akkor, ha egyes-egyedül Piroska nézőpontja közvetíti a mindenkori látományt és eseményt, ágrácsok közt foglyul ejtett csillogokkal, esőben fekete kígyókká változó hajfürtökkel, szörnymadárrá változó írógéppel, grízben hentergő tésztakockákkal.

Így azonban az arányok, főleg a könyv közepepétől, billegni kezdenek. Rakovszky írói világteremtő erejéről tanúskodik, hogy a regény – egészében véve – mégsem borul fel.

*

A „*teve van egypupú*”-dal analógiájára: regény van egysíkú, van többsíkú, van egyszólamú, van többszólamú; de az nemigen válik egy regény javára, ha félig egy-, félig többsíkú, ha egyszerűen egy- és többszólamú *akar lenni*.

Csak hát a hangsúly éppen ezen van: hogy megírás közben a keletkező regény is akár valamilyen lenni, nem csak a szerző akarja őt ilyennek vagy olyannak. Amivel azt akarom

mondani, hogy a regényíráshoz a tehetség és a mesterségbeli tudás mellett szerencse is kell: mindenekelőtt az, hogy a szerzői akarat és a mű belső akarata ne gyengítse, hanem támogassa egymást. (Jó volna egyszer egy összehasonlító elemzést írni a lírikus, a novellista és a regényíró alkotói szerencséjéről.)

Továbbá azt akarom mondani, hogy a regény elsősorban problémafelvető és csak másodsorban problémamegoldó műfaj, és végképp nem a kész megoldások példatára. Ez persze közhely, mint az is, hogy a regény műfaja rengeteg alternatív megoldást, írói technikát tesz lehetővé (csak persze annak, ami megvalósult, gyakorlatilag nincs alternatívája), sőt elvisel igen sok tökéletlenséget, felemásságot is. De az már nem közhely, hogy szerintem egy-egy életművön belül többféleképpen lehet kevésbé szerencsés műveket írni. Nem mindegy, hogy valaki az ellaposodás felé halad-e, vagy épenséggel radikálisabban kezeli a problémákat, mint előző művében, amely „*jobban összejött*” neki.

Végezetül: nem biztos, hogy minden könyvet mindig egészében véve, nagyszerkezete felől kell szemlélnünk és értékelnünk. Vannak könyvek, amelyekben a részleteket keressük fel újra meg újra. A HULLÓCSILLAG ÉVE is ilyen könyv: részleteiben erős és emlékezetes. Nagyszerűek a mondatok, ragyogóak a leírások, éles fényel vannak felillantva az epizódfigurák. Az írói világ (plusz az alapötlet) egyik fellehiánytalanul megvan.

*

A középtájt olvasható BETEGLÁTOGATÁS című fejezet a felnőtt-történet egyik legfontosabb epizódja, egyszerűs mind olyan szövegréteg, amelynek erősítése, továbbfejlesztése kívánatos lett volna. Itt mutatkozik meg leginkább, hogy volt esély a mágikus szemléletesség és az epikai bonyolítás összekapcsolására, és hogy Rakovszky nemcsak a médium, hanem a szituáció felől is tud atmoszférát teremteni. Ez a fejezet drámai felépítésű – egyszerűs mind az is kiderül belőle, hogy Rakovszky mint elbeszélő miként vélekedik a drámaiságról.

Miközben tudniillik az anya sógornője, Rózsika a kórházban haldoklik (Piroskák azert utaznak Pestre, hogy őt meglátogassák), ezalatt Feri és a körülötte nyüzsgő züllött alakok a Fészek klubban kártyáznak, és: drámát írnak! Elvannak akadva a cselekménybonyolítással („*El*

„vagyunk akadva...” – mondják), legfőbb gondjuk: „miért nem mer előjönni Ilonka a fürdőszobából, mielőtt beállítana a másik nő... Az, amelyikbe a pali szerelmes”.

Miközben a megoldáson töprengenek, a narráció hideg gúnnyal érzékelteti közönségességüket, gondolkodásmódjuk sivárságát és alantasságát (plusz ne feledjük: Feri majdnem analfabéta). Egyszersmind azt is jelzi, hogy az Ilonka kijövetelének okairól való töprengést ugyanilyen sivárnak és alantásnak tartja.

Igen ám, de Ilonka alakja a párbeszédben meglevenedik: butuska, vidám története az anya szomorú történetének előképe lesz, ahogyan az ezután elmesélt történet a tíz-egy-néhány évvel korábbi nyári fürdőzésről a HULLÓCSILLAG-fejezet léttapasztalatát vetíti előre. (Egyébként pedig a helyes megoldás – Ilonka egy dosszié miatt megy fel a „palihoz” – az édesanyjának jut eszébe; kérdi is Feri, a nagy kisajátító: „Na, melyikötöknek van ilyen tehetséges húga?”)

Közben pedig szép csöndben eldől, hogy Flóra (az édesanya) életre szóló szerelme halálra van ítélve. Azt pedig csak a nagyon figyelmes olvasó veszi észre, hogy Flóra nem az alapkérdésre válaszol – hogy ti. miért nem mer előjönni Ilonka –, hanem arra, hogy miért is bukkan fel a „*palinál*”; természetesen „*valami egészen ártatlan okból*”.

Ez, kérem szépen, nagyepika, ez, kérem szépen, drámaiság.

A költői nyelven túlmenően ilyen részletek olvasásakor érzem, hogy van valami fontos dolog, amit elbeszélőként itt és most csak Rakovszky Zsuzsa tud; ő és csak ő tudja nekünk elmondani. Vagy inkább tudná. Mert aztán lapozok, és a következő fejezetben már nem tudja, amit az előbb még tudott.

Aligha kell bizonygatnom, hogy a fentiekben olvasható véleményem nem az ellendrukker pozíciójából fogalmaztam meg. Rakovszky Zsuzsa írásművészetének híveként az első regény megjelenésekor az élő magyar irodalom komoly nyereségének tartottam, hogy belevágott ebbe a nagyon merész, nagyon sikerült, nagyon sikeres vállalkozásba.

Ezt ma sem gondolom másképp. Nem értek egyet azokkal, akik szeretnék Rakovszkyt vizsgatassékelní a lírába, másfelől – természetesen – azt sem gondolom, hogy újdonságként ható prózájának fel kellene váltania vagy akár

el kellene gyengítenie a lírai teljesítményt. Egy alkotó személyiség műfaji preferenciái általában a lehetőségek bővüléséről, nem pedig azok szűküléséről, a „vagy-vagy” típusú kényeszerű választásról szólnak.

Viszont: éppen azért, mert jónak tartanám, ha Rakovszky a lírájához mérhető elbeszélői életművet hozna létre, és mert ennek látom esélyét, fel kell hívnom rá a figyelmet, hogy az elbeszélői életmű alakulása elsősorban a szerkezeti problémák kezelésén múlik. Végző soron ezen múlik az is, hogy Rakovszky Zsuzsa a magyar próza élvonalának meghatározó szereplője lesz-e vagy egyszeri, de akkor nagyot lobbanó tünemény, hullócsillag marad.

Ennek szellemében a végző: őszintén remélem, hogy Rakovszky Zsuzsának még sok regényötlete van, és ezeket meg is fogja valósítani.

Márton László

II

KORABELI VARIÁCIÓK

Téma

Neurózisa relaxáján apró rést húzva kiles egy lény. Ismerkedik a világgal, hisz elhatározta, átpréseli magát sebei redőnye alatt, neurózisát, mint egy teknőspáncélt leveti, átlép halálon, magányon és szeretetelenségen, elfogadja félelmei utcáit, úgy tesz, mintha ezeket az utakat róva is tág tereket járhatna be, mintha a félelem valójában védőbalsam volna, a szorongás fájdalmak elleni gyógyír, a rettegés puha paplana pedig édes, nyálcsorgató álmokkal kecsegtetné.

1. variáció – Alla marcia maestosa

Ezt a regényt hagyományos regényként olvasva feltételeznénk, hogy van egy vagy több narrátor, ez az egy vagy több személy rendelkezik a saját maga történetével, A látott valamit, azt B-nek elmesélte, B ehhez még hozzáolvasott valamit, s olvasmányélményével összeszöve adta tovább C-nek, s mindez a tudás most C fejében fodrozódik: van, amit elhisz belőle, van, amit nem, de most ezt mind tudtunkra adja. C tehát a narrátor. Vagy. D elutazott, hogy felderítse E sorsát, ezért beszélt egy helyütt F-fel, más helyütt G-vel, egy harmadik helyen H-val,

viszont G története elborzasztja, közli, hogy ott járt, de nem adja tudtunkra, mit hallott ott, s így számol be a történekről. Ám szerencsénkre D csak a könyv egy részében narrátor; majd jön I, aki átveszi a szót, megtalálja a kéziratot, disszidáltatja/számúzi/elemészti/teleportálja D-t, s megértően vagy dühvel lerántja a leplet titkokat rejtő narrátorelődjéről, s feltárja az igazságot, G történetét is E-ről. D, majd I tehát a narrátor. Vagy. Ahány narráció, annyi lehetőség a regények pillérének felhúzására. De mit gondolhat az olvasó, ha épp a pillér változtatja állandóan a helyét? Ha mondatok gyöngyszemei hullanak elénk, de szakadozik a lánc, amelyre föl lehetne fűzni őket? Mi az a plusz, amit egy regény adhat, s ami miatt a szöveg logikátlan logikájára úgy tekintünk, mint a zavartságból fakadó adottságra, szövegneurózisra, mely nemhogy gátolná megértésünket, hanem épp segíti a szöveg feldolgozásának nehéz, vad munkáját?

2. variáció – Poco allegro

Mikor az Ősember és az Ősasszony barlangjuk mélyén feltalálták a verset, a poézist, boldog örömben törtek ki. De látták, hogy nehéz, sűrű mézzel folynak a sorok, ezért az Ősasszony úgy vélte, csak mértékkel szabad fogyasztaniuk ezt a kincset. Ám az Ősember mohó volt, a nyelvére csorgatta a szóképek özönét, metaforák ragadtak a szájára, s kéjesen tombolt a poézis sűrű titkában. Az Ősasszony féltve nézte urát. Kérlelte volna, teljen be a csodával, de tudta, hiába szól most. Bölcsen hallgatott, s csak másnap, mikor az Ősember sajtó pocakját gyógyíttatta, szólalt meg: „Ember! Ezután mértékkel!” Azóta van, hogy a verset így vagy úgy, de sorokra tördelve fogyasztjuk.

3. variáció – L'istesso tempo

Van számos nagy mű, amelyet úgy olvasunk újra és újra, hogy magunkban könyörgőre fogjuk, talán most, most már eljött az idő, már megváltozott annyira a helyzet, hogy például ne lője föbe magát Konsztantyin Gavrilovics Trepljov, nem, most nem fogja, Trigorin segít neki, együtt írják majd a négykezes műveiket, *Kacagály* lesz az első közös mű címe, főszereplője pedig egy sikeres színésznő, aki mellel boldog anya is. És Anna Karenina sem emészti el magát, maga helyett csak a pillantását veti a sínekre, majd ördögi kacajra fakad; „ezek-

nek legyenek én öngyilkos?!” – hahotázza, majd otthagynya Vronszkijt, közölve, csalódott a szerelmében, tejbepapinak tartja, s öntudatosan keres magának valaki mást, egy örök szerelmet. És arra is eljött az idő (és a mindent megoldó pompás hajfesték), hogy Arnoux-né haja kicsit se őszüljön meg, Buddenbrook Tamás számára pedig nyitva áll minden patika, hogy orvosolhassa sajtó fogát. Ugyanígy fogunk a jelen regény minden egyes olvasásánál könyörögni, hogy főhősünk köpje ki, ne nyelje le, vesse ki, okádjá ki magából a vágyat, mely azt célozza, hogy olyan emberek is elfogadják, akiknek elfogadására a legeslegvégső esetben (ketten egy magányos bolygón) lehetne csak valós szüksége.

4. variáció – Andante

Magányos emberek menetelnek egy regény színpadán. Rokonszenvesek és kevésbé rokonszenvesek. Kinek-kinek jelzésszerűen ismerjük a történetét, ismerjük, hogy alapfájdalmuk miből táplálkozik. A regény főhőse egy öt-, majd hatéves kislány. Az ő fájdalma hiányokból épül fel. Hiányzik számára az apja, aki meghalt, s hiányzik egy szerető, testével is jelen levő anya. Az anyjának hiányzik a szerelem, egy ember, akit szerethet, s ezt a szeretetet átvihetné a lányára is. S hiányzik számára egy olyan tér, amelyben szabadon járhat. Az ötvenes években vagyunk ugyanis. Nincs különösebben kifejtve, mit jelent az ötvenes években élni itt, ebben a szabadság fosztotta térben, csak jelzésekből értesülhetünk a mindenkit körbevettázó piszkosszürke ködről. Jelzésekből, hogy beszerezhetetlen a kakaó, a szegfűszeg, hogy a bejárónő kémkedik, hogy tribünöket ácsolnak, hogy „éljen a megbont-hatatlan nem tudom micsoda”, hogy külföldről titokzatos csomagok érkeznek, hogy a betegnek SZTK-ra írják fel a borjúhúst. Még az olyan extrém esetek is csak megemlítődnek, ha valaki épp most tért haza a Gulagról, egy élő szemtanú, a borzalmak megjárója, itt a közvetlen közelünkben, s mégsem tudhatunk meg róla semmi különöset. Megjárta, megjött, itt van. Él. Ennyi.

5. variáció – Un poco più allegro

A regény többi szereplője volna a mellékszereplő. Úgy hagyományosan. Csakhogy ezt a regényt jobb volna más mértékkel mérni. Az

érzékeny mércéje elé állítani. Áriák sora hangzik fel ugyanis benne. Áriák egymásutánisága alkotja a regényoperát. Ezek az egymást követő áriák, például az Anya barátnőinek egymás utáni megjelenése, s fájdalmuk, problémáik eldőlése a regény tán legjobb részletei. Az anya barátnői hol komoly problémákkal állnak elő, s éneklük szebbnél szebb dalukat, majd egy másik jelenetben ugyanaz a barátnő már mint egy vígopera úrinője, egy igazi Simaházy Anyuka lép elő, „*Ein Mann, ein Wort*” – dalolja főmotívumát, s itt a másik barátnő is vígoperai szerepet kap. Áriák, dalok. Az időss asszonyok csodálatos és bölcs dalai és az egymás ellen feszülő világpéldalok, az egyikben a lélek szárnyal a paradicsomi unalomba, fuvoláz, miközben kürtök és harsonnák zengenek, s eközben ránézésre kiderül, ki milyen alakban élt előző életében, a másikban a megdermedt gríz és a százezermilliárd atomra bontható hangya uralkodik a tudomány trónszékén. S ha ezek az egymásba kapaszkodó, gyönyörű hangzatok a legemlékezetesebb részek, vajon nem azok-e a főszereplők, akik ezeket előadják?

6. variáció – Presto

Rakovszky az öregasszonyok (az érett hölgyek) mesterfestője. Finom, érzékeny, megértő, jó humorú úriasszonyok; a semmiért cserébe mindent feláldozó, mindig tette kész, ráció vezetete, koszladt dajkák; vagy csatagos, vén, alkoholista macák mind olyan érzéketesen huppannak a lapokra, mintha saját családtagjaink variánsai volnának. Sőt. Már családtaggá is fogadtuk őket. Ahogy egy ilyen szereplő bevonul a regény terébe, minden élni kezd. Élni kezdenek a jégbe fagyott kapcsolatok, az üvegfalba koppanó vágyak. Öregasszonyok közelében még Piroska és Flóri, az ötéves kislány és a fiatal anya kapcsolata is életszerű lesz, olyan, mintha valós, két ember kölcsönös vágyából fakadó ölelések és simogatások megalapozta kapcsolatot látnánk, nem olyat, amelyikben az anya, mert megértőnek kell lennie, kibírja, hogy van egy lánya.

7. variáció – Poco moderato

Piroska és Flóri. Mesebeli nevek. Piroskát már be sem kell mutatni, a regényben is többször előkerül Piroska mesékben elfoglalt helye, s hogy hogyan vonzza magához az emberek agyafogyott „farkasos” vicceit. Piroskának len-

ni kiszolgáltatott állapot, Piroska eltéved, Piroskát felfalják, s Piroska semmit nem tesz azért, hogy megmeneküljön: csücsül a Nagyival karöltve, melán a farkas hasában, s várja a megváltó vadászt. Nem valami harcos vagy trükkös, fondorlatos szerep. Flóri viszont így, nem Flóráként A FLÓRI KÖNYVÉ-t, első magyar gyerekkönyvtárműnket juttatja eszünkbe (1869). Két gyerekkönyvtárműnket, mesealakok. Mégis a széttartás és az együvé tartozás egyszerre jellemzi őket. Flóri nem tudja olyan magától értetődő melegséggel szeretni Piroskát, ahogy azt egy gyerek elvárná. Nem tud melegen ölelni, nincsenek egyértelmű testjelei, nem tudja szeretetével felfogni a világ elől. Láttára nem ragyog fel az arca. Ezért cserébe viszont Piroska fél tőle, démonizálja, elképzeli, mit tenne vele, ha egyszer kiengedné haragját, az óvodában védő ölnek képzelet el, s tényleg sok mindentől sokáig megóvja ez a karkán és jóindulatú anya, de otthonukban Piroska testmelege inkább taszítja anyját.

8. variáció – L'istesso tempo

A regénynek valahogy azok a legkevésbé megoldott részei, ahol anya és lánya együtt szerepel. Mert mintha úgy énekelnék duettjeiket, hogy egymásra is tekintettel akarnak lenni. Ahelyett, hogy kieresztenék mérgüket, s kiénekelnék magukból fájdalmukat, ez az anya mindig visszafogja magát, amitől nem lesz kevésbé mérges, inkább kevésbé érthetővé válik. Ez a kislány meg annyira meg szeretné felelni, hogy az ő gondolataiba sincs beleszóppentve semmi düh, méreg, gyűlölet, harag. Mintha itt Rakovszky maga is kötelességtudó akarna lenni, egyszerre akarná kint és bent tartani a szeretetlenség dühét, lerója háláját anyák és gyerekek előtt, anyák és gyerekek finom, visszafogott, beletörődő viselkedése előtt, s ettől lesz ezekben a jelenetekben kevésbé őszinte a szöveg. Persze van, hogy olvashatunk sikerült, őszinte összecsapásról, amelyből kiviláglik, milyen szerepet szánt az anya a lányának, illetve mit hitt erről a kislány. „*Amikor az anyjának diadalmasan elmeséli, hogy megbüntették a gonosz öregasszonyt, aki rászólt, az anyja arca megfagy, megjelenik rajta az az üvegmaszk, amely nála a haragot és a szomorúságot jelzi. »Ígérd meg, hogy nem csinálsz ilyet soha többet!« Szégyenkezve lehorgasztja a fejét, a padlót nézi, hogy az anyja ne lássa az ellenkezést a szemében. Most már tudja,*

hogy a gyöngék, csúfak és nevetségesek oldalán a helye, de nem örül neki: szívesebben tartozna az erősek és diadalmasok közé.” Igen ám, de az erősek és diadalmasok két vállra fektetik a bánatukat, kieresztik a dühüket, majd megálljt parancsolnak neki. Szembenéznek a múlt fájdalomával, s belelépnek a jelen édesébe. Ők azok, ők az erősek és a diadalmasok.

9. variáció – A. pesante e risoluto

Ki beszél itt? Egy akármilyen narrátor? Vagy a felnőtt Piroska? Ő meséli el a történetét? Ez rendjén volna, de akkor miért látja krokodilnak az anyja papírcsíptetőjét, miért gondolja, hogy kiesik anyja szájából a mérgezett almacsutka, miért, hogy a tehenet sosem látott Mehemed turbánját juttatja eszébe anyja takarításhoz fölvető kendője. Miért a „kerengő deravis tébolyult kitarásával jár ide-oda az ablaktörő”? Miért, hogy ez a mese-metaforaszál végigvívódik a könyvben? De rendben, a felnőtt Piroska visszagondol a gyerekkor képeire. Arra, ahogy ő akkoriban látta a világot. De ha meg így van, akkor miért, hogy a felnőtteket érintő párbeszédekből csak annyit hallunk, amennyit ő akkor elkapott. Miért, hogy annyit tudunk meg, amennyit ő hallott, hisz ha már felnőttként hallja, tudja a köztest is? Vagy egyszerre tudunk annyit, mint egy gyerek, és értünk annyit, mint egy felnőtt például a „békapróbából”, az ilyen gyerekek számára is izgalmas szavakból? Ez szerkesztési sutaság vagy valamiféle direkt ütköztetés, amelyben a gyermeki tudás összecsap a felnőttével?

10. variáció – Presto

Pedig ha nem az egész mű héjszerkezetét, hanem a kisebb íveket nézzük, az apróbb építőelemek nagyon elegánsan kapcsolódnak egymásba. Az elegancia, ahogy Rakovszky a gyermeki szinten megrekedt Barthát és a másik óriáscsecsemőt, Ferikét jellemzi, aki azzal tetézi babaságát, hogy még rálátása sincs arra, miket csinál és miket mond. Nem vádolja őket, nem ír róluk hosszabb jellemzést, egyszerűen megismétli azt az ő szájukból, amit már korábban Piroska szájába adott. „Ha mégis ott maradnának, el kellene mondania őket az anyjának, mert ő mindent elmond neki – néha megpróbál eltitkolni valamit, de nem bírja sokáig: a titkos tudás falat húz kettejük közé, és neki egyedül kell szorongania a fal immenső oldalán.” (Így Piroska a 35. oldalon.)

„Legszívesebben a vállára borulnék, és meggyómnék neki mindent, mert a titok válaszfalat feszít közénk, önálló létem utolsó, vékony sejhártyáját, amely még akadályoz a végső, teljes összeolvadásban.” (Így Bartha a 293. oldalon.) Vagy ahogy túlteljesít Bartha, amikor behívja a főnöke, vagy amikor behívják elbeszélgetni, úgy teljesít túl Piroska is az óvodában. „És nehézkesen, kedélyesen nevetett. Ezek! A nagylelkűen felkínált összetartozás, a befogadottság váratlan érzése kis híján könnyeket csalt a szemembe.” (Bartha a főnökével, 87. oldal.) „A kedvesség, az elfogadás első jelére ellenállásom elolvad, nem tudom elviselni, hogy csalódást okoznak ennek a kedves, fiatal Ahilleusznak, aki megbízott bennem, érdemtelenben.” (Bartha az elvtársakkal, 95. oldal.) „Nem bírná elviselni, ha megint úgy nézne rá, ahogyan korábban szokott, azzal a hideg, megvető haraggal, és nem ezzel az új, barátságos, cinkos gúnnnyal, mintha elfogadta volna őt, sőt, már-már kedvelné...” (Piroska az elvesztett mócsingháború után, 391. oldal.)

11. variáció – Presto

Bartha alakja egyébként majdnem annyira kétféleképp festődik, mint az anyáé. Mert Bartha egyrészt olykor teljesen üresfejű naplójegyzetivel lopja az időnket, kifejezetten az idegeinkre megy, unjuk az okfejtéseit, a színésznöcskével való hettyegéseit. Aztán, amikor őszinte lesz, amikor a gyengeségeiről, a puhaságáról számol be, arról, hogy számára mennyire nem adottak azok a mondatok, amelyekből falat emelve szerinte erőssé lehet válni, ilyenkor rokonszenves lesz. Félteékenyen tekint az apjára, aki szerinte körbepátyázta magát: „Kutyából nem lesz szalonna” és „Evés közben nem beszélünk” típusú mondatokkal, s nem érti, vajon tényleg ezek a mondatok tették bátorrá, erőssé? Az ilyen kérdéseivel persze kinyúl a külvilág felé, s szeretnivalóvá válik, s megértjük szerelmeit, megértjük F-et is, nemcsak E-t, aki az uralhatót látta meg benne.

12. variáció – Andante

Rokonszenves férfialakot egyébként alig találunk ebben a regényben. Talán az apa, Piroska apjának távolról felsejlő alakja, talán rokonszenvünket ő megnyerte volna. Flóra szerete mindenestre ezt sugallja. És talán azok a férfiak, akik a rokonszenvesnek festett nők mellől hiányoznak, Elza mellől, a Nagymama mellől. A hiányzó férfiak rokonszenvesek. Meg

a bozontos szemöldökű G, aki viszont két óriáscsecsemőt is tárol a baráti körében, s ettől kicsit befelhősödik az alakja – persze könnyebb felnőtt babácskák barátainak, mint társainak lenni.

13. variáció – Allegro

Talán erőt ad: kutyából tényleg nem lesz szalonna. Talán elkedvetlenül: évés közben beszélünk.

14. variáció – Andante

Béres, Piroskáké lakója megjárta a Gulagot, visszajött onnan. Ezért a regényhősök tisztelik, s megpróbálnak segíteni neki. Mert az őt körülvevő hivatalos tér egyáltalán nem szégyenkezik az őt ért csapások miatt, nem gondolják, hogy tisztük volna segíteni. Hogy Gulagot járt, ezért nem jut inkább munkához, mint mások, ahogy tragikus hős sem lesz attól, hogy megjárta a Tragédiák Földjét. Szerencsétlen ember. De ettől még a személyisége nem lesz érdekesebb. Egy igazi, unalmas, rendes ember, tele rigolyával és ostobasággal. Olyan rossz tulajdonságait mutatja be a regény, amelyeket aligha a tábor rettenete okozott.

15. variáció – Andante

A regény leveleket, naplórészleteket applikál magába. Az egyes szereplőkről az ortográfia és a saját sorai tartalma és minősége is ítéletet hoz. Életfogytiglani gügyésre ítéli például a szerző az egyik legrettenetesebb szereplőt, Ferikét, a saját leveleivel (is). Ferike helyesírása ugyanis kész csapás a magyar nyelvre, s amennyire teljesen normálisnak vesszük a nyelv szabályainak nem ismeretét, mondjuk a falun kapálgató Béres nénitől, annyira rémítő ilyen helyesírást olvasnunk Ferike leveleiben. Természetesen az akkurátus lakó akkurátus leveleket ír – akkurátus, unalomba pácolt soraitól álomra hajtjuk fejünket. Bartha sorai hol őszinték, hol üresen konganak. Kicsi, apró, pontos jellemzések egy regény szövetében.

16. variáció – Poco moderato

Vissza a szerkesztéshez. A szerkesztéshez, a narrációhoz, illetve a szerintem ebből adódó regénybajokhoz. Rakovszky egy értő olvasója úgy találja, a regény igenis felfűzhető egy fesszes láncra, s az a lánc maga a szüzsé. „Egy keserves elszakadás, egy korafelnőtté válás története,

attól a Piroskától, akiben a világmindenség omlik össze, ha csak egy pillanatra is el kell válnia az anyjától, addig a Piroskáig, aki kényszerűségből, de levált az anyjáról, és most úgy érzi magát, mint akit kilöttek egyedül a világűrbe. Piroska a főszereplő, de az anya a középpont, akire két szemszögből (Piroskából és Barthából) nyílik rálátásunk, így világosodik meg a történet. Az új szerelmébe kapaszkodó anya elfelejti, hogy van egy lánya, ő pedig, ettől nyílván nem függetlenül, eljut az óvodai önfeladásig, és tovább, az űrbe.” Nem tudom, hogy egy jól elgondolt történet felépíti-e magát a regényt. Talán egy idézet a regényből megmutatja, mi az, ami számomra gond, bár lehet, egyedül álllok a problémámmal: „egy pillanatig azt hitte, nem is az anyja az, aki hátraszegett fejével nevet, hanem valaki más, egy idegen, fiatal lány” (123. oldal). Azt hiszem, egy öt-hat éves kisgyerek sosem látja az anyját fiatal lánynak, sőt, egy fiatal lányt sem lát fiatalnak. Számára már egy tizenkét éves lány is majdhogynem öregasszony. És persze értem, Rakovszky így akarta bemutatni a szerelmes anya átváltozását szenvedélyes bakfissá. Csakhogy a gyerek szeme nem ilyen tükör. Két tükörrel egyszerre pedig ugyanannak a tárgynak más-más oldalát látjuk. Hacsak el nem takarjuk egyik tükörrel a másikat. De akkor meg miért a kettő?

17. variáció – Andante

Vissza az Ősasszonyhoz. Aki felszabdalta a versek sorait, hogy ne legyen túl sűrű és áthatolhatatlan számunkra a szöveg dzsungel. Rakovszky ebben a regényében mintha már jobban vigyázna, hogy a próza szövegét annyi képpel szórja tele, amennyin még keresztül tudunk törni. (A korábbi regénye, A KÍGYÓ ÁRNYÉKA olykor áthatolhatatlanul sűrű volt.) Egészen fantasztikus képek születnek ebben a könyvben, például gondoljunk a szappanbuborék fűjását megfestő részre: „A gömbölyű hártya megmegrándul a szalmaszál végén, megnégyszereződve, derékban föl puffadva vagy befűződve tükröződik benne a konyhaablak.” (27. oldal.) S ahogy festi-festi a költő a képet, olyan érzékenységgel vigyáz arra, nehogy túlcsoportuljon a szépség, nehogy beleragadjunk, így ecsetét még le sem téve, lecsap ránk: „Vén kurva!” – károg bele a szépségbe a szomszéd. Épp a legjobbak. De nem sikerül mindig így fenntartani ezt az egyensúlyt, ahogy az udvar gyönyörű, mint „foglyul ejtett erdő”, ahogy a láb teljesen plasztiki-

kus, amint „összegyűri a teret” (s sorolhatnánk százsám), úgy sok egy kicsit például, amint tiltakozva „sisteregnek” és „sziszegnek” a sülő gesztenyék vagy a „kushadó szőnyeg”, amint „porfelleget pöffent magából”.

18. variáció – Presto

Rakovszky az egyik legnagyobb kortárs magyar költőnk. Amit tőkélyre vitt a költészetben, zseniálisan applikálja bele a prózába. De a próza hálátlan madár. A logikus, ám a tudományra fittyet hányó, szabadságközpontú líra jól elvan a próza fészkeben is. Sőt büszkén mutogatja, milyen jól mutat ott is. Ám a próza ha képeivel, cselekményességével és ezer mással szármal is, másfajta törődést is kíván. Undok aktamunkát. A prózát ugyanis könyvelni is kell, adatrögzíteni, HR-esek hada kell, hogy megszállja, megnézve, vajon minden eleme a helyén van-e, minden(ki) a szerepének megfelelően helyezkedett-e el.

19. variáció – Largo molto espressivo

Rakovszky regényét olvasva sokszor érezzük úgy, hogy egy korábban írt versét járjuk most be prózában. És ezek csodálatos részei a műnek. Az idővel foglalkozó versei például prózában is teret kapnak, és itt persze még nagyobb térhez jutnak, s ezzel az új levegővel ugyanaz a téma más pompában ragyog fel. Vagy a már említett áriák mintha Rakovszky különböző szerepverseinek átiratai volnának. S az áriák versben és prózában egyaránt elementáris erővel jutnak el a hallgató olvasókhöz.

20. variáció – Adagio ma non troppo

A hullócsillag évében vagyunk. A hullócsillagtól való félelem közös. Generációról generációra száll a szorongás labdájja. Vajon eldobjathatjuk-e, kiguríthatjuk-e a pályáról, vagy muszáj továbbdobnunk az utánunk következőnek?

21. variáció – Andante

Az a különös, hogy ezután másképp fogjuk olvasni Rakovszky korábbi verseinek némelyikét. Olyan ez a könyv, mint egy Rakovszky-olvasókönyv, megmagyaráz számos Rakovszky-sort. S bár lehet, egészen más volt a költő szándéka, én biztos nem tudom többé másképp olvasni például a KAPCSOLATOK című verset, csak úgy, mintha az első részéből Piroska panaszszavai áradnának, és igen fájón olvassák ránk ezek a sorok a versbeszélő mérgét, úgy, ahogy

a regénybeli Piroska sosem tud haragudni. S mielőtt elolvassuk, emlékezzünk a regénybeli „flitteres hálóingre”, arra a ruhadarabra, amelyben a regény Flórája, az Anya, ha csak egy kis időre is, de boldog asszonnyá vált. Vagy talán úgy magyarázná a regény a verset, hogy megértsük, miért volt valóban fontos az a versbeli ruhadarab, hogy megbocsássuk a versben vádolt szereplő viselkedését a regényben? „Nagyjából két csoportra oszthatók / a dolgok: mindarra, amiben hibás vagyok, / és arra, amiben nem. Ez az utóbbi csoport lényegében / elhanyagolható. // Megtudom, az én hajam tömte el megint / a lefolyót. Közlik: az influenza- / vírus is én hoztam haza. Miattam kellett / éjjelig fönnmaradni, mosni-fonni, eladni / a kis ezüstdobozt, a csomagban érkezett / flitteres hálóinget. Rendben van, gonosz vagyok: / nem tetteimben, lényegemben. Jobb lesz, tudom, ha / az ellenkezőt sem követem el, különben / nem marad el a megtorlás: a számozott ajtó mögött a / pikkelyesen hámló, fehérre mázolt / éjjeliszekrényen gyógyszeres fiolák és / félig töltött narancsleves pohár; sőt / koszorúk megbarnult rózsákkal, rongyolódó / sötét szalag, ázott aranybetűk – ilyesmik / következnének biztosan. Lehet, hogy / az athéni földrengést is én okoztam? / A holdfogyatkozást is? Ártó hatásom, / borfolt az abroszon, minden irányba kiterjed.”

22. variáció – Poco moderato

Miért nincs minden szöveg mellett egy első olvasó? Valaki, aki állandóan kérdez. S akinek a kérdéseiben megbízik a szerző, elhiszi, hogy a szövegét nem bántani akarják. – Nagymama, miért olyan nagy a füled? Az orrod? – Piroska, eridj már innét azzal a nagyítóval!

23. variáció – Listesso tempo

Variációkat írni valamiféle zavar jele. Hogyan tudnánk bántás nélkül megfogalmazni egy művel szembeni kifogásainkat?

24. variáció – Listesso tempo

Hogyan tudnánk a kifogásainkkal való előhazakodás közben mindig felhívni a figyelmet arra, mennyire nagyra tartjuk a szerzőt?

25. variáció

4'33

26. variáció – Grave e maestoso

Talán ha minden kifogásunk megfogalmazásakor szem előtt tartanánk, hogy ugyanarról a szerzőről beszélünk, aki például ezekkel a so-

ha el nem felejthető sorokkal ajándékozott meg: „Az idő egyirányú utca. / Örökké zuhog a jelen, s örökké / száraz lábbal kelünk át rajta: a múlt fölissza / szempillantás alatt. Lábbal előre vissza / nem szökken a műúró a trambulínra, és nem / lesz már a csorba ép, a foltos újra tiszta, / de ha mégis lehetne, hogyha valami résen, / a kozmosz féregjártatain át / zuhannál fölfelé, míg eléred azt a pontot, / ahol elromlott minden, hogy följeptsd a hibás / szemig a múlt kötését...”

27. variáció – Un poco più mosso

Csak egy szövegszerleletet szabadaljunk szét, a 236. oldal egy képsorát: „Szeretné legalább a van és a nincs, az ittlét és az ittnemlét közötti különbséget tompítani valamelyest” – ez a mondat visszaidézi Rakovszky fenséges időverseit az EGYIRÁNYÚ UTCA kötetből. Elég a versbéli pókra gondolnunk, a pókra, mely mikor belezuhan a lefolyó örvényébe, már kicsit sem hasonlít az egy perccel korábbi pókra (PÁRBESZÉD AZ IDŐRŐL).

28. variáció – L'istesso tempo

Aztán ugyanennek a szövegszerletnek a következő része: „Csatt: az ajtó zárja bekattant az anyja mögött. A penge lesújtott, az idő egyetlen néma villanásban kettéhasadt. [...] A két pillanat között mély hasadék tátong, a hasadékból forrón, sósan és színtelenül bugyog a vér” – nem tudom, nekem itt ez a bugyogó vér egy kicsit túl sok. Ám az eredeti képben, a PÁRBESZÉD AZ IDŐRŐL című versben mindez nem volt bántó: „De az idő, mint nyaktitű lesújt. / Múlt és jelen közt ott a vérben / sikló penge.”

29. variáció – L'istesso tempo

Az előző kép folytatása: „Az idő zökkenve megáll, és néhány pillanattig visszafelé folyik. A szakadék két partja egy pillanatra összeforr, hogy aztán mindjárt újra, most már végleg kettéhasadjon” – gyönyörű visszatérés az előző képhez, Piroška kint áll az erkélyen, s még egy pillanatra láthatja távozó anyját.

30. variáció – L'istesso tempo

Még mindig a 236. oldalon: „Állnak a talpalatnyi kőerkélyen, Piroška éppen hogy csak átlát a szürke kőperem fölött, az időrágta, rücskös kő dörzsöli az állát” – a kép visszazökkentése a tragédiából a humorba. Hogy aztán az egész az „Elmész te a francba!” tréfás mondatával visszahuppanjon az idő mindennapos percívágásába.

31. variáció – Presto scherzando

Rakovszky prózájából egyébként Rakovszky humorát is megismerjük, amit eddig azért ritkán tárt elénk. Például a HYPPOLIT, A LAKÁJ humorát idézik azok a sorok, amikor Barthát behívják kicsit elbeszélgetni: „– Licitálni... – Viszolyogva méregette a szót a nyelvén, aztán undorodva kiköpte. – Szóval licitálnak – mondta fásult undorral, mint aki előtt egy számára ismeretlen bennszülött törzs szokásait ecsetelik, és legrosszabb sejtelmét hallja valóra válni: ezek csakugyan embert esznek.”

32. variáció – Lacrimoso „Mangiar male e mal dormire”

A regény tetőjelenete, amikor Piroskát az óvó satrafa, az óvó boszorkány, a hájas, guszztustalan óvó néni megötömi. A hatodik éve felé imbolygó, érzékeny kislány a világ megvetését különféle, a testéből fakadó ellenkezésekkel jelenti ki újból és újból, napról napra megerősítve, hogy nem kíván ennek a világnak a korpája közé keveredni, jelentsen ez bármit is. Rosszul eszik és rosszul alszik. Undorodik. Hústól, tésztától, cigarettaszagtól, élményektől, mindentől. Kocsiúton kihányja magából, amit látott, délutánonként nem bír elaludni. S ez a kislány, akinek persze kívánnánk megnyugvást, és kívánnánk megértőbb világot, egyszer csak egy undorító test erőszaktevésére meghunyászkodik, s nemhogy csak enged az erőszaknak, de még jól is esik neki. Undorító mócsingokat nyomnak le a torkán, és ő boldogan magába fogadja. Majd édesdeden elalszik. Horror. Az olvasó segítségért kiált. Ne így legyen! S nem más siet segítségünkre, mint az idős, sokgyermekes Karenina Anna és Trepljov, a sikerekben megőszült író, akinek Hollywood épp most filmesíti meg ötödik regényét.

33. variáció – Allegro

Most, mint kortárs olvasók, ezeket a megjegyzéseket és olykor kifogásokat pörgettük át. Lehet persze, hogy ez utóbbiakban nincs igazunk, lehet, hogy Rakovszky regényeit jobban fogják értékelni azok, akik az utókor olvasóiként más típusú műveken szocializálódva a regényen nem kérik számon az ezeríví szerkezetet, s nem bántja őket a líra olykori túlbuzgánzsága. Szövegtérről szövegtérre barangolva ugyanis boldogsággal tölti el őket maga a vándorlás, az egyes szövegterek fensége, az a pa-

zar öröm, amelyet egyes nagyszabású szövegrészek kínálnak a szomjúhozó olvasóknak. A jelen nyafogó szövegturistája viszont lepihen, tovább nem kérdve, mit tár még elé a pillanat e múról, hisz tudja: „*nincs is jelen, csak múlt állózetben*”.

Ambrus Judit

III

SIKERES HATÁRSÉRTÉS

Az alkatiilag inkább költő, mint epikus Rakovszky Zsuzsa második regénye inkább regény, mint az első. A HULLÓCSILLAG ÉVÉ-t jóval könnyebb regényként olvasni, mint A KÍGYÓ ÁRNYÉKÁ-t. Egyáltalán regényként olvasni is jóval könnyebb. Egyértelműbben lehet a szépségeit, vitathatatlan nyelvi értékeit regénytulajdonságokként fogadni és szeretni. Tagoltabb, rafináltabb, többszólamúbb, olykor dialogikusabb, sodróbb, a szereplők külső-belső jellemzésében és hitelesítésében arányosabb. Az új regényben jóval kevesebb az álomjelenet, mint az előzőben. A KÍGYÓ ÁRNYÉKÁ-nak eleve monologikus (egyébként roppant míves és élvezetes nyelven megírt) emlékidéző történetmondását, Orsolya egyes szám első személyű valóságát, amely többek között Bethlen Kata XVIII. századi ÖNÉLETTÍRÁSÁ-ra emlékeztetheti az olvasót, és amely egyúttal történelmi korfestés is – tehát az első Rakovszky-regény historizáló történetvezetését rendre lassította, sőt megakasztotta egy, igaz ugyan, hogy variációsan, ámde ugyanakkor monomániásan ismétlődő álommotívum. De hát a visszatérő álmok már csak ilyenek, makacsak, álmodják akár ma, akár több száz évvel ezelőtt. A fél évszázaddal ezelőtt játszódó új regényben viszont már csupán egyetlen kifejtett álomjelenet található, ráadásul feszesen megzabolázva, erősen viszonylagos szövegekörnyezetben, vagyis: tényleg meggyőző regénykörnyezetben. Térképezük hát fel az álomjelenet tágabb környezetét, Rakovszky Zsuzsa új regényét!

A HULLÓCSILLAG ÉVE az 1950-es években játszódik, jórészt Sopronban, ahol az apja halála után az anyjával élő Piroska szemszögéből látjuk Piroska érzelmi-lelki világát, amely részben fedésbe, részben összeütközésbe kerül a felnőtték „valódiabb” világával. S ez a kettősség szé-

pen jelenik meg az anya körül felbukkanó két férfi eltérő megítélésében: Piroska nem ahhoz a férfihoz vonzódik gyermekként, akihez az anyja asszonyként. Piroska látószöge egyébként a regény előrehaladtával egyre inkább tágul, sőt esetenként átadja a helyét más, immár felnőttézőpontoknak és -hangoknak is, naplórészletek, levelek vagy éppen kihallgatott beszélgetésekbe ágyazott, jellegzetes felnőttmonológok formájában. (Az utóbbi szövegtípus felidézi Rakovszky Zsuzsa HANGOK című versciklusát, amelyben a gyermeki látásmód tisztaságához fogható költői nyelv fenomenalitása révén hallunk jellegzetes női típusmonológokat, például: KÖVÉR ASSZONY MELEGBEN; A TRÓNFOSZTOTT KIRÁLYNÉ; A SZOMORÚ FELESÉG; AZ ÖZVEGY; NŐK EGY KÖRTEREMBŐL – éppúgy, mint A HULLÓCSILLAG ÉVE egy-egy pontján.) Ezért aztán a fül-szövegben regénynek („*költői regénynek*”) nevezett könyv tényleg egyre regényszerűbbé válik. De már kötetünk legelején is, bevezető dokumentumsokorként, néhány 1950 szeptemбере és 1952 márciusa között keltezett levelet olvashatunk, amelyeket előbb a még élő apának, Kürthy Árpádnak, utóbb a már özvegy Kürthy Árpádnénak, szül. Stark Flórának címeztek. S csak ezután – a történetet alapvetően meghatározó tényállásnak, az apa halálának rögzítése után – vehetjük lírai leltárba az immár félárva Piroska környezetét, benne például egy ötvenes évekbeli soproni polgárlakás bútorait: „...*annyira csordultig tele vannak önmagukkal, hogy nem marad bennük hely a véletlennek vagy a változásnak*”. (24.) Az első fejezet leíró mondatai, mint látjuk, erősen hasonulnak a leírás tárgyaihoz, „*annyira csordultig vannak önmagukkal*”, annyira mézsűrűségűek, annyira líraiak, hogy már-már kicsordulnak az epikai mederből. Olykor mintha versrészleteket olvasnánk, mondjuk annak a költőnek, Rakovszky Zsuzsának a tollából, aki műveiben a jelen lévő vagy megjeleníthető dolgok hátterében folyó történések, idősemények titkát faggatja: „*Minden mintha esne / történésekre szét – minden szilárd falon folyékony lét világít át, // névszón ige. Lezajlott működés / zibong üveg jelen alatt...*” (MEGNYITÓ.) Míg Rakovszky Zsuzsa verseiben elsősorban a „*névszó*” tükörsíma felületén keresztül pillanthattunk a mögöttes, „*igei*” időalakzatokra, a valós vagy lehetséges, a már megessett vagy majd csak bekövetkezendő történetekre, addig most fordított a helyzet. A regénytörténet dinami-

kus „igém”, azaz eseményein átsejlt statikus „névszók”, azaz költői képek, persze, ha nem is olyan töménységgel, mint az első egységben, de felbukkannak a könyv későbbi fejezeteiben is, arányosan belesimulva a leírás és az elbeszélés regényszerű váltógazdálkodásának klasszikus (az elemi irodalomoktatásban elsősorban Jókai ARANY EMBER-ének Vaskapu-jelenetével példázott) ökonómiájába; mondjuk egy mozgalmas, többszereplős esküvői jelenetben, ahol „már izzó, de még friss és portalan, üvegesen fénylő” a délelőtt. (311.)

Könyvünk talán legfőbb poétikai dilemmája, mondhatni mozgékony esztétikai értéke: miként találja meg a helyét az „önmagával csordultig teli” pillanat a történetben, a mondatok lírai telítettsége, zártsága, az események epikai folytonosságában, nyitottságában? Mi a helye a pillanatnyi, ámde időtlen érvényű érzéseknek, mondjuk a fájdalomnak és a kiszolgáltatottságnak, az ön- és világmegértés időbeliségében? Nézzük például a középfülgyulladásban szenvedő Piroskát a felnőttek férfias (most éppen jó szándékú) hatalmát szimbolizáló orvosi rendelőben: „A szőrös, karikagyűrűs kéz most valami tüt tart egy pillanatra a fény felé. [...] ...majd a fülében hirtelen fölobban a fájdalom, éles és émeletítő, mint valami tüzes fűró, ahogyan a külső világ erőszakkal befűrja magát tehetetlen, védtelen testébe, amely képtelen bezárulni a támadás előtt.” (51.) Ugyanaz az alaphelyzet, mondhatni ugyanaz a „csordultig teli” jelenlét, mint a DÉL című Rakovszky-vers szeretkezés utáni testi-lelki állapotának kitárultságában, kiszolgáltatottságában: „...két lábfej jobbra-balra / széldűl, a Nap lezúdul, / szárnyas raj tompa hóból, / jön és elönt, suhog benn / a vibráló vörösből, / fölhat méhembe, mintha...” S noha Piroska még gyermek, a nézését többnyire mégiscsak az határozza meg, hogy őt is nézik, hogy tekintetek hatolnak a tekintetébe vagy a hátába, miként ha orvosi tű a fülébe: „A hátában érzi a teremben ülők tekintetét, mintha mind összeolvadtak volna egyetlen, hatalmas szemmé.” (159.) A kiszolgáltatottság, a kényszerű passzivitás érzése azonban a leírások során önértelmező aktivitássá (egyfajta belső szabadsággá) változik, mely szemléleti dinamizmus tematikus párhuzama lesz a gyermek fokozatos öneszmélésének fejlődésrajza, olykor saját kibontakozó nőiségének elemeivel (az utóbbi szempont persze csak módjával, utalásos formában van jelen). Piroska te-

hát mozgásban van, mivel mozgatják: „Hajnaltól né felegyenesedik, hál’ istennek már nem az ő arcába néz, hanem sírósan valahová a semmibe... [...] A könnyben úszó vérágas szempár megint ott van közvetlenül az arca előtt... [...] Piroska megkönnyebbülten fölne: a lelkébe látó, fakókék szemek már nem merednek rá közvetlen közlőről.” (167.) És talán ez lehet Rakovszky Zsuzsának a legnehezebb: úgy ábrázolni a kiszolgáltatottság általános, mivel életkortól és (különös tekintettel a regény ábrázolt történelmi korára) nemtől független érzését, hogy az mégiscsak egy meghatározott korú és nemű személy, a gyermek Piroska valószínűsített jellemének hatáskörén belül maradjon, hogy hihető maradjon. Úgy találjon felnőttelvet a gyermeki tapasztaláshoz, hogy közben ne váljon felnőtté maga a gyermek is. S ezt a feladatot: a szerzői és a szereplői tudatok könnyen szeszélyessé váló cserebomlásának megzabolozását szerzőnk a legtöbb esetben sikeresen oldja meg. Ellenpéldát hirtelen csak egyet találtam: „Neha, félalomban, az anyját látja az állólámpa fénykörében, furcsa pózban: előre görnyed, a konyhai hokedli föl, az arca nem is látszik, csak a nyakszirte, mintha arra várna, hogy fölládozzák valamilyen vérszomjas hatalomnak.” (21. – kiemelés: B. S.) Mintha itt a felnőtt szerző az általános érvényű kiszolgáltatottságélmény érzékeltetéséért, vagyis a *minél hatásosabb* ábrázolás kedvéért maga is visszaélne a gyermekszereplő többszörös kiszolgáltatottságával (Piroska legalább kétszeres függésben létezik: életkorát tekintve a felnőttektől, létmódját tekintve a szerzőtől, egyszóval gyermekszereplőként a felnőtt szerzőtől), vagyis mintha lemondana a *minél hitelesebb* ábrázolás igényéről. Fenntartásom természetesen nem a „fölládozzák valamely vérszomjas hatalomnak” fordulatával van, hiszen felnőttelven felnőttnek írt könyvet olvasok, hanem annak helyi értékével, hiszen mégiscsak a gyermeki tudat határain belül volnánk. Itt érzésem szerint indokolatlan a határsértés. Ugyanakkor – eltekintve a tudatsíkok összeecsúszásának ritka bal esetétől – most is, miként a regény egészében is, a hitelesített gyermeki pillantás (de immár nem a kiszolgáltatottság, hanem az odaadó figyelem jegyében) övezi az anyát, valamint annak albérlő udvarlóját (ami persze sovány vigasz a férfinak, de vigasz). És ennek a kitiüntető figyelemnek lehet mintegy előképe az első fejezet megannyi tárgy-leírása: Piroska „szívé-

ben” – miként Nemes Nagy Ágnesében – „*boldogok a tárgyak*”. Rakovszky Zsuzsa egyik versének végén olvashatjuk: „...*Most / nincs tárgya még a vágynak. Várákozz...*” (DECEMBER.) A várákózás végül – tanúsíthatjuk – a kitartó figyelemmé összpontosult vágy regényét gyümölcsözte. E kitartó figyelem egyúttal a jó regénytárgyra vágyakozó nyenc olvasóé is. Hiszen könyvünk jócskán bővelkedik a vágybeteljesítés eszközeiben, bizonyos elbeszéléstechnikai furfangokban.

Szerzőnk olykor nem csupán a gyermeki tudatba helyezkedik, hanem a regény egyik férfi szereplőjének naplójegyzeteit is fogalmazza, aki ráadásul ugyanabban a kínban szenved, mint Piroska: a mások általi uraltság, alávettetés kínjában. Bartha ugyanis, az ÁVH kötelékébe tartozó, katonás természetű szeretőjének lelki terrorja miatt, de valójában saját gyengeségének (óvatosan mondom, és nem a szexuális különbözőség értelmében, hiszen Rakovszky Zsuzsa könyvének alapérzüllete többek között éppen ezt a közkeletű kettősséget teszi viszonylagossá, tehát óvatosan mondom: feminin jellemvonásainak) köszönhetően, nem tudja, nem meri Flórát választani. És mivel a kiszolgáltatottság érzése életkortól és nemtől független, tehát univerzális tapasztalata a kemény diktatúra időszakában zajló történetnek, Rakovszky Zsuzsa a tőle megszokott nyelvi intenzitással képes megjeleníteni a feminin férfi és a maskulin nő (vagy, tekintettel a szöveg játékoságára: a színikritikus és az ávos tiszt) aszimmetrikus szeretkezését – a férfi (a színikritikus) oldaláról: „...*hiszen ez az egész dolog voltaképpen csak játék, vagy legalábbis játék is lehet [...], nem pedig nagy és véres misztérium, áldozat, amelyet egy láthatatlan emelvényre föllépdelve kell bemutatnom a nagy Anyaistennőnek, görcsösen figyelve közben az Anyaistennő arcának rezdüléseit és lélegzetének ritmusát, ezekből igyekezve kiolvasni, kedves-e neki az áldozatom*”. (140.) De visszatérve a könyv érzületi-szemléleti alaphelyzetéhez, a gyermek Piroska jellegzetes látószögének, azaz a felnőttek szokásait és közhelyeit folyamatosan megkérdőjelező látásmódjának szövegszerű következményeire: aki a hétköznapi szóhasználatban az „*édes nagybácsi*” volna, az itt csupán a „*hideg szemű*” lehet. (243.) További példaként a szavak minduntalan veszélyeztetett jelentésének, más szóval használati értékének viszonylagosságára, valamint e

viszonylagosság – gyermeki (és talán költői) szemmel nézve – anyagszerű csodájára: a „*kőbálvány*” óvónő ugyanazt a szót („*ezek*”) használja Piroska deklasszálódott polgári családjára, amit viszont a családtagjai is használnak azokra a távoli hatalmasságokra, akiket Piroska számára egyelőre éppen az óvodai „*kőbálvány*” képvisel. (266.) És ha Piroska a felnőttek szokásos témájú és hangfekvésű, a „boldogtalanság” fájdalmasan telített közhelyeiből építkező beszélgetéseit hallgatja, amire bőven nyílik alkalm, akkor még a legfontosabbnak tűnő, létfontosságú szavak is pusztá akusztikai jelenséggé, titkot sejtető csodává, a nyelv értéksemlegesítő hatalmának materiális hordozójává, egyfajta esztétikai tüneményé válhatnak. Előkészítve mintegy a gyermeki lelket az elkerülhetetlen felnőttkori szenvedések túlélésére, mondhatni kvázi költői vagy éppen, ha úgy hozza a sors, ténylegesen költői, szublimálására – úgy például, ahogyan Rakovszky Zsuzsa tisztít vissza a mindenkinek untilag ismert, mert megszenvedett felnőttkori tapasztalatokat jelölő „*érzések*” szó tisztá, ártatlan és lenyűgöző, egyszóval: szépséges eredetét: „*A szőke Médi egyfolytában, suttogva hadar, lázasan és lázadozva: a tarkóján is látni, hogy valami ellen hevesen tiltakozik. Piroska az »érzések« szót véli kihallani a gyors, szűnni nem akaró suttogásból, néha csak így, hogy »érzések«, máskor meg úgy, hogy »az én érzéseim!« // – Érzések... – Ezt most az anyja mondta, élesen és tisztán, izzó megvetéssel, mint valami szörnyű sértést.*” (340.)

A HULLÓCSILLAG ÉVÉ-nek talán legfőbb értéke, hogy saját, költői minőségű nyelvet tud kölcsönözni az éppen hogy csak ébredező „*érzések*” mélyszerkezetének – úgy méghozzá, hogy az „*érzések*” elemi szintű, alig-alig reflektált, sokkal inkább hiperszenzibilis feldolgozásából egy fokozatosan táguló gyermeki perspektíván át látatott történet kerekedik. Ez a történet a mesterségesen bonyolított, olykor töredezett vagy visszajára fordított, alkalmanként kihagyásos vagy utalásos, esetenként többszólamú s így megannyi poétikai értékkel felruházott epikai szerkezetben – radikálisan áttételes módon – válhat csak megközelíthetővé. A szűkebb értelemben vett történet Flóra és Bartha már a tervezgetés szintjén megghiúsult '56-os emigrációs szándékával lezárul. Viszont áttételesen mégiscsak értesülünk a jövőről, például az anya húsz évvel későbbi haláláról, mégpedig a fő-

szövegtől többszörösen is elidegenített szöveg-zárványban, egy „Huszonöt évvel később...” kezdetű zárójeles szövegrész angol nyelvű megjegyzéséből („*She's dead. She died of cancer five years ago... Cancer of the womb*”). (350. k.) A hivatalos, ötvenes években játszódó történetnek egyébként rendhagyó módon vet véget szerzőnk, a többszörösen szimbolikus értelmű határ átlépésének álmójelenetével, amelynek három fontos szereplője: az álmodó Piroska, a rajongva szeretett anyja és (nem Bartha, ahogyan a valóságban lett volna, hanem) a valóságban már nem élő apa. Az apa a határfolyó túloldalán várja a csónakban lapuló családját, arcát nem láthatjuk, csupán „*a lámpát tartó emberi alak körvonalait*”. (396.) Ráadásul az álmoképet követő zárófejezet, amely a regénycímre ironikusan rímelve az ÉLET AZ ŪRBEN címet viseli, és amely a gyermeki szemszögből láttatott hétköznapi jelenetek egyike, nos ez a konyhai beszélgetés még inkább visszafogja az eleve visszafogott, mivel csupán arctalan apafigurát vizionáló álmofikció katartikus hatását. De mondhatjuk úgy is, hogy Rakovszky Zsuzsa sajátosan megfejeli, erősen rendhagyó módon, ironikusan hatványozza a katarzist – mely összetett hatást felidézendő s egyúttal a regény jövőbeli olvasóinak kedvet csiholandó, nézzük végül a befejező sorokat: „*Pászler bácsi összevont szemöldökkel, megrovólag mered a felesége hátra.*

– *Miért ne menne jól? A tudósok mindent pontosan kiszámítottak!* – *harsogja öblösen, és intón az ég felé emeli baracklekvártól ragacsos mutatóját.* – *Egyszer még a Holdra is el fogunk jutni! Én mondom neked, hogy az ember... – Ahítatos szünetet tart, közben szódavizet freccsent a poharába – vagyishogy a haladásnak... szóval nincsen határa!*

És ünnepélyes mozdulattal a szájához emeli a poharat.” (399. k.)

A fülszöveg szerint Rakovszky Zsuzsa új könyve a „*határok regénye*”, amelyben „*anya és gyerek, férfi és nő keresi a határokat egymás között*”, mégpedig igencsak megnehezített kollektív feltételek, az ötvenes évek diktatúrájának határai között, azokat feszegetve. A HULLÓCSILLAG ÉVE témáját tekintve – mind privát, mind kollektív értelemben – a határátlépés kudarcának a regénye. Minőségét tekintve viszont a líra és az epika közötti határátlépés sikerének a regénye. Az eredmény: regényszerű könyv, költői értékekkel. Vagyis igaza lehet a fülszövegnek: tényleg „*költői regény*”. Lehet, hogy jelentős

művek esetében nincs túl sok értelme műfaji sablonokban gondolkodni? Rakovszky Zsuzsa könyvét olvasva, úgy hiszem, mondhatjuk: igen, lehet, hogy nincs.

Bazsányi Sándor

„CSEHOV SEHOL SINCS”: KATHERINE MANSFIELD ÉLETMŰVE MAGYARUL

Katherine Mansfield: Elbeszélések
Válogatta Gy. Horváth László,
fordította Szöllösy Klára, Gy. Horváth László,
Mesterházi Mónika, Rakovszky Zsuzsa
Európa, 2004. 677 oldal, 2352 Ft

Katherine Mansfield: Naplók, levelek
Válogatta, fordította, a bevezetést
és a jegyzeteket írta Mesterházi Mónika
Európa, 2004. 762 oldal, 2800 Ft

Az Európa Kiadó egy időben, azonos formátumban és nagyon hasonló borítóval jelentette meg az új-zélandi születésű írónő, Katherine Mansfield novelláit, illetve a Mansfield naplójegyzeteiből és leveleiből készült bőséges válogatást. Ez a gesztus – amellet, hogy a két, összesen közel másfél ezer oldal terjedelmű vasos kötet ténye és kiállítási erőteljes kanonizáló szándékot jelez – szinte elkerülhetetlenül a két könyv egymáshoz való viszonyára, közöttjére irányítja az olvasó figyelmét. Ha úgy tetszik, az elbeszéléskötet a Mű, a naplókából és levelekből készült válogatás pedig az Élet. (Mindez persze a befogadó oldaláról is felveti azt a nem mellékes kérdést, hogy vajon miért olvassuk Mansfield naplóját és leveleit: Művészetet keresünk-e benne – finom megfigyeléseket, jellemrajzokat – avagy Életet, egy szerencsétlen sorsú, nagyszerű írónő belső történetét, s hogy ekként olvasásunk milyen mértékben válik afféle irodalomtörténeti kukkolássá.) Mansfield életének és művészetének kapcsolata kavargó sokrétűséggel tárul fel a két könyv olvasásából, s együttes olvasásuk – ebben a recenzióban inkább a NAPLÓK, LEVELEK-en lesz a hangsúly, tekintettel arra, hogy Mansfield novellisztikájának remekművei ez-

előtt is számos kiadásban megjelentek magyarul – épp ennek a viszonynak, a modernista író (illetve írónő) művészete és élete közötti kapcsolatnak a körüljárását és újragondolását teszi lehetővé. A legnyilvánvalóbb kapcsolat természetesen az, hogy a két kötet hasonló kiállítására a novellák életrajzi olvasására bátorít, a lehető legáltalánosabb értelemben: lám, milyen nélkülözések és testi szenvedések közepette születtek a remekművek. Valóban megrendítő olyasmiket olvasni, mint például egy 1921. november 11-i feljegyzés: „*tiszta szívemből érzem, hogy még két évig akarok dolgozni, mire érdemes lesz rólam beszélni*”. (610.) Két éve és két hónapja volt még hátra.

Az viszont mindenképpen óvatosságra int az életrajzi olvasás erőltetésében, hogy megfelelően kevés a mindkét kötetben szereplő szövegrészlet vagy motívum. A leglátványosabb párhuzam a GYÖNYÖR című novella központi szimbólumának, a körtefának a felbukkanása a másik kötetben, a gyermekkori emlékek között (101.), ám ezzel gyakorlatilag – leszámítva a NAPLÓK 245. oldalát, amelynek egyik részlete AZ ÖBÖLBNÉ című elbeszélésben, egy másik pedig a MARIAGE À LA MODE című novellában bukkan fel újra – vége is a felsorolásnak. Mintha Mansfield tudatosan – vagy öntudatlanul, ami mindegy – ügyelt volna rá, hogy életének eseményei, mozzanatai ne kerüljenek bele felismerhető módon elbeszéléseibe. Az író művészi (ön)felegyelme iránti tisztelet pedig csak tovább növekszik bennünk a NAPLÓK 305–309. oldalain található nagyon is irodalmias töredékeket, impressziókat olvasva, ezek a szövegek ugyanis nem véletlenül maradtak ki a novellákból: nem elég jók.

Mansfield tehát nagyon is határozottan különítette el elbeszéléseit személyes írásaitól, ami azonban nem jelenti azt, hogy ennyivel elintézhetnénk a két kötet, illetve Művészet és Élet viszonyának mansfieldi rendszerét. Az író maga is ad némi támpontot a két kötet viszonyának vizsgálatához. Halála előtt három hónappal, 1922 októberében Dosztojevszkijnek a feleségéhez írott leveleit olvassa, és a leveleket valahogy túl távolinak, tárgyilagosnak találja: „*Olyan az egész, mintha egy novella vagy rövid regény vázlata volna, a saját tollából: mindenre pontosan úgy reagál, mint egy olvasmányra. Semmi magyarázat, az ÉLŐ, az IGAZI embernek nyoma sincs.*” (713–14.) Érdekes, hogy Doszto-

jevszkij viselkedését Mansfield emberileg, erkölcsileg találja kifogásolhatónak („*kicsinyes, fülledt*”), mégpedig épp azért, mert mintha túlságosan is „művész” maradt volna még legintimebb emberi kapcsolataiban is. Ezután viszont, hogy Dosztojevszkijt, az *embert* felmentse, kénytelen az orosz író *művészetéhez* fordulni segítségért: „*Pedig nemes, szenvedő, küzdő lélek volt, igazi hős az emberek közt – nem? Mármint a könyvei alapján.*” (714.) Végül egy utolsó átfordítással aztán mégis az élet és művészet kettőségéhez érkezik el, illetve ahhoz a jól ismert modernista tételhez, miszerint a művész autonómiája és hitelessége épp attól függ, hogy mennyire képes levedleni és művészetéből kiiktatni hétköznapi énjét: „*Ez, aki a leveleket írja, csak inas a másikinál. Azt hiszem, nem várhatjuk el, hogy magát a mestert találjuk az ajtóban és az íróasztalánál is.*” (Uo.)

A bekezdés bizonytalanságai, a „művész” és az „ember” közötti véget nem érő kiazmikus átfordítások számos dologra utalnak, többek közt az írás tevékenységének sokrétű és ellentmondásos szerepére Mansfieldnél, az író állandó identitásváltságra és szerepkeresésre, illetve szélesebb értelemben a modernista művészetmodell és a női művészetmodell kialakulásában játszott kulcsszerepére. Recenziómban ezeket a kérdéseket állítom a középpontba.

Mindenekelőtt azonban néhány szót a magyar kiadásról, a szerkesztés elveiről, amelyek egyébként sok szállal kötődnek az előbb felvetett kérdésekhez. Mansfield naplórészletei és levelei eredetileg nem a nyilvánosság számára szánt szövegek voltak, és némelyik részlet olvastán eszünkbe juthat a SZABAD ÖTLETEK publikálása nyomán kibontakozó, máig tartó vita. Voltak is, akik szemrehányásokkal illették Mansfield férjét, a kritikus és író John Middleton Murryt, amikor az gyakorlatilag az egész hagyatékot megjelentette (nem kis részben ebből tudta megvenni a vidéki házat, amelyre első felesége mindvégig csak vágyakozott). Tény, hogy Mansfield, aki harmincnégy évesen halt meg, férjére hagyta minden kéziratát, azzal a kéréssel, hogy rostálja meg, illetve pusztítsa el. Murry az eredeti füzetek rendkívül heterogén anyagát (novellakezdemények, aforizmák, naplójegyzetek, olvasói jegyzetek, elküldetlen levelek és levélpiszkozatok) két különálló kötetbe szerkesztette (NAPLÓK és JEGYZETFÜZETEK), ami egyfelől bravúros szer-

kesztői munka volt, másfelől viszont elkerülhetetlenül „hamisítás”. Hogy Murry – aki eleve pikáns helyzetben volt, hiszen a saját szerelmi levelezéséről volt szó – mit tartott vissza, hogy mennyire költötte át kettőjük viharos kapcsolatát, arról máig megoszlanak a vélemények; mindenesetre a kegyeletsértés összességében ebben az esetben is – akárcsak például Kafkánál – kiérdemelte az utókor hátláját, és a későbbi Mansfield-kiadások, köztük Mesterházi Mónika szerkesztése, alapján véve Murry gyakorlatát követték, amikor a napló- és levélrészleteket keverve, kronologikusan közölték. Ebből persze egyenesen következik a kérdés: voltaképpen miféle szöveget olvasunk, amikor a NAPLÓK, LEVELEK-kötetet lapozgatjuk? Ahogy a magyar kötet előképűl szolgáló – bár jóval rövidebb – 1977-es változat szerkesztője, C. K. Stead kérdezi: „*Hogyan lehet Katherine Mansfield a »szerzője« egy olyan könyvnek, amelyről nem is tudott?»*” A kérdés persze álságos, s morális aggályainkat talán leróhatjuk azzal is, hogy itt megismételtük. Akármilyen körülmények között kerültek nyilvánosságra ezek az írások, a magyar olvasó összességében remekül szerkesztett kötetet kapott kézbe, amelyben a heterogén anyag úgy rendeződik életrajzi narratívába, hogy közben nyomát sem érezzük az anyag külső, felülről történő erőszakos elrendezésének. Végigkövethetjük nemcsak Mansfield Új-Zélandhoz, szüleihez és Angliához való viszonyának hullámzásait, nemcsak John Middleton Murryvel kötött házasságának szüntelen érzelmi viharait (betegsége miatt Mansfield ideje nagy részét a kontinensen, férjétől külön töltötte, ennek köszönhető a kötetnyi levél), nemcsak a tüdőbajjal és más betegségekkel folytatott reménytelen küzdelem stációit, hanem kortársaihoz fűződő kapcsolatának viszontagságait is (a legérdekesebb talán a Virginia Woolfhoz való elentmondásos kapcsolata és a D. H. Lawrence iránti hasonlóan ellentmondásos érzéseinek krónikája). A kortárs irodalomhoz való viszonyának változásai is külön mikrotörténeteket mesélnek el. Eliotot például sokáig érzelmenélkülinek tartja (1919-ben azt írja, hogy a PRUFROCK nem is vers, hanem novella [283.]), de két évvel később már a modern költészet etalonjának tekinti a verset (540., 705.). Legérdekesebb és legtanulságosabb azonban Joycehoz való viszonya, amely sajátos görbét ír le:

először szinte viktoriánus prűdériával undorodik a regény publikált részleteitől (303.) és Joyce hímarroganciájától (304.), és undora még 1921 májusában sem enyhül, de ekkor már „*nagyon nagy embernek*” nevezi Joyce-ot, és inkább önmagát hibáztatja viszolygásáért: „*Azt hiszem, nem vagyok annyira modern, mint kellene lennem.*” (557.) Joyce-tól ezután sem tud szabadulni, és egyre jobban meg van győződve róla, hogy „*ez az új regény, és mivel a legfontosabb eleme az Igazság keresése, az embernek le kell győznie minden kisebb ellenérzését*”. (628.) 1922 augusztusában összeveti a PRUFROCK-ot és az ULYSSES-t, s ítélete az előbbinek kedvez, mert az „*egészben megmarad az emlékezetben mint műtárgy*”. Az ULYSSES más: „*minél távolabb kerülök tőle, annál kevesebbet gondolok rá. És hogy újraolvassam vagy csak kinyissam azt a vaskos kötetet – soha! Úgy érzem, az Ulysses megjelenése előbb-utóbb szükségszerű lett volna. A dolgok évek óta erre felé tartottak. Elretentő példának kellene tekinteni. De félek, erre nagyon kicsi az esély*”. (705.)

Az Eliot- és Joyce-történet csak ízelítő abból a rendkívül gazdag anyagból, amely Mesterházi Mónikának köszönhetően most hozzáférhetővé vált a magyar olvasók számára is. A NAPLÓK, LEVELEK szerkesztője-fordítója hatalmas munkát végzett: nemcsak az utóbbi minőségében alkotott emlékezeteset (a kötet minden apró részletén érződik, hogy a fordítás igazi „labour of love” volt), hanem szerkesztőként is mindent elkövett azért, hogy a sok utalást tartalmazó levelek számunkra is könnyen befogadhatóvá váljanak – s mindezt úgy tette, hogy jegyzetei soha nem nehézkednek rá a szövegre. Még azt is pontosan megérezte, hogy az olvasó mely pontokon lehet kíváncsi egy-egy Mansfield-levél következményeire vagy egy-egy naplóbejegyzés körülményeire: telitalálat például, hogy helyenként idéz Virginia Woolf naplójából is. Fordítása is annyira pontos, érzékeny és kongeniális, hogy a nagyon kevés vitatható apróság megemlítése jelen esetben valóban szórászhasogatás volna.

Az új novellafordítások is kitűnőek (az elbeszéléskötet negyvenöt darabja közül tizenkilenc most jelent meg először magyarul), de rögtön hozzá kell tenni, hogy a kötet új novellái nem változtatják meg radikálisan a Mansfield írásművészetéről kialakult képet. Gy. Horváth László láthatóan olyan szövegek beválogatására is törekedett, amelyek eltérnek a

megszokott mansfieldi hangnemtől (A RETTENETESEN-FÁRADT-GYERMEK, illetve sok énelbeszélés: az ILLETTEN UTAZÁS, A BOLTOSSASSZONY, a JE NE PARLE PAS FRANÇAIS, A FIATAL LÁNY, A NŐS FÉRFI MESÉJE), de az újak közül a legjobbak mégis a megszokott mansfieldi modellt és hangot képviselik (GERLE ÚR ÉS GERLENÉ ASSZONY, AZ IDEGEN, AZ ESMÉNYI CSALÁD, A HAJÓÚT, NÁSZÚT). Mansfield novellisztikájának java (az angol nyelvű összegyűjtött novelláskötetben nyolcvannolc írás szerepel) most már valóban olvasható magyarul is, s ha valamit még hiányolhatunk egyáltalán, akkor az az író nő leghosszabb prózájának, a THE ALOE című szövegnek magyar fordítása, amelyből még pontosabb képet kaphatnánk Mansfield alkotómódszeréről: ez volt ugyanis az első változata az ELŐJÁTÉK című hosszú elbeszélésnek, amely a korábbi szöveg tudatosan és szigorúan átszerkesztett, minden felesleges sallangtól megszabadított újírása.

Mivel a két kötet manapság szokatlanul gondos és szeretetteljes szerkesztői munka méltó gyümölcse (az elbeszéléskötetet Gy. Horváth László válogatta, kitűnően), talán nem ünneprontás, ha szóvá teszem – nem elsőként, hiszen Séllei Nóra az *Élet és Irodalomban* már beszélt erről – az egyetlen ellenérzésemet. Noha a Constable-festmények nagyon szépek, a legkevésbé sem illenek Katherine Mansfield urbanus és kozmopolita világához. Az angol vidék, amelyet Constable képei megörökítenek, inkább csak vágyálom maradt Mansfield életében, ő maga betegsége miatt hosszasabban szinte alig tartózkodott ott – ráadásul a festményeken megjelenő bukolikus hangulat a legcsekélyebb mértékben sem tükrözi Mansfield novelláinak világát. Úgy gondolom, ennél sokkal jobb választás lett volna akár valamelyik Mansfield-fotó (a tüdőbetegsége alatt készült felvételek némelyike ugyanolyan ikonikus módon testesíti meg a „modernista író nő” alakját, mint Woolf legismertebb, az Európa életműsorozatában is használt fényképe), akár egy-egy posztimpreszionista csendélet vagy portré: elég sok szó esik a naplókban festészetről, de még véletlenül sem Constable-ról, hanem Cézanne-ról, Manet-ról, Van Goghról, de akár Mansfield egyik állandó levelezőpartnerének, a közepes festő Dorothy Brettnek egy-egy, a szövegben említett képe is megette volna.

Visszatérve a két vaskos kötet közöttjére, illetve Élet és Művészet mansfieldi konstelláci-

ójára: a napló és a levél műfaja ebben a tekintetben köztes helyet foglal el, hiszen írójuk nem „művészetnek” szánta őket (noha foglalkozott egy kiadásra szánt napló írásának gondolatával [132.], és egy helyütt azt is felveti, hogy levelezését valamikor majd olvasni fogják [348.]). Hogy a köztesség, az Élet és Művészet kettőssége, állandó egymásba folyása és elkülönítése mennyire fontos a mansfieldi életmű (élet és mű) megértésében, illetve hogy mennyire fontos volt már az életmű önmegértésében, Mansfield általi megkonstruálásában is, azt jól mutatja például a korai évek naplóinak és leveleinek retorikája. Egyrészt a fiatal (napló)író nő – külső modelleket, elsősorban Oscar Wilde-ot és Baskircsev Máriát követve – az önalkotás, öndramatizálás folytonos állapotában van, amikor is az élet és művészet közötti határ annyiban mosódik el, hogy nemcsak a levelek és a bejegyzések a Mű részei, hanem a szerző egész élete is: saját identitását, életét változtatja műalkotássá, és szemléli akként, mint aki „*meg akarja szőni élete bonyolult szöttejét*” (42.), és egyáltalán: „*menthetetlenül érdeklém magamat*”. Ekként kezdetben művészetének legfőbb vonatkoztatási pontja ő maga: „*többet akarok-e – kérdi egy helyütt magától –, mint viszonyítani, emlékezni, megerősíteni a lelkem?*” (130.) Állandó szerepjátszása, maszkmetaforái egyrészt a wilde-i művészmóddal pózos követésének tudhatók be, másrészt azonban egzisztenciális okai is vannak. Mansfield egész életében kívülálló maradt: „*az idegeneket – írta két hónappal halála előtt – legalább közel érzem magamhoz, ők végre az én igazi népem*”. (735.) Már gyermekkorában, a viktoriánus elveket valló új-zélandi családban kilógott a sorból, mintha a mások számára magától értetődő önzonosság az ő szemében már ekkor is csak – felvett s ekként lecserélhető – szerepek eljátszása lett volna. Angliába költözve aztán kétszeresen, talán többszörösen is kívülálló maradt, s máig teljesen friss „modernsége” is részben talán e külső nézőpontnak köszönhető. Egyrészt ő csak egy „*his új-zélandi bennszülött*” (129.), másrészt nő, ami szintén kívülállást jelentett az elitművészetet, vagyis önmagát egyértelműen férfiművészetként meghatározó modernizmusban; Mansfield ráadásul a szexuális identitások széles skáláját kipróbálta (többek közt lesbikus kapcsolatokban).

A korai feljegyzésekben és levelekben az is

megfigyelhető, hogy amikor Mansfield mégis kifelé fordul és a világról ír, a naplók és levelek leírásai – ha nem saját érzelmeinek nyilvánvaló dramatizálásai – gyakran afféle iskolagyakorlatoknak tűnnek; az olvasó érzi, hogy itt most „leírás”, nagybetűs Művészet következik. Mindez főként azért érdekes, mert ezek a csinált, maníros *tour de force*-ok éles ellentétben állnak a művészi objektivitás amaz alapelveivel, amelyet Mansfield már tizenkilenc évesen megfogalmazott („*ha egyszer a művészet számomra tiszta látásmód, akkor valóban az objektivitás út-törője vagyok*” [30.]), s amelyet oly utánozhatatlan tökéletességgel valósított meg novellisztikájában. Az efféle betétek az évek során fokozatosan eltűnnek; ahogy az ember olvassa a NAPLÓK, LEVELEK-kötetet, a szövegek egyre kevésbé irodalmiak (mind tematikájukat, mind stilizáltságukat, „megírtságukat” tekintve): mintha Mansfield már nem érezte volna szükségét annak, hogy mindig, legszemélyesebb megnyilvánulásaiban is művészként jelenjen meg mások és önmaga előtt.

Élet és Művészet kettőssége azonban továbbra is meghatározó szerepet játszott művészi önmeghatározásában. 1921-ben írta festő barátnőjének, Dorothy Brettnek: „*Azt hiszem, a legfontosabb az, hogy az ember az Életét a munkájába olvassa – hogy olyan őszintén éljen, ahogy fest vagy ír.*” (526.)

Ebben a kijelentésben Művészet és Élet romantikus-modernista abszolút szembeállítását fogalmazódik meg, ami Mansfield naplórírással kapcsolatos megjegyzéseiből is kiolvasható. Mansfield NAPLÓK, LEVELEK-könyvének legizgalmasabb vonása mégis épp az alapvető bizonytalanság, amely a novellák és a személyes írások együtt olvasása során bontakozik ki. A poétikai alapelvek egyben egzisztenciális tétel is bírnak, az ars poetica és az életvezetés kibogozhatatlanul összefonódik a személyes szövegekben, s ez a novellák értelmezését tekintve is fontos következményekkel jár. A regényíró Hugh Walpole-nak írja Mansfield 1920-ban: „*Azt hiszem, mélységes különbség van bármiféle vallomás és a teremtő képzelet között.*” (485.) Ez a különbségtétel egyértelműnek látszik, a személytelenség modernista kultuszának vegytiszta újrafogalmazása, de rögtön más megvilágításba kerül, ha egy, a férjének írott levél részletével szembesítjük. Mansfield itt épp arról ír, hogy felhagyott a naplórírással: „*Az a hely-*

zet, hogy nem merem elmondani az igazságot – úgy érzem, nem szabad. A létezés egyetlen módja: folytatni – elengedni magam – és a lehető legtávolabbra jutni ettől a pillanattól. Ha ezt megcsinálom, minden meglesz. Úgyhogy novelláik – vagy semmi.” (459.) Itt ugyanaz a különbségtétel – művészet és személyes vallomás között – ellenkező előjellel jelenik meg: a művészet (a novellairás) tétje a személyes létezésbe tevődik át, meghozza ez utóbbi meghaladásaként – „menekülés” értelemben is. Még tragikusabb felhangot kap az írás funkciója egy 1922. júliusi feljegyzésben: „*Így visszatekintve azt hiszem, mindig írtam. Locsogás volt persze. De inkább a locsogás, vagy bármi, bármi, mint a semmi.*” (697.) Az írás Mansfieldnél mindig egyszerre volt művészet, vagyis – az író nő modernista elvei szerint – a személyiség kioltása – és élettörténetének része, a lehető legszemélyesebb tevékenység. Mintha az írás célja nála a személyes identitás megerősítése lenne, mintha az életében mindenféle szerepet kipróbáló Mansfield – gyakori metaforája a maszk – az írás állandóságában remélne nem halhatatlanságra, csak az élhető élet számára valami szilárd pontra lenni.

Élet és Művészet mansfieldi viszonyának bizonytalanságait tovább erősíti az a tény, hogy a naplókban az „élet” szó fokozatosan nagybetűssé válik (például 393., 472., 518., 612.), spirituális tartalommal telítődik, és végső soron etikai téttel bír: igazi művészetet csak teljes, tökéletesen őszinte ember hozhat létre, aki képes kilépni önmagából, és immár nem ábrázolja a világ tárgyait, hanem azonosul velük, újrateremti őket (163–64.). Hugh Walpole regényét azért kárhozhatja, mert az „*nem válik teremtéssé*”. „*Arra a pillanatra gondolok – írja a szerzőnek –, amikor a teremtés megvalósul – arra a misztikus váltásra – amikor már nem maga írja a könyvet, hanem a könyv ÍRÓDIK, hatalmába keríti magát is.*” (484.) Ez azonban nem egyszerűen tökéletes objektivitást jelent, hanem az objektivitás és szubjektivitás különbségének legmagasabb szinten való összeolvadását, ami nem ugyanaz, mint Flaubert szenttelensége vagy Joyce körmeit nyesegető istene. Woolf korai szövegeivel – a késői nagyregényeket már nem volt módja olvasni – épp ez volt Mansfield baja: Woolf „*az utolsó pillanatban madárrá változik, és felrepül a legmagasabb ágra, és onnan folytatja a társalgást... Úgy is gyönyörködik a szépségben, ahogy szerintem egy madár [...] nem ember mód-*

jára”. (295.) Itt érkezünk el Mansfield poétikájának – és novelláinak – talán legfontosabb, legtermékenyebb ellentmondásához: Mansfield poétikai megállapításait tekintve tisztán modernista művész, aki az elioti személytelenség elvét, a művész hétköznapi énjének a művészetből való kiküszöbölését vallja; ugyanakkor azonban a személytelenség, az objektivitás elvének következetes alkalmazása nála mindig – és ennek megértéséhez kell elolvasni a naplókát és leveleket – mély és személyes egzisztenciális tétellel is bír. Művésze voltaképpen annyiban is a romantikus-modernista művészet egyik legtisztább megvalósulása, amennyiben a fenti ellentmondás megoldására, Aufhebungjára tett kísérletként is olvasható: Mansfield vágya az a kegyelmi pillanat, amikor a legmélyebb személyesség és a legtisztább objektivitás olvad egybe. Redemptív, revelatorikus (470.), epifánikus művészetfelfogás és művészet ez: alapegysége a pillanat, amelyben az Élet tárul fel a maga teljességében: „*És mégis vannak ilyen »elkapott pillanatok« [glimpses], amelyek előtt elhalványul minden, amit az ember valaha írt [...] A hullámok – most, ahogy jöttünk délután a levegőben, és csak aztán hullott le... Mi történik a várakozás [suspension] pillanatában? Ideje nincs. Abba a pillanatba (hogy is értem ezt) bele van foglalva a lélek teljes élete. Az ember kirepül – ki az életből – »megtartják« [one is 'held'] – aztán mehet: fényesen, törötten, csillogva hullik a sziklákra, vízszacsapódik – azonos az áradó-fogyó vízzel. Nem akarok érzelelni. De amíg az ember ott függ, fennakadva a levegőben – megtartva [suspended] – amíg a permetet néztem, egy életre tudatában voltam a fehér égnek és fölötte a tépett szürke hálónak, [...] és még több mindennek – az óriás barlangnak, ahol az énjeim (mint ősi hínárszedők) motyogtak közönyösen és bizalmasan.*” (422.)

Az esztétikum pillanatán, akárcsak Borgesnél, a felfüggesztettség végtelenítődő, az időből kiemelődő pillanata, az a pillanat, amikor a szubjektum és a világ összemosódik, eggyé válik, az a szó szoros értelmében vett kegyelmi pillanat, amikor az ént „megtartják”; az angol szenvedő szerkezetet nem lehet igazán pontosan visszaadni magyarul, de az eredetiben hiányzik a személyrag által sugallt minimális alanyiság is: „one is held”, az ember (a személyes különállását elvesztett valaki) ’megtartódik’. Ebben a tökéletesen személytelen, felfüg-

gesztett pillanatban mintegy egymásra függesztődik fel a külső idő és az én belső története, amennyiben nemcsak a „külső” pillanat végtelenítődik, de a tapasztaló én is, bár tovább éli az életét, örökre itt marad. Paradox módon a létezés tengelye egy olyan pillanat, amelyben az én rádöbben saját belső világának ismeretlenségére, sokszorosságára is (a Woolfot idéző barlangmetaforával).

Mansfield esztétikája abban is modern, hogy az epifánikus pillanatok nem a drámai eseményekben vannak, hanem – mint Joyce és Woolf epifániáiban – a leghétköznapibb mozzanatokban, illetve hangulatokban rejtőznek (például 453.), immanens módon, vagyis nem valami transzcendens hatalom vagy igazság feltárulkozásai; nagyon jellemző, hogy mit emel ki például George Eliot művészetéből (352.) vagy a RÓMEÓ ÉS JÚLIÁ-ból: „*Mikor a vén dajka arról fecseg, hogy a galambdúc falának dőlt, mintha csak egy napsugár törne át a századokon és fedezné fel őt, ahogy ül a melegben a csöpp bukdácsolóval – az ember határozottan érzi a napsütötte fal melegét.*” (425.) Mintha egy Mansfield-novella kiindulópontjéről olvasnánk.

Mindez azonban csak elhelyezi Mansfieldet, nem magyarázza meg, hogy ennek a termékeny ellentmondásnak milyen szerepe van abban, hogy Mansfield annyira jó és annyira modern író, hogy miért érvényes máig Szerb Antal kissé biblikus tónusú megállapítása: „*Megírni úgy őt oldalt, ahogy Katherine Mansfield: az csoda ma is, mint az első napon.*”

Számomra a kulcs abban a tényben van, hogy a revelatorikus, epifánikus esztétika, az Életre való rácsodálkozás, az abban való megmerítkezés és paradox szétolvadás nemcsak alapelve, hanem témája is Mansfield legnagyobb elbeszéléseinek. És ez az a vonás, amelynek révén az írás által Mansfield saját korlátait is képes meghaladni, önmagát is képes „megváltani”. Amikor – a legjobb novellák közül jó néhányban – a reveláció pillanatában épp a főszereplő tudat érzéseinek, érzelmeinek autentikussága kérdőjeleződik meg, akkor Mansfield saját művészet- és létértelmezését is kockára teszi.

A MISS BRILL című elbeszélésben például a címszereplő mintha éppen úgy olvadna bele a létezésbe és ünnepelné „*a részletek végtelen boldogságát és értékét*” (NAPLÓK, 99.), mint a naplóés levélíró Mansfield. A novella egy idős hölgy

délutánjáról szól: Miss Brill előveszi régi rókaprém boáját, és kimegy a parkba, hogy meghallgassa a térzenét. A fizikai érzületek harmóniája és a zene valami hamis boldogságba ringatja, amely mintha épp annak a kissé szenvedő gyönyörködésnek a párja volna, amellyel a naplókban is gyakran találkozunk: „*Jaj de érdekes mindez! Hogy élvezi! Hogy szeret ott ülni és figyelni!*” (ELBESZÉLÉSEK, 412.) A csúcspont az az epifánikus pillanat, amikor Miss Brill mély lelki közösséget érez a parkba látogatókkal: „*Miss Brill szeme megtelt könnyel, mosolyogva nézett körül. »Igen, mi értjük, mi megértjük őket« – gondolta; bár hogy mit értenek meg, azt maga sem tudta.*” (413–14.) Ez a boldogság mindaddig kitart, amíg véletlenül meg nem hallja, hogy két fiatal nevéstéges skatulyának nevezi. Ebben az elbeszélésben az epifánia hamissága nyíltan lelepleződik, akárcsak egy másik remekműben, a GYÖNYÖR című novellában vagy az ESMÉLET-ben, ez a hamisság azonban – legalábbis a két első novellában – mégsem annyira egyértelmű, s ez nagyrészt annak a módszernek köszönhető, amelyet több-kevesebb joggal Mansfield impresszionizmusának szokás nevezni.

Mansfield annyiban mindenképpen impresszionista író, amennyiben szövegvilágának megalapítása mindig egy tudaton átszűrve, anamorfortikus módon történik meg, s amennyiben ez az átszűrés valóban az impressziókon alapul. Szinte bármely novellájának indítását idézhetnénk (kitűnő például AZ ESMÉNYI CSALÁD eleje), de maradjunk a már idézett MISS BRILL-nél: „*Noha ragyogó idő volt – aranyporos kék ég, s a Jardins Publiques-re nagy fényfoltok locsintva, mint a fehérbor –, Miss Brill mégis örült, hogy fölvette a boáját. A levegő nem moccant, de ha az ember kinyitotta a száját, pici hűvösséget érzett, olysáflét, mintha egy pohár jeges víz fölé hajolna, mielőtt iszik belőle; és itt-ott egy-egy levél hulldogált a semmiből, az égből. Miss Brill kinyújtotta a kezét, és megtapogatta a szőrmét. Drága kicsi jószág! Milyen jó volt megint magán érezni.*” (408.) A technika kivételes sikerének kulcsa épp az „impresszió” kétértelműsége. Mansfield folyamatosan a fizikai érzetektől indul ki (ebben a rövidke részletben a látás, szaglás, ízlelés, hőérzékelés és tapintás alapítja meg a főszereplő világát), de novelláinak igazi világa ott van, ahol az érzetek érzékké, érzelmekké válnak, vagyis ahol az impresszió már fenomenológiai értelemben, benyomásként, hangulati, érzel-

mi és értelmi mozzanatokkal átszöve jelenik meg. Az első mondatban általában belecsobbanunk egy tudatba, egy hangulatba, a világra hangoltság (Stimmung), a világban való létezés egy módjába, és ennek a hangoltságnak az elfogadását épp a létezés testi, érzéki, hangulati összetevőinek szerepe teszi szinte elkerülhetetlenné: ezáltal oly mértékben belépünk a főszereplő világába, hogy még az epifánikus szerkezet leleplezett csalfasága, a szereplő érzelmi-tudati beállítottságának hamis, öncsaló volta sem tudja teljesen kiiktatni a főszereplő autentikusságába vetett hitünket: hiába hamis a hangulati-érzelmi beállítottság, a megalapító és azzal kibogozhatatlanul összefonódó fizikai érzeteket nem hazudtolja meg az ironikus szerkezet.

Mansfield megjelenít egy revelációt, egy epifánikus pillanatot, amelynek az adott világra hangoltságon belül értelme, szerepe van – még akkor is, ha ez az epifánia ironikusan megkérdőjeleződik. A legkevésbé ebben a tekintetben minden bizonytalansággal a GARDEN PARTY című remekmű, amelyben a központi tudat Laura Sheridané, az érzékeny lelkű kislányé, aki az utca szegény felén történt haláleset miatt először hallani sem akar az otthoni kerti mulatságról, de aztán a család rábeszélésére mégis kötélnék áll, s a party után egy, a maradékokból összeállított ajándékosárral meglátogatja a gyászoló házat. Itt, a halottat látva részesül epifánikus élményben: „*Milyen távoli. Milyen békés. Álmodik. Sose költjük fel többé. [...] Mi köze garden partykhoz, elemőzsiaútkosarokhoz, csipkeruhákhoz? Messze volt mindentől. Gyönyörű volt, felemelő. Míg ők kacagtak, és a zenekar játszott, ez a csoda jött el a szegénysorra. Boldog... boldog... Minden jó, mondta az alvó arc. Minden úgy van, ahogy lennie kell.*” (624–25.) Laura revelációja nyilvánvalóan önigazoló és hamis, és kiindulópontja a halott átesztétizálása, olysáféle mozzanat, amilyennel Mansfield naplóiban is találkozunk olykor. Mivel azonban Laura világra hangoltsága már érvényesként alapított meg bennünk, a megvilágosodás „hitelességét” még az sem vonja vissza teljesen, hogy a kislány „felnőtté válása” nem a halállal mint abszolút mássággal való szembesülést jelenti, hanem épp fordítva: azáltal válik „felnőtté”, hogy még a halál másságát is képes beilleszteni az Élet szépségéről és teljességéről alkotott hamis látomásba, vagyis végképp rázárult a

kéreg: esztétizáló érzéketlensége az érzéketlenség végső diadala, s Laura egyszer s mindenkorra olyanná válik, mint anyja vagy nővére, immúnissá a valódi mássággal szemben.

Ezekben a szövegekben az Életet és Művészetet összekeverő (napló- és levélíró) Mansfield korlátai lepleződnek és omlanak le egyszerre. Mansfield Élet-felfogásában az Élet-ünneplésében van valami szenvelgően hiteltelen, valami fellangosított Bloomsbury: amikor az író az élet apró részletekben megmutatózó teljességéről és szépségéről ír, olyan, mint Mrs. Dalloway, akinek számára a rózsák sokkal fontosabbak, mint hogy férje az örményországi vagy albániai ügyekkel foglalkozik éppen. Mansfield, aki angliai életét a Bloomsbury-csoport periferiáján töltötte, igazából felső középosztálybeli szellemi arisztokrata volt, akit még legszegényebb, legnyomorúságosabb életszakaszaiban is személyzet szolgált ki: egy 1922-ben írt levélben élesen kifakad, amikor megtudja, hogy festő barátja, Dorothy Brett a házimunkáig alacsonyodott: „*Brett, hogy merészed a súrolás gondolatát a szádon kiejteni. Ha kezded veszel egy súrolókefét, remélem, megszár és üldözőbe vesz, mint egy bogár. Ne dolgozz többet, mint amennyit feltétlenül muszáj! Olcsóbb, ha szolgálkat alkalmazol.*” (677.) Néha hajlamos volt a nagybetűs Életbe menekülni, az élet átesztétizálásával nagyvonalúan felülemelkedni bizonyos gyakorlati kérdéseken. Visszatetsző például – és Laura Sheridan epifániáját idézi –, amikor arról ír, hogy a szegény ember is lehet szép: „*a szegény ember is él, és szakállában megcsillan a könnye.*” (672.)

Mansfield legjobb novellái épp az efféle hamis epifániákat helyezik perspektívába és kérdőjelezik meg – de úgy, hogy a revelációk hétköznapi szépsége ettől nem érvénytelenítődik. Talán nem véletlen, hogy Mansfield életművében nincsenek művésznovellák (a tisztán szatirikus tónusú korai PROGRESSZÍV HÖLGY aligha tekinthető ilyennek): a művészi, vagyis autentikus epifánia mindig csak sugalmazott marad, az elbeszélésekben – ellentétben a levelekkel és a naplókkel – soha nem kerülhet a cselekmény szintjére, a konkrét egyéni lét-helyzethez kötöttség sebezhető pozíciójába.

A novellák tehát nemcsak annyiban „váltják meg” a napló- és levélíró Mansfield helyenkénti szenvelgését és korlátozottságát, hogy a

bennük megjelenített reveláció tárgya nem egyszerűen a világ, de egy, a világgal birkózó tudat, hanem annyiban is, hogy – köszönhetően az impresszionisztikus módszernek – a megkérdőjelezett személyes epifánia soha nem vonódik vissza teljesen. Ebben is Woolf nagyregényeit előlegezik meg a novellák: Mrs. Dalloway egyszerre szatirikusan kezelt úriasszony és a létezés, az Élet egyik lehetséges középpontja, hamis és valódi epifánikus pillanatok részese.

Mansfieldnek azonban meg kellett találnia azt a műfajt és azokat az alakító elveket, amelyek a legalkalmasabbak voltak e termékeny ellentmondás dramatizálására, az epifániák együttes állítására és visszavonására.

Katherine Mansfield azok közé az írók közé tartozik, akik kizárólag novellák révén lettek a kánon tagjai (mint Poe, Borges vagy a legnagyobb példakép, a prózaíró Csehov). Nem szívelte a kortárs regényt („*az az igazság, hogy utálok a regényt, és úgy érzem, mind szemét*” [471.]), elsősorban azért, mert szerinte nincsenek rendesen „*megírva*”. A prózaírók Mansfield szerint „*a közelében sincsenek az írásnak*” (529.), ellentétben vele, akinek számára még a mondatok hossza és hangzása is számít, s aki úgy szeretne írni, hogy egyetlen szót se lehessen kivágni vagy áthelyezni (528.). Az, hogy Mansfield nem írt regényt, természetesen életsorsának is betudható: az állandó betegeskedés, a megélhetésért való recenzióírás, a rengeteg utazás nem tette lehetővé nagy ívű epikus kompozíciók létrehozását. Ugyanakkor azonban Mansfield talán alkatilag is novellista volt, hiszen a novella nemcsak „töredék”, hanem „*miniatúra*” is: rövid forma, amely lehetőséget ad a tökéletesen lecsiszolt, minden apró részletében cizellált műegész megvalósítására is. „*Én olyan körülmények között vagyok, mintha savval írnék*” – írta már 1913-ban (56.). Erre utal az is, hogy Mansfield elbeszéléseivel kapcsolatban gyakran – és joggal – használunk a festészeti metaforák mellett zeneieket is: ez nemcsak a hangulati elemek túlsúlyát jelzi, hanem azt is, hogy a szövegekben meghatározóvá válik a forma kérdése is. A cselekmény és a drámai események hiánya – Mansfieldhez képest Csehov elbeszéléseit akciódúsnak és drámainak is nevezhetjük – a hangulati egységet és a motivikus szerkesztést helyezi előtérbe (amellett, hogy mimetikus okai is lehetnek, hiszen

gyakran mozdulatlan, cselekmény nélküli életű szereplők életéből villantanak fel egy-egy részletet). A zeneiség egyrészt azt jelenti, hogy a novellák cselekménye hangulatává oldódik, másrészt azonban azt, hogy a cselekményelvű kompozíció helyét más, kristálytisza szerkesztés veszi át. Ez az olvasás mikéntjé is jelentősen meghatározza. Az epifánikus logika lényegében a beavatás logikája, a felszíntől a mélységig való eljutásé. Itt azonban az epifánia részleges vagy teljes hamissága miatt ez a logika felülíródik egy motivikus logikával: hiába tűnik úgy, hogy az elbeszélő mód a szereplő belső világába enged bepillantást, a legmélyebb, elfojtott vagy még inkább freudi értelemben „eltagadott” belső világ paradox módon félreértett vagy nem megértett külső motívumokban, mozzanatokban, eseményekben, figurákban jelentkezik (mint az öreg énekes alakja a *NÁSZÚT* című novellában), s az olvasóra hárul a motívumok utólagos összerakásának és értelmezésének feladata.

A zeneiséget és a cselekménynélküliséget erősíti a Mansfield-novellák egyik legizgalmasabb vonása, a sugalmazás. Ezek az elbeszélések nem a szereplők életének legdrámaibb eseményeiről, legfontosabb pillanatairól szólnak, nagyrészt abból a Woolf által is megfogalmazott felismerésből kiindulva, hogy egy ember életének bármely pillanata végtelenül rétegzett, és benne rejlik az illető életének egésze. Előfordul olykor, hogy egy-egy fontos döntés vagy esemény áll a középpontban, de a nagy esemény még ilyenkor is megszámlálhatatlan aprócska hétköznapi mozzanattá morzsolódik szét. Ez történik például a *GERLE ÚR ÉS GERLÉNÉ ASSZONY* című novellában, amely egy esetlen leánykérés minitörténetét meséli el, s voltaképpen arról szól kegyetlen pontossággal, hogy az úgynevezett sorsfordító döntések is milyen aprócska, szinte érzékelhetetlenül kicsiny árnyalatokon, mozzanatokon, gesztusokon múlnak, s hogy életünk is e szinte észrevehetetlen mozzanatok és gesztusok révén rendeződik megváltoztathatatlan mintákba.

Gyakori eljárás a novellákban, hogy a fő drámai esemény teljes egészében sugalmazottá válik, s helyette valami kevésbé látványos, kisszerűbb esemény áll a középpontban. Az *ILLETLEN UTAZÁS* című (felismerhetően önletrajzi ihletésű) novellában az igazi áthágás az, hogy az el-

beszélő egészen a frontig megy, hogy szeretőjével találkozzon, erről azonban alig esik szó, helyette egy másik, jelentéktelenebb áthágás áll a „cselekmény” középpontjában: francia katonák a kijárási tilalom lejárta után viszik el az elbeszélőt, hogy megköstöljön valami ritka francia italt. Ennek a technikának az egyik leg-tökéletesebb megvalósulása A *HAJÓÚT*. Fenellának meghalt az édesanyja, s az apa, aki szemmel láthatóan nem vállalja, hogy egyedül neveli a gyereket, rábízta őt nagyszüleire, akik Új-Zéland másik szigetén élnek. Mindez azonban jószerevel ki sem derül az elbeszélésből, csak párbeszédfoszlányokból rakhatjuk össze. Az elbeszélés középpontjában így olyasmi áll – az anya halála, a gyász –, ami hiányzik a szövegből. Helyette Fenella átkeléséről olvasunk, s a középpontban a hajó és a hajóút – megint csak apróságokból, érzetektől összeálló – idegensége áll: a veszteség és a gyász csak nagyon közvetetten jelenik meg, s noha mindvégig Fenella nézőpontját követjük, a szöveget a konkrét helyzet benyomásai uralkodják, szinte egyáltalán nem látjuk Fenellát „nagy dolgokra” gondolni és „nagy érzéseket” érezni. Mansfield ebben a tartózkodásban mesteri, s „objektivitása” voltaképpen ebben rejlik: valóban a leg-hétköznapiabb eseményekbe képes belesűríteni kimondatlan és mindvégig kimondatlanul maradó drámákat és érzéseket, úgy, hogy a novellák tartózkodnak nemcsak a szerzői kommentároktól, de még a fő téma és a fő érzések megfogalmazásától is. Ha ez mégis megtörténik – mint a *MISS BRILL* esetében –, az mindig kettős fénytörésbe helyezi a szöveget, és a nagyszabású érzelmek, gondolatok ironikussá válnak.

Ennek a kettős fénytörésnek a fő eszköze – és a novellák sikerének egyik kulcsa – mindenképpen a szabad függő beszédű elbeszélő mód (*free indirect speech*), amelyet ugyan nem Mansfield talált ki, és rajta kívül sikerrel élt vele többek között Henry James, Joyce és Woolf, ám Mansfield mégis kivételes érzékenységgel és hajlékonysággal használta. Nem véletlen, hogy – noha mindvégig kísérletezett az egyes szám első személyű novellákkal – remekművei mind ebben a módban íródtak (az említettekén kívül a két hosszú, új-zélandi gyermekkorát felidéző írás, az *ELŐJÁTÉK* és *AZ ÖBÖL*), valamint többek között A *BOLDOGULT EZREDES LEÁNYAI*, A

BABAHÁZ, AZ ÉGY CSÉSZÉ TEA, A LÉGY, AZ IDEGEN, A GERLE ÚR ÉS GERLENÉ ASSZONY, A NÁSZÚT). A szabad függő beszédben mindvégig egyszerre két helyről szól a szöveg, méghozzá úgy, hogy lehetetlen tisztán szétválasztani, hogy mi származik a szereplőtől és mi az elbeszélőtől, s ez a technika kulcsfontosságú a főszereplőkhöz való viszony mansfieldi kalibrálásában, a szereplők epifániáinak részleges visszavonásában.

Nem esett még szó Mansfield modernségének és máig élő frissességének egy másik forrásáról: arról a tényről, hogy Katherine Mansfield modernista *író* volt, és nő mivolta novelláinak – és persze naplóinak, leveleinek – minden során érződik. Mansfield elbeszélései a világnak olyan részleteit, illatait, színeit, tevékenységeit vonják be a magas irodalomba, amelyek addig szinte teljesen hiányoztak belőle. És itt egyáltalán nem a szexualitásra gondolok – amely egyébként fontos szerepet játszik a szövegekben, de voltaképpen nem másként, mint a viktoriánus regényben, vagyis motívumok, szimbólumok révén –, hanem egyrészt a testi és fizikai érzetek minden korábbiánál részletesebb és jelentőségtejtsebb jelenlétére, másrészt a mindennapi élet apróságaira. Noha Mansfield azt írta: „*Belőlem hiányoznak a házas [domestic] erények*” (704.), elbeszéléseiben mégis különleges érzékenységgel ír erről a világról: szó esik itt ondolálásról, tyúkszemekről, mosogatásról és a hagyományosan nőiként kódolt otthoni (*domestic*) szféra számtalan egyéb apróságáról, amelyek korábban hiányoztak az irodalomból, de nem azért, mert tabunak számítottak, hanem mert drámaiság híján egyszerűen észrevétlenek maradtak. Mansfield ugyan mulatságosnak találta a nőjogi harcosokat (44.), mégis a legmélyebb értelemben vett feminista művész volt: egyrészt életvitelével, minden társadalmi konvenciót megkérdőjelező és minden létező szerepmodellt konstruáltként tekintő életfelfogásával, másrészt azzal, ahogyan novelláiban a nőiségről, a férfiak és nők viszonyáról beszél. Legemlékezetesebb írásai között vannak azok, amelyekben egy-egy férfi szembesülni kénytelen a női (*domestic*) szférából való kirekesztettségével, azzal, hogy élete magjában, a legintimebb szférájában léteznek olyan dimenziók, amelyeket ő egyszerűen nem ismer és nem ért. Előfordul, hogy ez a téma szatirikus színezetet kap (például a korai SZÜLETÉS NAP című novellában), de

a szokásos mansfieldi kevert tónusban jelenik meg például Az ÖBÖL BEN apafigurájában vagy Mr. Neave-ben, Az ESZMÉNYI CSALÁD központi szereplőjében.

Az Élet és a Művészet szoros kapcsolatának sajátos, a modernizmusra kiváltképpen jellemző területe a betegség, ami Katherine Mansfield esetében megkerülhetetlen téma. Mansfield szinte egész felnőttkorát betegeskedéssel töltötte, s amikor 1918 februárjában vért köpött (197.), már tudta, hogy tüdőbajban szenved. Életének nagy része ezután a betegséggel való egyre reménytelenebb küzdelem jegyében telt: az egyre rövidülő angliai tartózkodások mellett Dél-Franciaországban, Olaszországban és Svájcban töltött hosszabb időt, s végül Párizs mellett, Gurgyjev gyógyintézetében halt meg harmincnégy évesen. Voltaképpen megdöbbenő az a tény, hogy Mansfield novelláiból gyakorlatilag hiányzik a betegsége. Már csak azért is megdöbbenő, mert ahogy egyre kevésbé tudott mozogni, a betegséggel való küzdelem mindennapi tapasztalatainak egyre nagyobb részét foglalta le. Vagyis e beszédes hiány mögött minden bizonnyal nagyon is tudatos döntés állhatott (s talán nem csak az a modernista elképzelés, hogy a művészet legyen mentes az alkotó személyes körülményeitől). Mansfield, a tüdőbajos művész kiiktatta betegségét a Műből, s ezzel jelezte, hogy nem teszi magáévá a késő romantikus, dekadens és modernista művészet betegeskultuszát. Többek közt Susan Sontag elemzéséből tudjuk, hogy a betegség – különösen a tüdővész – számos okból „divatosá” vált a századvégen és a századelőn: egyrészt mert felmentést adott a hagyományos társadalmi szerepek alól, vagyis útlevelet jelentett a bohém művészlétbe, másrészt pedig mert a szenvedés egyre inkább az átlagtól való különbség metaforájaként, különleges kevesek kiváltságaként jelent meg. Aki szenved, az képes igazán átélni a létezés mélységét, rettenetét, illetve a betegség a világ tapasztalásának mások által nem elérhető módjait teszi lehetővé (ráadásul a tbc különösképpen összekapcsolódott a művészléttel, a kreativitással). Tény, hogy Mansfield remekműveinek túlnyomó részét tüdőbetegként írta, s monográfiái közül többen – például Mary Burgan – összefüggést látnak a betegség és Mansfield írásművészetének kiteljesedése között. Helyenként Mansfield is tesz efféle gesztusokat, pél-

dául amikor arról ír, hogy a testi szenvedés „mindent örökre megváltoztatott – még a világ megjelenése sem ugyanaz – valami hozzáadódik. Mindennek megvan a maga árnyéka. Jogos ellenállni ennek a szenvedésnek? És tudod-e, hogy úgy érzem, ez hallatlan kiváltság?” (478.), de összességében ellenáll a betegség csábító mítoszának: számtalanszor írja, hogy meg akar gyógyulni (például 536.), hogy szégyelli a betegségét (673.), hogy számára a betegség nem kiváltság, hanem akadály: s itt nem áll szemben egymással a normális „polgári” létezés és a művészet, hiszen a betegség mindkettőt kiteljesedését megakadályozza. A betegség állandó narcisztikus önmegfigyeléshez vezet, a beteg egyetlen perc-re sem feledkezhet meg a testéről (350.), vagyis épp azt nehezíti meg, ami Mansfield művészetének alapja: a kifelé figyelést.

Talán ezzel függ össze, hogy Mansfield egy vonatkozásban mégis elfogadta a korabeli betegségfelfogást: összefüggést látott saját személyisége és a kór között, úgy érezte, a betegség annak kifejeződése, ami rossz, elégtelen, hazug benne. Ahogy csökkent a gyógyulás esélye, úgy nőtt Mansfield hite, hogy csak akkor gyógyulhat meg, ha előbb spirituálisan is meggyógyítja magát (649., 654.). Művészetének kulcsa talán valóban a betegség, de nem a betegségsztétikának megfelelően: nem úgy, mint a művészlét, a művészethez szükséges „szenvedés” forrása, hanem úgy, hogy az írás – s erről ír Mary Burgan is – a betegség ellenszerként, terápiaként szolgál. Itt találkozik össze újra Élet és Mű Mansfield olvasása közben.

Csehov utolsó leveleit olvasva a már nagyon beteg Mansfield így ír: a levelekben „Csehov sehol sincs. A betegség lenyelte” (72.). Mansfield mintha azért számúzte volna művészetéből a mindennapi létezését mindinkább meghatározó elsőrendű tapasztalatot, a betegséget, hogy elkerülje ezt a sorsot. Ahogy 1921 novemberében írta: „A tüdőbaj nem tartozik hozzám.” (614.) Mintha minden elbeszélése ugyanezt a mondatot ismételte volna. Élete voltaképpen azzal a küzdelemmel telt el, hogy Csehovhoz méltó művész lehessen, de úgy, hogy ebben az értelemben ne váljon Csehovvá, hogy életét ne falja fel a betegség. Hála Mesterházi Mónikának, most már mi is végigkövethetjük egy nagy író küzdelmét azért, hogy senki ne mondhassa: „Mansfield sehol sincs.”

Bényei Tamás

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Kedves Szerkesztőség, késve, de boldogan olvasom a szeptemberi Budapest-számot, s találok benne pár apróbb és egy orbitális tévedést Sárközi Mátyástól.

Kérem szépen, küldjék tovább neki ezt az e-mailt.

Tehát:

Kedves Mátyás,

1. A Herzl nem *kávézó* volt, hanem *kávéház*. Szép, elegáns. A kávézó szót a régi Pesten egyáltalán nem használták: kávéház és kávéérés volt a két lehetséges megnevezés, üzlettípustól függően. (Mindkettő sajtáságit szabályrendeletbe foglalták.) Továbbá: a piruló zsidó leánykakat nem a jövődöbeljüknek, hanem a házasságközvetítőknak, legfőljebb a leendő vőlegény szüleinek mutatták be itten. (Nemigen volt még beleszólásuk a Herzli korában, hogy kihez adják őket, s a fiúk is leginkább a hüpe alatt ösmerkedtek meg arájukkal...) Grosszmann-né, a „török nő” néven közismert és retetgett kerítónő pedig korántsem kurvát küldött oda, hanem maga ment szemlélt tartani a báránnyak fölött, ugyanis nem kuplerosné volt, hanem sokkal rosszabb: ártatlan lányokat kézbesített kéjszív uraknak. Alois Meisel főrabbi beavatkozására azért lett szükség, mert Herzl Zsófia (a kávé *asszony*) kihajította a „török nőt”, aki erre bosszúból a sadcheneket jelentette föl leánykereskedés vádjával. A többi stimmel...

2. A Renaissance (később Pillvax) alapítóját nem Priborszkyknak, hanem Privorszkyknak hívták.

3. A Király utca 7.-ben működött Berger pince NEM AZONOS a Király utca és a Körút sarkán, a tüsténpizzás helyén működött Berger (később Pátiria) kávéházzal (Erzsébet krt. 58.)! Szegény Berger Leó nyilván forog a sírjában: kiváló szakember volt, igen jómódú is – az övé volt egy sarokkal arrébb az a bérház, amelyikben a Kör kávéház működött és Jókai lakott utolsó éveiben. (Berger Leó csináltatta az emléktábláját, melleleg.) A „Bertzseráj”, ahol Az Est (és a Király Színház) törzsasztala működött, magyaros szecessziós stílusban berendezett, elegáns, gyönyörű hely volt, macskaugrásnyira a szerkesztőségétől – majd bolondok lettek volna legyalogolni a Király utca másik végébe,

abba a koszlott zengerájba. (Ami egyáltalán nem is volt kávéház: egyetlen kávé listán sem szerepel.) Elmenekülni pedig azért menekültek el, mert *délután* is lett zene (este mindig is volt), attól kezdve nem lehetett rendesen dolgozni.

Amúgy állati jó a cikk, sokat tanultam belőle!

Szeretettel

Saly Noémi

Mily szerencsés, hogy a *Holmi* jóvoltából a kiváló kávéházzakértő Saly Noémi még a *Király utcán véggestelen végig* 2006. könyvheti megjelenése előtt észlelhette és korrigálhatta az általam elkövetett hibákat! Így ezek a végleges szövegben már nem lesznek ott. Köszönöm a „szaklektorálást”, a Maga új könyvéhez pedig sok sikert kívánok, kedves Noémi.

Londoni üdvözlettel

Sárközi Mátvás

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a Pro Cultura Urbis
Közalapítvány

támogatásával jelenik meg

